

Ülkeler Kitabı

Ya'kubî

Çeviren: Murat Ağarı

ayışığıkitapları

Kapak: Minyatür
İç Düzen: Hülya Aşkın
Baskı: Çalış Ofset
Cilt: Bayrak Matbaası
İstanbul, Aralık 2002

ayışığıkitapları bir **KİTABEVİ** ürünüdür.

ISBN 975-7321-77-X

ayışığıkitapları

Çatalçeşme Sok., No: 54/ A Cağaloğlu/İstanbul
Tel.: 0 (212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks: 513 77 26

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
I. YA'KUBÎ	11
A. Hayatı	11
B. Eserleri	12
C. Ülkeler Kitabı (<i>Kitâbu'l-Buldân</i>)	13
II. ÜLKELER KİTABI	15
A. BAĞDAT	17
B. SAMARRA	38
C. Birinci Bölge: Doğu Bölgesi	51
1. Cebel Yerleşimleri (<i>Kuveru'l-Cebel</i>)	51
2. Saymara	51
3. Hulvan	52
4. Dinever	53
5. Kazvin ve Zencan	53
6. Azerbaycan	53
7. Hemezân	54
8. Nihâvend	54
9. Kerac	54
10. Kum ve Ona Bağlı Yerler	55
11. İsfahan	56

12. Rey	57
13. Kûmis	57
14. Taberistan	58
15. Cürcan	58
16. Tûs	58
17. Nisâbur	59
18. Merv	60
19. Bûşenc	61
20. Bâdegîs	61
21. Sicistan	61
22. Kirman	67
23. Tâlekân	68
24. Cûzecân	68
25. Belh	68
26. Merverûd	71
27. Huttel	72
28. Buhara	72
29. Soğd	73
30. Semerkand	73
31. Fergana	74
32. İştâhanc	74
33. Şâş	74
34. Horasan Valileri	75

B. İkinci Bölge: Kible (Güney) Bölgesi 89

1. Kûfe'nin Fizikî Plânı	90
2. Kûfe'den Mekke ve Medîne'ye Konak Yerleri	91
3. Rasûlullah'ın Şehri	92
4. Mekke ve Arazisi	93
5. Mekke'den Yemen'e	95
6. Yemen Adaları	96

7. Yemen Sahilleri	96
8. Yemen'de Oturan Arap Kabilelerinin İsimleri	96
C. Üçüncü Bölge: Şimâl(Kuzey) Bölgesi	97
1. Basra	99
2. Hıms Eyaleti (Cünd-i Hıms)	100
3. Dımaşk Eyaleti (Cünd-i Dımaşk)	101
4. Ürdün Eyaleti (Cünd-i Ürdün)	103
5. Filistin Eyaleti (Cünd-i Filistin)	103
6. Mısır ve Yerleşim Yerleri	105
7 Me'âdinu't-Tibr	108
8. Nûbe Beldeleri	109
9. Buçe Beldeleri	110
10. Mısır'dan Mekke Yolu	113
11. Magrib	114
12. Berka	115
13. Surt	116
14. Veddân	116
15. Zevîle	117
16. Fezzân	117
17. Atrâbulus	118
18. Kayrevân	118
19. Endülüs Yarımadası ve Şehirleri	124
20. Sicilmâsa	128
21. Sûsu'l-Aksâ	129
III. DİZİN	131

ÖN SÖZ

Doktora çalışmamızı Türkiye’de ciddî anlamda ele alınmamış bir konu olan “Tarihî Coğrafya” üzerine yaptık.¹ Bu çalışmalar esnasında temel malzememizi Kitâbu’l-Buldân, Mu’cemu’l-Buldân, Kitâbu’l-Memâlik ve’l-Mesâlik ve Kitâbu’l-Ekalim tarzı eserler oluşturdu. Yakûbî’nin eseri bunların en eskilerindendir. Bu sebeple eserin çevirisinin Türk okuru açısından faydalı olacağını düşündük. Bu tarz bir eser olan Belâzurî’nin “Fütûhu’l-Buldân” adlı eseri daha önce Mustafa Fayda tarafından Türkçe’ye kazandırıldı.² Belâzurî’nin eserinin çevirisi özellikle tarih araştırmacıları tarafından çok tutulmuş ve temel eserlerden birisi niteliğini kazanmıştır. Bundan cesaret alarak daha erken dönemde yazılmış olan bir eserin çevirisine niyetlendik.

Eserin çevirisinde birtakım kriterlerimiz oldu. Bunlara kısaca değinmek faydalı olacaktır. Eserde küçüklü büyüklü çok sayıda yerleşim mahallinden bahsedilmektedir. Medîne/medâin, rastık/rasâtik, kar-ye/kurâ, tâsûc/tasâsîc, kûra/kuver, mısır/emsâr bu yerleşim yerlerini ifadede kullanılan kelimelerdir. Bunun yanı sıra ikta’/katâi’, rabd/erbâd, memleke/memâlik, menzil/menâzil de arazi ve toprak parçalarını ifadede kullanılmaktadır. Doğrusu, yerleşim yerlerini ifade eden ke-

1 Murat Ağarı, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul 2000, 429 s.

2 Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, çev: Mustafa Fayda, Kültür Bak. yay., Ankara 1987

limeleri çevirirken bir hayli zorlandık; zira mısır/emsâr kelimesi günü-müz ifadesi ile büyükşehri karşılarken, medîne/medâin kelimesi bölgeye adını veren şehrin merkezini ifadede kullanılmaktadır. Örneğin Rey'den bahsederken buranın şehir merkezinin (*medîne*) ismi olarak Muhammediye'yi zikretmektedir. Bunun haricinde kalan diğer kelimeler, irili ufaklı yerleşim yerlerini ifadede kullanılmış ve bunlar kimi zaman birbirlerinin yerine geçmiştir.

“Yer” olarak çevirdiğimiz “ikta” kelimesi mülk edinilen toprak parçası anlamına gelirken, rabd/erbâd kelimesi verimli arazi anlamında kullanılmıştır. Bunun gibi “memleke/memâlik” kelimesi herhangi bir soyun veya hanedanın yurdu anlamına gelirken, “menzil” kelimesi kimi yerlerde ev anlamında, kimi yerlerde ise konak yeri, mola verilen yer anlamında kullanılmıştır. Biz de çevirimize bu anlamlar çerçevesinde manalar yükledik. Bunların dışında eserde dipnot referanslarına yer verdik. Buralarda belirtilmesine ihtiyaç duyulan yer, olay ve kişileri açıkladık. Ancak bu referansların kaynaklarını verme ihtiyacı hissetmedik; zira referanslardan ziyade eserin kendisinin önemli olduğunu düşünmekteyiz. Çeviri ile ilgili son olarak şunları belirtelim:

Metnin kimi yerinde boşluklar söz konusudur. Bu boşlukların büyük çoğunluğu Arapça metinde de boş olarak yer almaktadır. Ayrıca noktalama işaretlerinin yetersizliğinden dolayı okunamayan veya doğru anlaşılmayan yerleri de biz boş bıraktık. Böylelikle okuyucuyu yanlış yönlendirmek istemedik.

Çevirinin bu aşamaya gelmesinde çok sayıda kişinin katkısı oldu. Fakat bunların arasında çevirimizi okuyarak görüşlerini bildiren Dr. Abdurrahim Tufantoz'a, özellikle arazi ve yer bildiren terimlerin kullanımında yapıcı yardımlarını esirgemeyen Dr. Mustafa Demirci'ye ve Arş. Gör. Ramazan Altınay'a özellikle teşekkürlerimi belirtmek istiyorum. Çalışma bizden, tevfik Allah'tandır.

I. YA'KUBÎ

A. Hayatı

Kaynaklarda adı değişik şekillerde geçen Ya'kubî'nin bilinen ismi yukarıda verdiğimiz şekildedir. Doğum tarihi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ya'kubî'nin büyük dedesi Vâdih, Abbasîlerin devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunmuş, önce Azerbaycan ve Ermenistan'da, sonraları ise Mısır'da görev yapmıştır. Ya'kubî'nin babası ve dedesi ise dönemin ileri gelen postacılarındandır. Bu rivayetlerden, Ya'kubî ailesinin Abbasî devlet kademelerinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Bağdat'ta doğan Ya'kubî, küçük yaşlarda Ermenistan'a seyahat etmiştir. Bu da bundan sonraki seyahatlerinin başlangıcını teşkil etmiştir. Ermenistan ve Horasan'da uzun müddet kalmış ve Tahirîler'in hizmetinde bulunmuştur. Ancak bu dönemde hangi tür bir memurluk yaptığı bilinmemekle beraber bürokraside kâtiplik yaptığı, ya da istihbarat teşkilatına benzer bir posta servisinde çalıştığı sanılmaktadır.

Uzun süre Ermenistan ve Horasan'da yaşadığını belirttiğimiz Ya'kubî, Hindistan, Çin, Magrib, İran, Endülüs ve Suriye'nin yanısıra diğer birçok Arap ülkesine de seyahatlerde bulunmuştur. Hayatının geri kalan kısmını Tolunoğulları döneminde Mısır ve Kuzey Afrika'da geçirmiştir.

Ölüm tarihi hususunda iki rivayet mevcuttur. Bazılarına göre 284/897 yılında vefat ettiği kaydedilmekteyse de, Tolunoğullarının yıkılışının ardından, onların güzelliklerini dile getirmesi, yukarıdaki beyanların doğru olmadığını ve Tolunoğullarının yıkılışına kadar yaşadığını göstermektedir. Ancak bu dönemle ilgili yaşamı konusunda bir kayda rastlamadığımızdan, onun en erken olarak Tolunoğullarının yıkılış tarihi olan 292/905 yılında vefat ettiği söylenebilir. Bunun da ne derece sıhhatli olacağı konusunda şüphelerimiz bulunmaktadır.

B. Eserleri

Aynı zamanda tarihçi olan Ya'kubî'nin, kendi adını taşıyan bir de tarih kitabı bulunmaktadır. Bu eser, coğrafya ile ilgili olan eserinden daha çok tanınmaktadır. Ya'kubî *Tarih*'ini Tahiroğulları döneminde yazmıştır.

Genel İslâm tarihi türüne giren bu eserde Ya'kubî, Âdem (as) ile başlayarak olayları izah etmeye çalışır. Hicretten sonra ise olayları yıllara göre verir. Kitabına yaratılışla başlar. Ancak bu başlangıç kısmı ve kitabın ön sözü kayıptır. Kitabın birinci cildi daha ziyade kültür tarihi özelliği taşımaktadır. Geçmiş peygamberler, Süryanî, Babil, Hind, Yunan, Rum, Fars kralları ve hükümdarları ve İslam öncesi Arap toplumunun dini ve şiiri hakkında bilgiler yer almaktadır. Eserin ikinci cildi ise Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren Abbasî halifesi Muhammed Mühtedî'ye kadar olan dönemi ele almaktadır.

Ya'kubî'nin günümüze ulaşan diğer eseri, *Müşakketü'n-Nas li Zamanihim vema Yağlibu aleyhim fi Külli Asrin* adını taşımaktadır. Bunların dışında günümüze ulaşmayan ama Ya'kubî'nin olduğu bilinen eserleri de bulunmaktadır. Bunlar; *Fethu'l-İfrikîyye*, *Ahbaru Üme-mi's-Salife*, *Memâlik ve'l-Mesâlik* ve Tahirîler ile ilgili olarak kaleme aldığı müstakil bir eserdir.

C. Ülkeler Kitabı (*Kitâbu'l-Buldân*),

Ya'kubî'nin coğrafya ile ilgili olan eseridir. Bu eser coğrafyaya yeni bir çehre kazandırmıştır.

Ya'kubî'nin bu eserinin iki tane el yazması nüshasının olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi Petersburg Üniversitesi'nden A. Mukhlinski'nin doğudan getirmiş olduğu nüshadır. Diğeri ise F. Kern'in sahip olduğu nüshadır.

Yazma eserleri tahkik eden Michael Janus de Goeje tarafından ilk olarak 1860'da Leiden'de neşredilmiştir. Yine aynı yıllarda bir başka neşri yine Leiden'de T.G. J. Juy Nboll tarafından yapılmıştır. (1860-61)

M. J. de Goeje'nin yayımladığı Leiden 1860 baskısı Ebî Ali Ahmed b. Ömer b. Rusteh'in *Kitâbu'l-A'laki'n-Nefise* adlı eseri ile birlikte, ACES'nin VII. cildinde (*Leiden, 1892*) tekrar basılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız da bu baskıdır.

II. ÜLKELER KİTABI

232

Gençliğimde, ömrümün baharında ve zihnimin dinç olduğu dönemde aklım, beldelerin haberleri ve aralarındaki mesafelerle meşgul oldu. Bu sebeple genç yaşımda yolculuklara başladım, gurbetlerde kaldım. Birisiyle karşılaştığımda vatanını, şehrini sordum; yaşadığı bölgeyi söyleyince, bu kez bu bölgenin tarımını, insanlarını, Arap mı, yoksa Acem mi³ olduklarını, içme sularını; hatta giyim tarzlarına,, dinlerine, dillerine, çoğunluğu oluşturanlara,, bu şehrin uzaklığına, yakınında bulunan şehirlere,, mesafelere varıncaya kadar sorardım. Milletler ve kavimler hakkında duyduklarımı muhafaza ettim. İnsanlar içerisinde âlim olarak bilinenlere ve çok sayıda kişiye, değişik dönemlerde, doğu ve batı toplumlarını sordum. Onların bildirdiklerini yazdım, sözlerini naklettim. Beldeleri, şehir şehir kimlerin fethettiğini, halife ve emîrlerden kimlerin askerî seferler düzenlediğini, haracının⁴ miktarını ve hangi mallardan alındığını anlattım.

3 "Acem" tâbiri Türk okuyucu tarafından İranlı ya da Fârisi olarak algılanmaktaysa da, Arapça'da dili Arapça olmayan toplulukları kasıtlı kullanılmaktadır.

4 Harac, lugat manası "yerin hasılatından veya işçi olarak çalıştırılan kölelerin ve çocukların emeğinden elde edilen şey" olup, sonraları toprak mülkiyetinden dolayı devletçe fertlerden alınan vergiye verilen isimdir.

233

Bu haberlerin hepsini zikrettim ve uzun bir zaman harcayarak bu eseri hazırladım. Beldelerle ilgili her şeyi, şehirlerin güvenilir şahsiyetlerinden duyduklarımı buraya aktarıyorum. Ancak anladım ki bunların hepsini zikretmek ve bir sonuca erdirmek tek bir insan harcı değil; ancak bunu tamamlamaktan başka bir yol da yoktur. Bir fıkıh âliminin kitabına bu “falan fakih’in eseri”, edebiyat çevrelerinin eserlerine “edebî eserler” denilmektedir. Aynı şekilde dil kitapları, gramer kitapları, megâzî kitapları, rivayet kitapları ve siyer kitapları denildiği gibi biz de bu eserimizi “beldelerin haberlerinden bahseden kitap” (*Kitâbu'l-Buldân*) olarak hazırladık. Kitabımızda zikrettiklerimiz, zikretmediklerimizin yanında küçük bir parçadır. Bununla herşeyi kapsadığını söylemek istemiyoruz. Bir hakîmin söylediği üzere “Amacım hemen yakınımda bulunan ilme ulaşmak değil, bunun sonucuna ulaşmaktır.” Bilgi cehaleti artırmaz ve onun karşısında duranı da güzelleştirmez. Bu sebeple kitabımda şehirlerin isimlerinden, ordulardan, köylerden, bu şehirlerde ve merkezlerde olup biten hadiselerden, iklimlerden, kasabalardan, oturanlarından, oralara hâkim olan yönetimlerden ve idare edenlerden, Arap kabilelerinden, Acem ırklarından, iki bölge ve iki şehir arasındaki uzaklıklardan, İslâm ordu komutanlarından kimin fethettiğinden, fethin tarihinden, senesinden ve zamanından, haracından, arazisinden, yüzölçümünden, kara ve denizlerinden, dağlarından, ikliminin sıcak ve soğukluğundan, sularından ve içeceklerinden bütün bunlardan bahsettim.

233

A. BAĞDAT

Dünyanın ortası, arzın göbeği olduğu için Irak'tan başladım. Irak'ın ortasında bulunmasından, büyüklüğü, genişliği ve mâmurluğu, havasının güzelliği, sularının çokluğu ile doğuda ve batıda benzeri bulunmayan bir şehir olmasından, ayrıca şehir ve köylerinin halkından ve sakinlerinin özelliklerinden dolayı Bağdat'tan başladım.

234

Yakın ve uzak çeşitli beldelerden insanlar oraya göçtüler. Uzak bölgelerin insanları da kendi memleketlerinde ondan etkilendiler. Etkilenen sadece şehirdeki halk değildi; arazileri, ticarethaneleri ve iş yerleri olanlar da etkilendiler. Dünyanın herhangi bir şehrinde bulunmayan unsurlar Bağdat'ta bir araya geldi. İki tarafından iki büyük nehir, Dicle ve Fırat akmaktadır. Kara ve nehir yoluyla gıda maddeleri buraya getirilmekte, alışveriş kolaylaşmakta ve her türlü ticaret gerçekleşmektedir. Zira İslâm dünyasının doğusundan ve batısından mallar, ayrıca İslâm dünyasının dışından Hind, Sind, Çin, Tübbet (*Tibet*), Türk, Deylem, Hazar ve Habeş'in malları buraya gelmektedir. Çoğunluğu bu ülkelerden olmak üzere bütün ülkeler ile ticaret yapılır. Bu ülkelerin tacirleri yanlarındaki dünya zenginlikleri ile beraber oraya geldiler. Dolayısıyla dünyanın bütün zenginlikleri burada toplandı ve Bağdat bir bereket dünyası haline geldi.

Bu özelliklerinin yanında orası Hâşimoğullarının şehri, hâkimiyet ve saltanat merkezidir. Hâşimoğullarından önce orada kimse yoktu; onlardan başka oturan sultan da olmamıştır. Benim atalarım da orada oturuyorlardı ve hatta birisi yöneticiliğini yaptı; meşhur birisi olduğu için ayrıca bahsetmeye gerek duymadım.

Bütün matematikçilerin ortak beyanıyla orası dünyanın ortasıdır. İlk felsefecilerin kitaplarında anlatılan "orta iklim" olan dördüncü iklimdedir. Zira bu iklimde hava her zaman ve her mevsimde ılımandır. Sıcaklar yaz ortasında, soğuk ise kış ortasında şiddetli olur. Baharlar da hava ılımandır. Kıştan bahara, bahardan kışa geçiş anlaşılmamaktadır. Bu nedenle her mevsimde havası yumuşak, toprağı nemli, suları

tatlı, ağaçları bol, meyveleri lezzetli, tarımı verimli, nimeti boldur ve bu yüzden insanların çoğu oraya gelmektedir.

235

Havasının yumuşak, toprağının verimli, sularının tatlı olması sebebiyle halkının karakteri de güzeldir; yüzleri aydınlık, zihinleri berraktır. Hatta anlayışları, edepi, görgüleri; ticaret ve üretimdeki becerileri ve kavrayışları ile diğer insanlardan üstündürler. Bu sebeple en bilgili âlimler, en sahih râvîler, en münazaracı mütekellimler, en fasih Arap dâilcileri, en mahir tabipler, en iyi okuyucu kurrâlar, en zarif şarkıcılar, en becerikli zanaatkârlar, en edip yazarlar, en muhakemeli mantıkçılar, en âbid sûfiler, en muttakî zahit, en güçlü filozoflar ancak Bağdat'tadır. Ayrıca hatipleri gibi konuşanı, şairleri gibi şiir söyleyeni, mizahçıları gibi de kırıp geçireni yoktur.

Eskiden, yani Acemlerin ve Kısra'ların (*Sâsanîler*) döneminde, Bağdat'ın olduğu yer şehir hükmünde bir yer değildi; Bâdûraya Kasabası'nın köylerinden birisiydi. Burası daha sonra, bugünkü Bağdat'tan 7 fersah⁵ mesafede, Kısra Anûşirvan'ın eyvanlarının⁶ bulunduğu Medain şehrinin yerini alan bir Irak şehri haline geldi. Daha önce Bağdat'ın bulunduğu yerde Karnu's-Surât denen Dicle'nin Basra'ya döküldüğü yerdeki manastırdan başka bir şey yoktu. Varlığını bugüne değin sürdüren ve Nastûrî Hristiyanlarının lideri olan başpiskoposun yaşadığı bu kilisenin adı Deyru'l-Atîk'dir.

İslâm'ın geldiği dönemlerdeki Araplar zamanında da Bağdat'ta bir şey yoktu. Araplar Basra ve Kûfe'yi kurdular. Ömer b. Hattâb'ın valisi olan Sa'd b. Ebî Vakkas Zührî 17/638'de Kûfe'yi, yine Ömer b. Hattâb'ın valisi Ebî Vakkas ise 17/638'de Basra'yı kurdu. Değişik bölgelerden pek çok topluluk, tüccar ve zanaatkâr vs. Bağdat kurulduktan sonra buraya göç ettiler. Ümeyyeoğulları Şam'a gittikleri için Irak'a yerleşmedi. Muaviye b. Ebî Süfyan, Ömer b. Hattâb'ın ve Osman b. Affan'ın 20 sene süresince Şam valisiydi.

5 Fersah, üç mil uzunluğunda bir mesafe.

6 Eyvan; çardak şeklinde yapılmış, sütunlu, direkli veya kemerli; önü açık, üstü örtülü bina kısımlarına verilen ad.

236

Kendisiyle beraber ailesi ve âvanesi de Şam'a yerleşmişti. İdareyi eline alıp hükümdar olunca Dimaşk'ı idarî merkez yaptı; zira hükümdarlığı, yardımcıları ve taraftarları oradaydı. Sonraları burada Ümeyyeoğulları melikleri yaşadılar. Ümeyye ailesi Şam'da kendi içlerinde evlenerek öylesine çoğaldılar ki, artık aileden çoğu kimse birbirini tanımıyordu. Saltanat Rasûlullah'ın amcası Abbas'ın oğullarına geçince, onlar, sağlam görüşleri, geniş basiretleri ve olgunlaşmış düşünceleri ile Irak'ın üstünlüğünün, görkeminin, genişliğinin ve dünya üzerindeki merkezî konumunun farkına vardılar. Çünkü Irak, ne Şam gibi havası bunaltıcı, keder verici; evleri dar, arazisi engebeli, halkı zalim ve taunlu bir yer; ne de Mısır gibi havası değişken ve vebalı, ayrıca yiyecekleri bozan, hastalıkları ortaya çıkaran, çok sisli, nemli ve mikroplu deniz ile su kaynağı olmayan, bir ot bile yetişmeyen, arazisi çorak ve tuzlu, sarp kayalık, engebeli dağlar arasında bir yerdir. İslâm topraklarından ve Beytullâhi'l-Haram'dan uzakta, zalim halkların çokça bulunduğu Afrika gibi bir yer hiç değildir. Ayrıca ne uzakta yer alan, soğuğu şiddetli, arazisi engebeli, düşmanlarca kuşatılmış Ermeniye gibi bir yer ve ne de yüksekleri karlı, arazisi engebeli Kuveru'l-Cebel gibi bir yerdir. Doğudaki (güneşin doğduğu yer), etrafı azgın düşmanlar ve savaşçılarla çevrili taunlu Horasan gibi de değildir. Bunların dışında yiyeceği dışarıdan temin edilen, üretimin az, geçimin zor olduğu Hicaz'a da benzemez. Allah Teâlâ, Kitâb'ında İbrahim'in ağzından şöyle buyurmaktadır: "Rabbim! Muhakkak ki ben, tarımın olmadığı bir yere yerleştim."⁷

237

Hasılı havası ve yiyecekleri bozuk, bedenleri küçük, saçları kıvrık, renkleri değişik Tibet gibi bir yer de değildir.

Ülkelerin en iyisi olduğunu öğrendikleri zaman bütün ileri gelenler buraya yerleştiler. Halife Ebu'l-Abbas (*Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib*), ilk olarak Kûfe'ye yer-

leşti; sonra Anbar'a geçti ve Fırat kıyısında "Hâşimiye" olarak isimlendirdiği bir şehir kurdu. Ebu'l-Abbas (*Allah ondan razı olsun*) şehir tamamlanmadan önce orada vefat etti. Kardeşi Ebû Cafer Mansûr (*Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmutilib*) yerine hilâfete geçince, Kûfe ile Hîre arasında bir şehir kurdu ve "Hâşimiye" adını verdi. Oğlu Muhammed Mehdi'yi, 140/757-758 yılında Slavlar (*Sakâlîbe*) ile savaşa gönderinceye kadar orada kaldı. Daha sonra Bağdat'a ulaştı ve burada durdu: "Buranın adı nedir?" diye sordu; "Bağdat" denildi. Bunun üzerine: "Vallahi burası babam Muhammed b. Ali'nin dediği yerdir; buraya yerleşeceğim ve bir şehir kuracağım. Benden sonra da oğlum buraya yerleşecek. Allah'ın takdiri bize kısmetmiş; zira Cahiliye'deki ve İslâm dönemindeki hükümdarlar burayı fark edememişler. Dünyaya bir alâmet olan, batısında Fırat'ın, doğusunda Dicle'nin yer aldığı, Dicle ile Fırat arasındaki yarımadaya ilişkin rivayetleri doğruluyor ve delilleri görünüyor. Basra, Vâsıt, Übülle, Ahvaz, Fâris, Umman, Yemâme ve Bahreyn'den gelen her şey Dicle vasıtasıyla buraya ulaşır; burada yüklenir ve indirilir. Aynı şekilde Musul, Diyâr-ı Rabî'a, Azerbaycan ve Ermeniyeye'den gelen her şey yine gemiyle Dicle üzerinden taşınır. Diyârı Mudar ve Rakka, Şam, Suğûr, Mısır ve Magrib'den gelenler de gemilerle Fırat'ta taşınır; burada yüklerini boşaltırlar ve tekrar yüklenirler. Cebel, İsfahan⁸ ve Horasan bölgelerinin insanları da bu yolu kullanırlar.

238

Allah'a hamt olsun ki, sanki burasını benim için saklamış; ben ise Allah'ın bana sunduğu şeyin farkında değilim. Vallahi ben buraya yerleşeceğim ve hayatımı burada geçireceğim. Çoluk çocuğum ve benden sonra gelenler de buraya yerleşecekler. Burası dünyanın en mâmur şehri olacak. Sonra, ileriki zamanlarda birisi bile harap olmayacak dört şehir daha kuracağım." dedi ve ismini vermediği Râfika'yı, Maltıye'yi, Massîsa'yı ve Sind bölgesinde Mansûra'yı kurdu.

8 Metinde "İsbahan" şeklinde geçmesine rağmen, biz yaygın kullanım olan "İsfahan"ı tercih ettik.

Halife Mansur, Medîneti Ebî Cafer olarak bilinen şehir kurarken arazi ölçme ve parselleme işinden anlayan mühendis ve ustaları buraya getirmeye başladı. İnşaatçı, oduncu, hafriyatçı ve demirciler getirdi. Bunlar toplandıklarında, onlara yemek ve ücret tahsis edildi. Her bir tarafa inşaat işinden anlayanların getirilmesi için mektuplar yazıldı. İleri gelenlerden bir topluluk bana, çeşitli mesleklerden yüz bin civarında işçi ve sanatkârın geldiğini; hatta hazırlıklarla birlikte, bu yüz bin civarında kişinin gelmesi tamamlanıncaya kadar Ebû Cafer Mansûr'un inşaaata başlamadığını anlattı. 141/758-759 yılının Rebûlelvel ayında şehir kuruldu. Burası dairemsi bir plânda tasarlandı. Bu şekilde dairemsi bir şehir, dünyanın başka bir yerinde yoktur.

Şehrin temeli müneccim Nevbaht (Zû Baht) ve Mâşâ'allah b. Sâriye'nin belirlediği bir zamanda atıldı. Temele eni ve boyu birer zirâ⁹, ağırlığı yüz rıtlı¹⁰ olan dört köşe kare büyük tuğlalar (kerpiç) ile bunların yarısı kadar olan uzunluğu bir zirâ', eni yarım zirâ' ve ağırlığı yüz rıtlı olan tuğlalar konuldu. Su kuyuları kazıldı. İçme ve sulama suyu için Fırat'ın kollarından olan Kerhâyâ Nehri'nden şehre akıtacak su kanalları açıldı.

Şehrin dört büyük girişi vardı; bunlar Şam Kapısı, Horasan Kapısı, Kûfe Kapısı ve Basra Kapısı'dır. Kapıların birbirleri ile arası, hendeğin dışından, 5.000 sevde' zirâ'sıdır.¹¹ Girişlerde demirden büyük bir kapı bulunmaktaydı.

239

Bu kapılar, bir kimsenin yalnız başına kapayamayacağı ve birkaç kişi olmadan açamayacağı derecede büyüktü. Hatta uzun bir mızrak ve alemle bu kapılardan giren bir atlı, bunları eğip bükme zorunda

9 Zirâ', dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsüdür. "Bilek" ve "kol" manasına gelen kelimenin çoğulu "azru" ve zirâ'a"dır. Bu uzunluk ölçüsüne Türkçe'de "arşın" denir. Genellikle kabul edilen uzunluğu 54.04 cm.'dir.

10 Rıtlı, ağırlık ölçüsü birimi. Mısır'da 449.28 gr., Suriye'de 3.202 kg., Beyrut ve Halep'te 2.566 kg.

11 Sevde Zirâ' (Siyah Zirâ), daha çok İspanya ve Magrib ülkelerinde kullanılmakta olup, Türkiye'deki çarşı arşını boyundadır. İlk defa Abbasi halifesi Me'mun tarafından kullanıma sokulan bu ölçü, 24 parmak genişliğinde, yaklaşık 54.04 cm'dir.

kalırdı. Çevre duvarı (*Kale duvarı*) harcanan çamurun miktarını hesap edemediğimiz derecede mükemmel büyüklükte tuğlalarda inşa edildi. Duvar temelinin genişliği 90 sevdé' zirâ'sı (90x54 cm)'dır ve bunun 25 zirâ'lık bölümü yerin altındadır. Yüksekliği mazgallarla beraber 60 zirâ'dır. Kale duvarının çevresinde büyük bir kanal vardır. Kanal duvarı ile kale duvarının arası 100 sevdé' zirâ'sı (100x54 cm)'dır. Bu kanallarda büyük burçlar ve yuvarlak mazgallar bulunmaktadır. Kanalin dışı birbiri içine geçmiş tuğla ve kirişlerle örülerek sağlam bir şekilde yükseltilmiştir. Bu örülü sağlam yapıdan sonrası hendektir ve Kerhâ-yâ'dan gelen sular akmaktadır.

Hendeğin arka kesiminde ana caddeler yer almaktadır. Şehrin girişlerinde dört adet mazgallı büyük koridor vardır. Bunların tümü uzun ve uzunlukları 80 zirâ'dır. Bu dehlizler alçı taşı ve tuğla ile örülüdür. Birisi kanalın kenarındaki dehlizden içeri girdiğinde, taş döşeli bir alana varır. Bir topluluğun ancak açabileceği, bir kişinin ise kapatamayacağı demir kapının bulunduğu büyük kale duvarında da bir dehliz vardır; şehrin diğer dört kapısında bu şekilde dehlizler bulunmaktadır. Büyük kale duvarındaki dehlizden giren kişi, alçı taşı ve tuğladan yapılmış olan kemerlerin bulunduğu geniş alana varır; kemerlerin üzerinde Rum ateşi (*Grejuva*) delikleri vardır; bunlardan günışığı geçer ama yağmur geçmez. Aynı zamanda kölelerin evleri de buradadır. Bu dört kapının hepsinde kemerler vardır. Şehrin büyük kale duvarındaki kapıların her birinde süslü, görkemli bir kubbe ve kubbelerin çevresinde oturma yerleri ve dayanacak mekânlar bulunmaktadır. Buraya oturan kişi olanı biteni gözetler. Bu kubbeler, bir kısmı alçı taşı ve tuğladan, diğer bir kısmı kerpiçten yapılmış direklere dayanmaktadır. Bu arada bir kısmı diğer bir kısma oranla daha yüksek olan mazgallar gördüm. Bu mazgallara giren kişinin görevi etrafı gözetleme ve korumaktır.

2.40

Mazgalların arka tarafında, kapıların üzerindeki kubbelerden çıkmak için basamaklar vardır. Kapılar bu basamakların veya bir binek hayvanının üzerinden kapatılır. Dışarıdan birisi şehre geldiği zaman kemer-

lerden geçer ve bir alana çıkar; işte burada mazgalı, duvarları alçı taşı ve tuğla ile örülü ve demir bir kapısı bulunan geçiş vardır. Bu kapıdan geçtikten sonra merkezî büyük meydana çıkılır. Diğer dört kemer de aynı bunun gibidir.

Alanın orta yerinde kapısı “Altın Kapı” olarak adlandırılan bir köşk bulunmaktadır. Köşkün yanında Cuma Mescidi¹² vardır. Köşkün civarında ne bir bina, ne bir ev ve ne de bir mesken vardır; sadece Şam Kapısı civarında muhafız komutanına ait ev ve birinde emniyet amirinin diğerinde de gece bekçisinin oturduğu tuğla ve alçıdan bir temel üzerine bina edilmiş büyük ve uzun gölgelik vardır. Bugün buralarda insanlar namaz kılmaktadır. Alanın etrafında Mansûr’un küçük çocuklarının ve kendilerine yakın olanların evleri ile birlikte Beytül-Mâl,¹³ Hizânetü’s-Silâh,¹⁴ Divânu’r-Resâil, Divânü’l-Harac, Divânü’l-Hâtim, Divânü’l-Cünd, Divânü’l-Havâic, Divânu’l-Ahşâm, umum mut-fak ve Divânu’n-Nafakât¹⁵ vardır.¹⁶ Kemerler arasında komutanları, mevâlîsi¹⁷ ya da oturanı ile tanınan cadde ve sokaklar yer almaktadır. Basra Kapısı’ndan Kûfe Kapısı’na doğru Şurat Sokağı, Heysem Sokağı, içerisinde Matbak olarak isimlendirilen, duvarları güçlü ve kuvvetli büyük bir hapishanenin bulunduğu Matbak Sokağı, Nisâ Sokağı, Ser-

12 Mescidü’l-Câmi, geleneksel İslâm şehirlerinde cuma namazı kılmaya hasredilmiş olan büyük mescid.

13 “Malevi”, hazine, özel olarak devlet hazinesi ve maliye dairesi demektir. Bu tabir hem maliye işlerinin idare edildiği binaya, hem de devley maliyesine karşılık gelir.

14 “Silâh deposu” anlamında kullanılmaktadır

15 “Divânu’r-Resâil”, halifenin bütün yazışmalarını okuyup, yorumlarını yapan, hemen ardından da gerekli dokümanları ve cevapları hazırlayan divana; “Divânü’l-Harac”, toprak vergilerinin takdiri ve toplanmasıyla ilgili işlerin görüldüğü divana; “Divânü’l-Hâtim”, mektup veya dokümanın orijinalinin kontrol edilip mühürlenerek gönderilmesinden sonra bir kopyasını çıkartıp saklama işlerini üstlenen divana; “Divânü’l-Cünd, güvenilir kaynakların 20/641 tarihinde kurulduğunu ifade ettikleri, savaşa güçleri kaydetmek ve hazineyi düzene sokmak için kurulan divana; “Divânü’l-Havâic”, halkın değişik ihtiyaçlarının giderilmesi için kurulan divana; “Divânu’l-Ahşâm”, saray hizmetindeki kişilerle ilgili işlerle ilgilenmek üzere kurulan divana; “Divânu’n-Nafakât”, yapılan masrafların hesabını tutan divana verilen isimdir.

16 Aslında bütün bunlar hükümet binalarıdır. Şehrin en merkezî kesimine idarî mekanizma yerleştirilmiştir.

17 Mevâlî, “azatlı” anlamına kullanılan bir tabirdir. Araplarda kölelerle hürler arasındaki sınıfa mevâlî denir; tekili “mevlâ”dır.

cis Sokağı, Hüseyin Sokağı, Atıyye Sokağı, Mucâşi' Sokağı, Abbas Sokağı, Gazvan Sokağı, Ebî Hanîfe Sokağı ve; Dayyika Sokağı vardır. Basra Kapısı'ndan Horasan Kapısı'na doğru Haras Sokağı, Nu'aymiye Sokağı, Süleyman Sokağı, Rabî' Sokağı, Muhelhil Sokağı, Şeyh b. Amîra Sokağı, Merverrûziyye Sokağı, Vâdih Sokağı, Sukkâ'in Sokağı, İbn Bureyhe Sokağı, İsa b. Mansûr Sokağı, Ebî Ahmed Sokağı ve dar yollar vardır.

241

Kûfe Kapısı'ndan Şam Kapısı'na doğru 'Akkiyyi Sokağı, Ebî Kurra Sokağı, Abdûye Sokağı, Semeyda' Sokağı, Alâ'i Sokağı, Nâfi' Sokağı, Eslem Sokağı ve Minare Sokağı vardır. Şam Kapısı'ndan Horasan Kapısı'na doğru Müezzinîn Sokağı, Dârim Sokağı, İsrâyl Sokağı, şimdilerde Kuwârîriyyi Sokağı olarak bilinen ancak sahibinin ismini unuttuğum sokak, Hakem b. Yusuf Sokağı, Semâ'a Sokağı, Sâ'id Mevlâ Ebî Cafer Sokağı, şimdilerde Ziyâdiyyi Sokağı olarak bilinen ancak sahibinin ismini unuttuğum sokak ve Gazvan Sokağı vardır. Bu sokaklar şehrin ve kale duvarlarının içerisinde bulunan kemerler arasındadır. Sokakların her birinde güvenilir komutanlarla beraber yerleşen bir topluluk ile kendilerine önemli işlerde ihtiyaç duyulan kişilerden oluşan mevâliden bir topluluk oturmaktadır. Sokakların iki tarafında sağlam kapılar vardır. Meydanı çevreleyen duvarın etrafındaki yol daire şeklinde olduğu için, içerisinde Dâru'l-Hilâfe'nin¹⁸ de bulunduğu meydanı geçmeden bir sokaktan diğerine ulaşılmaz. Şehri bu şekilde Abdullah b. Muhriz, Haccâc b. Yusuf, İmran b. Vaddâh, Şihâb b. Kesir bi-Hadreti Nevbaht, İbrahim b. Muhammed Fezarî ile müneccim ve mühendis Taberî plânladı. Şehrin yerleşim yerleri dörde bölündü ve her birine işlerin idaresinden sorumlu bir mühendis verildi. Sorumlular yer sahiplerine yetecek miktarda arazi verdi ve çarşı olacak yerleri belirledi. Kûfe Kapısından Basra Kapısına, Muhavvel Kapısı'na ve Kerh'e kadar uzanan ve buraların bitişiğinde bulunan yerlerin tümünden Müseyyeb b. Züheyr, mevlâsı Rabî' ve mühendis İmran b. Vaddâh sorumlu tutuldu. Kû-

18 Halifenin ikamet ettiği hilâfet veya saltanat merkezi.

fe Kapısı'ndan Şam Kapısı'na, Anbar yoluna ve Harb b. Abdullah'ın bölgesinin sınırına kadar olan yerlerden Süleyman b. Mecâlid, mevlâsı Vâdih ve mühendis Abdullah b. Muhriz sorumlu tutuldu.

242

Şam Kapısı'ndan Harb'in bölgesine kadar olan arazi ile bu araziye bitişik olan yerler, ayrıca Bâbu'ş-Şam Caddesi ile Dicle'nin ucundaki köprüye kadar bu caddeye bitişik olan yerlerden Harb b. Abdullah, mevlâsı Gazvân, mühendis Haccâc b. Yusuf sorumlu tutuldu. Horasan Kapısı'ndan Dicle üzerindeki köprüye kadar nehrin kenarından uzanan caddeye, ayrıca Bağayyîn'e ve Katrabbul Kapısı'na kadar olan yerlerden Hişam b. Amr Taglibî, İmâre b. Hamza ve mühendis Şihabuddin b. Kesir sorumlu tutuldu. Sorumlular kendi arazilerini çiftçiler ile beraberinde bulunanların sayısına göre tahsis ettiler ayrıca her bölgede dükkânların ve çarşıların yerlerini belirlediler. Bütün bölgelerde tacirleri bir aradaa toplayacak şekilde çarşılar geniş tutuldu; ayrıca evleri ortalayacak şekilde birbirine çıkan ya da çıkmayan sokaklar açıldı; bu arad sokaklara ya buraya ilk gelen komutanın veya onu inşa edenin ya da orada oturan halkın ismi verildi. Caddelerin genişliği 60 sevdé' zirâ'sı (60x54 cm), sokakların genişliği ise 15 sevdé' zirâ'sı (15x54 cm) şeklinde belirlendi. Bu dört bölgenin çarşı ve sokaklarına yeteri kadar mescit ve hamam inşa edildi. Aynı şekilde her dört bölgede halkın alış-veriş ihtiyacını gidermesi için tacirlerin gelip yerleşmeleri amacıyla, komutan ve askerlerin yerlerinden birer zirâ' ma'lûm yer ayrıldı.

Şehrin dışarısında iktâ'¹⁹ edinen ilk kişi Ehl-i Beyt'ten Abdülvahhâb b. İbrahim İbn Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'dır. Bu arazi Küfe Kapısı'nın karşısında, Fırat'ın kollarından Surâtu's-Süflâ'nın kenarındadır; Suveyka Abdülvahhâb olarak bilinir. Köşkü de oradadır; fakat şimdi harap olmuş vaziyettedir. Bana gelen bilgilere göre Suveyka da harap olmuş vaziyettedir.

Abbas b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmutta-lib'e iki nehir arasındaki adayı (Cezîre) iktâ' verdi.

19 Devlet başkanının herhangi bir kimseye sahipsiz veya devlet arazisini tahsis etmesi anlamında kullanılır.

243

Abbas burayı verimli bir bahçe haline getirdi. İşte burası yazın ve ya kışın, yılın her döneminde ürünü eksik olmayan meşhur Abbasiye'dir. Abbas, Cezîre'yi bahçe yapınca, kendisi için güneydoğu yönünde ve Abbasiye'nin sonunda bulunan yeri de ikta' edildi. Burası iki suyun birleştiği yerdir ve patriğin değirmeni(*Ruha'l-Batrîk*) olarak bilinen büyük bir değirmen vardır. Burası yüz evden oluşan ve bütün sene boyunca tümünden yüz milyon dirhem ürün elde edilen bir yerdi. Bunların hesabını patrik tutmaktaydı; bu sebeple Rum melikleri tarafından ona verildi ve dolayısıyla kendisine nisbet edildi. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın mevâlisi olan Şeravîler kendilerine Suveyka Abdülvahhâb'ın aşağısında ve Kûfe Kapısı tarafında bulunan yeri ikta' edindiler. Onlar halifenin muhafızlarıydılar ve reisleri Hasan Şeravî'ydi. Divânu's-Sadakât²⁰ başkanı Muhacir b. Amr, merkezî büyük meydanın Kûfe Kapısı tarafında bulunan yeri ikta' edildi; Divânu's-Sadakât da oradadır. Buranın karşısında Neciblilerin lideri Yasin'in iktası ile Neciblilerin hanı vardır. Hanın aşağı kısmında ise mevalinin ahırları yer almaktadır. Emniyet Âmiri (*Sâhibu's-Şurta*) Müseyyeb b. Zühayr Sabbıyyi şehrin Basra Kapısı tarafından iç kesiminde, Kûfe Kapısının sağına düşen yeri ikta' edildi; burada Müseyyeb'in evi ve uzun minareli Müseyyeb Mescidi vardır. Müseyyeb'in kardeşi Ezher b. Zühayr, Müseyyeb'in ikta'sının arkasında ve kible yönünde bulunan yeri ikta' edildi. Burası Surât Nehri'nin kenarındadır; ve şu ana kadar burada Ezher'in evi ve bahçesi bulunmaktadır. Müseyyeb'in ve ailesinin yerlerine Mansûr'un mevlâsı Ebi'l-Anbar'ın kible yönüne düşen yeri bitişiktir. Surât Nehri kenarında Kureyş, Ensar, Rabî'a, Mudar, Yemen gibi değişik Arap kabilelerinden olanların ve ashabın iktaları yer almaktadır. Ayyâş Mantûf ve diğerlerinin evleri buradadır. Sonra devlet ricalinden ve Ashâbu'd-Da've'den²¹ Yaktîn b. Musa'nın yeri vardır. Sonra Yukarı Surât (*Surât'ul-Ulyâ*) ile Aşağı Surât (*Surâtu's-Süflâ*)'ın birleştiği yer olan Büyük Surât (*Surâtu'l-Uzmâ*) gelir; üzerin-

20 Divânu's-Sadakât: Zekât ve öşürleri tayin üzere kurulan divana verilen isimdir.

21 Ashâbu'd-Da've: Abbasi ihtilâline katılanlara ve ihtilalin öncülerine verilen isimdir.

de mermer ve tuğladan yapılmış, Eski Köprü (*Kantaratu'l-Atika*) olarak adlandırılan sağlam bir köprü vardır.

244

Zira o ilk olarak inşa edilen ve sağlam olan köprüydü. Köprüden sağa, güneye doğru döndüğünüzde İshak b. İsa b. Ali'nin iktâ'sı vardır; köşkleri ve evleri doğu yönünde Surâtu'l-Uzmâ boyunca sıralıdır. Evler ile Surât arasında büyük bir yol vardır. İsa b. Ali'nin iktâ'sından Mansûr'un mevlâsı Ebi's-Serrâ Şâmî'nin iktâ'sına varırsın. Burada üzerinde Muhavvel Kapısı olarak bilinen kapının bulunduğu kemer vardır. Buradan Humeyd b. Kahtabe Tâ'î'nin mahalline varırsın. Humeyd'in mahalli Surâtu'l-Ulyâ boyunca uzanır. Burada Humeyd ve arkadaşları ile Kahtabe İbn Şebîb'in soyundan bir topluluğun evleri vardır. İşte burası Dâru'r-Rûmiyyûn olarak bilinen ve Kerhâyâ Nehri boyunca uzanan cariyeler (*Ferrâşîn*)'in iktâ'sına bitişiktir. Buradan büyük caddeye dönersin. Bu cadde Bâbu'l-Muhavvel Caddesi'dir ve içerisinde ticaret esnafını barındıran büyük bir çarşı vardır. Burası eski bir su havuzuna bitişir ve eski Sâsânî şahının yakın adamları olan Farslıların evleri bulunmaktadır. Sonra yürüyüş Kunâse olarak bilinen mevkiye doğru ilerler. Burada ticarî hayvanların bağlandığı yer ile hayvan tüccarlarının yerleri vardır. Buranın ilerisinde Fırat'ın kollarından İsa b. Ali Nehri kıyısında uzanan Kunâse olarak bilinen eski bir kabristan ve dericiler (*Debbâğ*) vardır; hemen karşısında Rumların iktâ'sı ve Rûmiyyîn diye bilinen köprünün bulunduğu Kerhâyâ Nehri'nin kenarında ise Bağdat'ta hurma fidanı yetiştiren bahçıvan Ka'yûbe'nin evi vardır. Ka'yûbe'l-Basrî'nin fidan yetiştirdiği bahçeler Barâsâ olarak bilinen yere bitişiktir.

İşte buradan, Eski Köprü'ye doğru geri dönmekteyiz. Doğuya doğru bu köprüyü geçmeden önce Beytü'l-Mâl hazinedarı Ebi'l-Verd Kevser b. Yemân'ın mahallesi ve Suveyka Ebi'l-Verd olarak bilinen, değişik alışveriş mekânlarının bulunduğu Bâbu'l-Kerh'e kadar olan bir çarşı vardır. Ebi'l-Verd Kevser b. Yemân'ın iktâ'sının arka tarafında Habîb b. Rağbân Humsî'nin iktâ'sı vardır.

245

Orada İbn Rağbân Mescidi ile Divân-ı Harac'ın kâtipliğini yapan Enbarlıların mescidi vardır. Kûfe Kapısı'nın ilerisindeki Eski Köprü'ye dönmeden önce, Büyük Cadde'de Emîru'l-Mü'mininin mevlâsı ve Divân-ı Harac'ın başkanı Süleym ile Eyyub b. İsa Şeravî'nin ikta'ları vardır. Sonra Ribâve Kirmânî ve arkadaşlarının ikta'sı gelir ve bu ikta şehrin Basra Kapısı'na kadar sürer. Burası hem Dicle hem Surât kenarındadır. Karşı tarafta en son inşa edilen köprü olan Yeni Köprü (*Kantaratu'l-Cedide*) vardır. Kenarında ise birbirine bitişik uzanan değişik ticaret erbabının yer aldığı büyük bir çarşı vardır. Sonra Emîru'l-Mü'minin'in mevlâsı, Hızânetü's-Silâh başkanı Vaddâh'ın Kasrı Vaddâh olarak bilinen mahallesi ve bir çarşı yer alır. Bu zamana kadar bu çarşıda kâğıt tüccarı ve bunlara ait yüzden fazla dükkân vardı. Buradan Amr b. Sem'ân Harrânî'nin ikta'sına varılır. Harrânî kemeri buradadır. Sonra Şarkıyye gelir. Dicle'nin doğusunda Mehdî'nin yerleşmesinden önce onun için bir şehir düşünülmüş ve bu sebeple Şarkıyye olarak adlandırılmıştır. Bu şekilde isimlendirilmesinin bir başka sebebi de şudur: Burada cuma günü toplanılan ve içerisinde minber²² bulunan büyük bir mescit vardır; işte bu mescitte Doğu Kadısı oturduğundan dolayı bu adı almıştır. İçerisindeki minber sonraları çıkarılmıştır.

Bu yol Şarkıyye'den, Cafer b. Mansûr'un Dicle kıyısındaki ikta'sına doğru ilerler. Burada İsa b. Cafer'in, hemen yakınında da Cafer b. Mansûr'un evleri vardır. Zikrettiğimiz bu dört yoldan da Bâbu'l-Kerh Cadde'sine çıkarsın. Buradaki ilk ikta, Nehhâsîn Kapısı (*Köleler Kapısı*)'nın yanında bulunan Mansûr'un mevlâsı Suveyd'in ikta'sıdır. Suveyd meydanı ise Nehhâsîn'in arka tarafındadır. Caddenin iki kenarında sıralı dükkânlar vardır. Bu yol, Kerh Kapısı'ndan sağa doğru Horasanlı kumaş tüccarlarının ve Horasan'dan kumaş getiren esnafın bulunduğu, Emîru'l-Mü'mininin mevlâsı Rabî'nin ikta'sına çıkar. Burada kumaştan başka birşey yoktur.

22 Şehirlerdeki belirli mescitlerde Cuma namazı kılındığından, minberler ancak bu camilerde bulunurdu. Minber bu haliyle dinî, siyasî bir sembol olarak belirir.

246

Yine burada Kerhâyâ Nehri kollarından Deccâc Nehri ve kıyısında tacirlerin evleri vardır. Senenin bu zamanlarında nehrin kıyısında tavuk satıldığı için bu ad verilmiştir. Rabî'nin ikta'sının arka tarafında tacirlerin evleri ve her ülkeden gelen karışık bir halk vardır. Her bir sokak halkıyla ve her bir mahalle sâkini ile bilinir. Boşlukta Kasrı Vaddâh'dan Salı Pazarı (*Sûku's-Sülesâî*)'na doğru iki fersah, Rabî'nin iktasından Dicle'ye doğru enine bir fersah uzunluğunda büyük bir çarşı yer alır. Bu caddede tacirlerin sokakları, dükkânları ve arastaları vardır. Bu nedenle bir topluluk diğeriyle, bir ticaret bir başka ticaret ile ya da bir esnaf bir başkası ile karışmaz. Aynı şekilde zanaatkâr ile işçi de birbirine karışmaz. Her bir zenaat müstakil olduğundan, bir iş grubu da, bir diğerdinden soyutlanmıştır.

Zikrettiğimiz mahallelerle tarif ettiğimiz bu ikta'lar arasında Arapların, ordu mensuplarının, toprak ağalarının (*Dişkân*) ve tüccarlar, vb. karışık bir halk kesiminin evleri vardı. Sokak isimleri kendilerine nisbet edilirdi. İşte burası Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Rabî', Müseyyeb b. Züheyr ve mühendis İmran b. Vaddâh'ın sorumluluğuna verilen Bağdat'ın dört bölgesinden en büyük olanıdır. Bağdat'ta buradan daha büyüğü ve iyisi yoktur.

Kûfe Kapısı'ndan Şam Kapısı'na kadar olan bölgede Süleyman b. Mecâlid'in mahallesi vardır; burayı idare ettiğinden dolayı kendisine nisbet edilmiştir. İçerisinde Vâdih'in ikta'sı vardır. Sonra Âmir b. İsmail Muslî'nin ikta'sı gelir. Sonra Hasan b. Kahtabe'nin mahallesi ve evleri gelir; aile ve yakınlarının evleri ise Hasan olarak bilinen sokakta sıralanır. Sonra Hâris b. Rukâd Hârezmî ve yakınlarına ait olan Hârezmiyye Mahallesi vardır. Hâris'in ikta'sı sokağın içerisindedir. Sonra Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Sâhibu'r-Rikkab.....'ın iktası gelir. Burası sonraları İshak b. İsa b. Ali Hâşimî'nin evi olmuştur. Sonraları burayı kâtip Tahir b. Hâris denen Muhammed b. Abdullah b. Tahir satın aldı.

247

Sonra Halil b. Hâşim Bâverdî'nin mahallesi yer alır. Devamında Hattâb İbn Nâfi'i't-Tahâvî'nin mahallesi vardır. Sonra Akfâs Sokağı'nda bulunan Hâşim b. Ma'ruf'un ikta'sı gelir. Devamında Hasan b. Ca'ferât'ın yine Akfâs Sokağı'nda bulunan ve Kaddârîn Sokağı'na bitişik durumdaki iktası vardır.

Anbar Caddesi'nde bulunan ikta'ların ilki, Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Vâdih ile oğlunun ikta'sıdır. Sonra Kûfeli Eyyûb b. Muğîre Fezarî Sokağı ile Kûfiyyîn diye bilinen sokak gelir. Sonra Selâme b. Sem'ân Buhârî ve arkadaşlarının ikta'sı ile yeşil minareli Buhâriyye Mescidi gelir. Sonra Leclâc Mutetabbib'in ikta'sı vardır. Devamında Avf b. Nizâr Yemâmî'nin ikta'sı ve Süleyman b. Mecâlid'in evine bakan Yemâmiyye Sokağı gelir. Sonra Fadl İbn Ca'vene Râzî'nin iktası vardır; burası sonraları Davud Nabatî diye bilinen Ümmü Cafer'in kâtibi Davud b. Süleyman Kâtib'in oldu. Daha sonra Seyyib ve Hübeyre b. Amr'ın evi gelir. Seyyib'in kenarında Salih Beledî'nin Suveyka Abdülvahhâb'a bakan Sabbah Sokağı'ndaki iktası ve Kâbûs b. Semeyda'nın ikta'sı vardır. Bunun karşısında Düvi Ebî Salih olarak bilinen ve Harun er-Reşîd döneminde Divân-ı Harac başkanının kâtibi Ebî Salih Yahya b. Abdurrahman'ın olan, Halid İbn Velîd'in ikta'sı yer alır. Sonra Şu'be b. Yezid Kâbilî'nin ikta'sı gelir. Devamında Mansûr'un mevlâsı Kuss'un mahallesi ile bu adla bilinen Bustânul-Kuss yer alır. Sonra Beşşâr Sûku'l-Heysem olarak bilinen Heysem b. Muaviye'nin mahallesi ve buraya bitişik büyük bir çarşı vardır. Evlerin, sokakların ve geçitlerin hepsi Beşşâr Sûku'l-Heysem'e nisbet edilir. Sonra Ebî Hâlid Anbârî ailesine ait olan Merverrûziyye ikta'sı gelir. Buranın devamında Muhammed b. Ali'nin mevlâsı Yezid Şeravî ve arkadaşlarının mahallesi bulunmaktadır.

248

Sonra Mansûr döneminde şehir asayişinden (Şurta) sorumlu olan Musa b. Ka'b Temîmîn'in ikta'sı vardır. Devamında Bişr b. Meymûn'un iktası ve evleri yer alır. Ardından Said b. Da'lec Temîmî'nin ikta'sı bulunmaktadır. Sonra Zekerîyya b. Şihhîr'in ikta'sı olan Şihhîr

gelir. Buranın devamında Ebî Eyyûb Hûzî Mûriyânî diye bilinen Ebî Eyyûb Süleyman b. Eyyûb'un mahallesi vardır. Mûriyân, "Menâzir" de denen Ahvaz eyaletindeki köylerden birisidir. Sonra Raddâd İbn Zâ-zâ'nın "Raddâdiyye" diye bilinen ikta'sı gelir. Sonra Mumeddâr vardır. Daha sonra Harb'in mahallesinin sınırı gelir; buranın alt tarafı Rame-liyye'dir. İşte buralar, sorumluluğunu Süleyman b. Mecâlid, Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Vâdih ve mühendis İmran b. Vaddâh'ın üstlendiği bölgedir.

Gelelim Şam Kapısı tarafındaki bölgeye... Buradaki ilk ikta Fadl b. Süleyman Tûsî'nin ikta'sıdır. Bitişğinde Şam Kapısı Hapishanesi (*Sicn-i Bâbu's-Şam*) adıyla meşhur hapishane ve Şam Kapısı Çarşısı (*Sûkî Bâbu's-Şam*) olarak bilinen çarşı vardır. Burası, büyük tacirlerin ve satıcıların sağlı sollu yer aldığı; caddeleri, sokakları ve geçitleri mes-kûn ve mâmur bir çarşıdır. Büyük cadde boyunca uzun sokaklara rastlanmaktadır. Sokaklar yerleşen kişinin ülkesine nispet edilir. Her iki tarafında da Harb b. Abdullah Belhî'nin mahallesi yer almaktadır. Bağdat'ta bundan daha büyük, daha geniş ve çarşısı ve sokağı bundan daha fazla olan bir mahalle yoktur. Halkı Belh, Merv, Huttel, Buhara, Esbîşâb, İştâhanc, Kâbulşâh ve Hârezm halklarından oluşur. Her ülke halkının bir komutanı ve bir reisi vardır. Sonra piyade komutanı (*Sâhibu'l-Hırâb*) Hakem b. Yusuf Belhî'nin ikta'sı gelir. Kendisi şehir asayişini sağlamakla görevliydi. Şam Kapısından Dicle üzerindeki köprüye doğru uzanan caddede, sağlı sollu dükkânların bulunduğu bir çarşı vardır. Sonra Dâru'r-Rakîk olarak bilinen mahalle gelir. Ebî Cafer'in uzaklardan satın aldığı köleler buradaydı ve mevlâsı Rabî'nin yakının-da duruyorlardı.

249

Sonra Kirmâniyye Mahallesi gelir. Komutanı Bûzân b. Halid Kirmâni'dir. Sonra Soğd ikta'sı ve Harfaş Soğdî'nin evi yer alır. Daha sonra Mâhân Sâmegânî ve arkadaşlarının ikta'sı vardır. Buranın devamında Ebî Esed b. Merzebân Fâreyâbî ve arkadaşları olan Ashâbu'l-U-mud'un ikta'ları olan ve köprüde sona eren Merzebân gelir. İşte buralar, sorumluluğunu Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Harb b. Abdullah ile mühendis Haccâc b. Yusuf'un üstlendiği bölgedir.

Şimdi de Horasan Kapısı'ndan Dicle'deki köprüye kadar olan bölge ile buradan sonrasını anlatalım. Buranın karşısı boştur; içerisinde ahırlar, merasim alanı,²³ Dicle kenarında uzanan ve Ebî Cafer'in yerleşik olduğu; Mehdi'nin ise Dicle'nin doğusundaki Rusâfe'de bulunan köşküne geçmeden önce yerleştiği köşk vardır. Köprü mevkiine geçince karşınıza Asayiş Meclisi (*Meclisü's-Şurta*) ve köprü inşaat merkezi çıkar. Burayı geçince ilk ikta Dicle kenarındaki geniş caddede bulunan Süleyman b. Ebî Cafer'in Süleyman Sokağı olarak bilinen sokakta bulunan ikta'sıdır. Süleyman'ın ikta'sının yanında, bu büyük caddede Emîru'l-Mü'minin Mansûr'un oğlu Salih'in iktası vardır ve sonraları Abdullah b. Tahir'in olan Mansûr'un mevlâsı Necîh'in evine doğru uzanmaktadır. Salih'in iktasının arka tarafında "Ebî 'Avn" olarak bilinen Abdülmelik b. Yezid Curcânî ve Cürcanlı adamlarının ikta'ları vardır. Sonra Temîmü'l-Bâzegî'si'nin, Ebî 'Avn'ın ikta'sına bitişik olan iktası gelir. Sonra Abbâdu'l-Fergânî ve Ferganalı adamlarının ikta'sı vardır. Bunun peşinde İsa b. Necîh'in, "İbn Ravda ve Gilmânî'l-Hicâbe olarak bilinen ikta'sı gelir. Daha sonra Afrikalıların, devamında da Temame'd-Deylemî'nin Tebbânin Köprüsü (*Kantaratu't-Tebbânîn*)'ne doğru uzanan ikta'sı yer alır. Sonra Hanbel İbn Mâlik'in iktası ile sonra Hafs b. Osman'ın ashabının ikta'sı ve Hafs'ın, sonradan İbrahim b. İshak'ın olan evi vardır.

250

Daha sonra Dicle kenarındaki iskelede bulunan çarşı gelmektedir. Buranın devamında Emîru'l-Mü'minin Mansûr'un oğlu Cafer'in ikta'sı vardır. Ümmü Cafer'in ikta'sı olarak bilinen Bâbu Kutrabbul civarı Ümmü Cafer'in oldu. Buranın kible tarafında Merrâri'l-'İci'nin ve Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdî'nin ikta'ları vardır. Ezdî şehir asayişini sağlamaktaydı; azledildi ve Horasan'a vali olarak görevlendirildi; burada isyan etti. Mehdi ordusu ile üzerine yürüdü; ve onu yendi. Mehdi, Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdî'yi Ebî Cafer'e götürdü. Ebî Cafer onun boynunu vurup çarmıha gerdi.

23 "Mevda'ul-Ard" kelimesi kullanılmıştır. "Tören alanı" manası ile de karşılanabilir.

Bu ikta'lar ve mahalleler içerisinde adlarını zikretmediklerimiz de vardır; zira insanların bir kısmı bu yerleri ikta yoluyla edindiler; diğer bir kısmı ise miras yolu ile bunlara sahip oldular. Sokakları ve geçitleri, mescitleri, hamamları tek tek saydım; sayabildiğim kadarıyla 6.000 civarında sokak ve geçit, 30.000 civarında mescit, 10.000 civarında da hamam vardı.

Fırat'ın kollarından Kerhâyâ Nehri'nin sularını şehre akıtan kanalların zemini tuğla ve alçı taşıyla sağlam bir şekilde döşenmişti. Kanalların üst tarafları da sağlam bir yapı ile inşa edilmişti. Bu kanallar şehre girmekte ve şehrin çoğu cadde ve mahallelerinden yazın ve kışın devamlı olarak akmaktadır; zira suları kesilmeden akacak şekilde hesap edilmiştir. Dicle'den akan "Düceyl" adı verilen diğer kanal da bu şekildedir ve Kerh halkına hizmet vermektedir. "Deccâc Nehri" denen nehrin suları, Düceyl kanalına bitişir. Tavuk yetiştiricileri (*Asha-bu'd-Deccâc*) kenarında durduğu için bu ismi almıştır. "Tâbak bin Sumeyye Nehri" isimli bir nehir daha vardır. Büyük Fırat'ın kollarından İsa'l-Azm denen nehir vardır; Rakka'dan un getiren büyük gemiler buradan gelirler. Mısırlı ve Şamlı tüccarlar, kenarlarında tacirlerin dükânları ile çarşılar bulunan limana uğrarlar. Bütün sene ticaret sürekli işler; suyu da kesilmez.

Bunların dışında bu su kanalları vasıtasıyla suyunu şehre akıttıkları su kuyuları vardır.

251

Bu kuyuların suları tatlıdır; halkın hepsi bu sulardan içerler; dolayısıyla şehir büyüyüp genişledikçe su kanallarını da büyütme ve genişletme ihtiyacı doğmuştur. Dicle ve Fırat arasındaki bütün sular bu kanallara dökülür ve böylelikle Basra'dan getirilen hurma fidanları yetiştirilir. Bağdat'ta; Basra, Kûfe ve Sevâd'da bulunandan daha çok hurma bulunmaktadır. Bu ağaçlar yetişmekte ve çok miktarda ürün vermektedir. Suların çok ve tatlı olmasından dolayı Bağdat'ın her yanında bağlar ve bahçeler çoğalmıştır. Değişik ülkelerden gelen işçiler buralarda çalışmışlar, mesleklerinde hünerli ve usta olan nice insan her taraftan gelip Bağdat'a göç etmiştir. Uzak ve yakın her taraftan insan-

lar buraya akın edip, gelip yerleşmişlerdir. İşte burası Bağdat'ın batı tarafı; aynı zamanda Medîne²⁴, Kerh²⁵ ve Erbâd²⁶ tarafıdır. Buranın her tarafında bir mezarlık, bitişiklerinde köyler ve bir dizi mamur yerler uzanmaktadır.

Bağdat'ın doğusu, babasına veliaht olan Mehdî b. Mansûr'un yerleştiği taraftır. 143/760-761 senesinde bu tarafın inşaatına başladı. Mehdî sarayını, büyük Cuma Mescidinin bulunduğu Rusâfe'de kurdu. Doğudan geçen ve Nehravan Nehri'nden akan Nehru'l-Mehdî isimli bir nehir yatağı kazdırdı. Kardeşi Mansûr ve komutanlar, Batı, yani merkez (*Medîne*) tarafında ikta edinmişlerdi. Tıpkı merkez tarafında taksim edildiği gibi, "Askeru'l-Mehdî" olarak bilinen doğu tarafında da topraklar parsellendi. İnsanlar, Mehdî'ye olan sevgilerinden ve şehrin bu tarafının genişliğinden dolayı bir an önce buraya yerleşmekte ve Mehdî'nin yakınında bulunmada birbirleri ile yarıştılar. Aynı zamanda burası iki taraftan daha geniş olanıydı. İnsanlar Fırat ile Dicle arasında bir yarımada şeklinde olan batı yönüne önceden yerleşmişler, binalarını inşa etmişler, çarşılar ve ticarethaneler kurmuşlardı. Doğru tarafında yapılaşma başlayınca, herkesin istediği büyüklükte bina yapması da yasaklanmıştı.

Bu taraftaki, ikta'ların ilki, köprünün başında bulunan, Mehdî'nin şehir asayişini sağlamakla görevli olan Huzeyme'nin ikta'sıdır.

252

Sonra İsmail b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib'in ikta'sı vardır. Daha sonra Abbas b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib'in ikta'sı yer almaktadır. Zira o, batı tarafındaki yerini bahçe yapmıştı. Bunun devamında Serrâ b. Abdullah b. Hâris b. Abbas b. Abdülmuttalib'in yeri gelmektedir. Daha sonra Ebî Cafer'in Yemâme valisi Kusam b. Abbas b. Ubeydullah b. Abbas b. Ab-

24 Şehrin merkezi kastedilmektedir. Zira anlatımdan da anladığımıza göre devlet ve hükümet binaları şehrin bu tarafındadır.

25 Boş olan taraftır.

26 Mahallelerin bulunduğu taraftır.

dülmuttalib'in ikta'sı vardır. Daha sonra Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Rabi'nin ikta'sı gelir. Zira o Kerh'in sonundaki yerini çarşı ve tarla haline getirmişti; bu sebeple tekrar ikta edildi; burası "Kasr-ı Fadl b. Rabi'" denen yer ve boş bir alandır. Sonra sırasıyla Cibril b. Yahya Beceli'nin, Esed b. Mâlik b. Heysem Huzâ'i'nin, Selm b. Kuteybe Bâhilî'nin, Süfyan b. Muaviye Mühellebî'nin, Ravh b. Hâtim'in, Eban b. Sadaka Kâtib'in, Mehdi'nin mevlâsı Hamûye Hâdim'in, yine Mehdi'nin mevlâsı Nusayr Vasîf'in ve Mehdi'nin Hızâneti's-Silâh başkanı Seleme Vâsîf'in ikta'ları yer almaktadır. Daha sonra Bedru'l-Vasîf'in, Sûku'l-Atş'la beraber olan yeri gelmektedir. Burası geniş ve büyük bir çarşıdır. Daha sonra yine sırasıyla Mehdi'nin mevlâsı Alâu'l-Hâdim'in, Yezid İbn Mansûr Himyerî'nin ve Ziyâd b. Mansûr Hârisî'nin ikta'ları vardır. Buranın devamında Ebî Ubeyd Muaviye b. Bermek Belhî'nin Baradân Köprüsü (*Kantaratu Baradân*) kenarındaki ikta'sı yer alır. Daha sonra Umâre b. Hamza b. Meymûn'un ikta'sı vardır. Sonra Sabit b. Musa Kâtib'in Kûfe çıkışında, Fırat'ın geçtiği yerde bulunan ikta'sı gelir. Buranın devamında Hicaz, Musul, Cezîre, Ermeniyeye ve Azerbaycan divânı kâtibi Abdullah b. Ziyâd İbn Ebî Leylâ Has'amî'nin ikta'sı vardır. Sonra Ubeydullah b. Muhammed b. Safvân Kâdi'nin ikta'sı gelir.

253

Sonra hilâfeti döneminde Mehdi'nin kâtipliğini yapan Yakub b. Davud es-Sülemî'nin ikta'sı yer almaktadır. Daha sonra Mehdi'nin mevlâsı Mansûr'un ikta'sı gelmektedir; burası "Bâbu'l-Mukayyer" olarak bilinen yerdir. Sonra Ebî Hureyre Muhammed b. Ferruh Kâid'in "Muharrim" olarak bilinen yerdeki ikta'sı vardır. Sonra İshak b. Yahya b. Muaz'ın dedesi Muaz b. Müslim Râzî'nin ikta'sı gelmektedir. Bunlardan sonra sırasıyla armatör (*Sahibu'l-Bahr*) Gamr b. Abbas Has'amî'nin, Mehdi'nin mevlâsı Sellam'ın Muharrim'de bulunan ve Mezâlim tarafına düşen, Ukbe b. Selm Hunâî'nin, Sa'îd Haraşî'nin Haraşî bölgesindeki, Mübarek Türki'nin, Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Sevvâr'ın ikta'ları ile buranın devamındaki Sevvâr Meydanı gelir. Daha sonra Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı, seyisbaşı Nâzî'nin ikta'sı vardır. Sonra Muhammed İbn Eş'âs Huzâ'i'nin, Ömer b. Hattâb'ın kardeşi

Abdülkebir b. Abdülhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb'ın ve Emîru'l-Mü'minîn Mehdî'nin mevlâsı Ebî Gassân'ın ikta'ları vardır. Bu ikta'lar arasında ordu mensupları ile toprak asilzedelerinin(Tünnâ) ve tüccar kesiminden insanların evleri vardır. Her mahallenin kenarında bir çarşı bulunmaktadır. Tacirlerin, zenaatkârların vs. toplandığı doğu kısmı, köprüden başlayarak doğuya doğru, sağlı sollu değişik ticaret-haneler ve zenaat atölyeleri ile doludur.

"Askeru'l-Mehdî" olarak bilinen doğu tarafının yolları beş kısma ayrılır. İlki düz bir yoldur ve Rusâfe'ye doğru ilerler. Bu yolda Mehdî'nin köşkü ve Cuma Mescidi bulunur. Bir diğer yol Sûku Hudayr denen çarşıdadır. Hudayr, Sîn taraflarının bir madenidir. Buradan meydana ve Fadl b. Rabî'nin evine çıkılır. Bir diğer yol sağ taraftadır ve Bâbu'l-Baradân'a çıkar. Burada Halid b. Bermek'in ve oğullarının evleri vardır. Köprü yolu, Huzeyme'nin evinden "Yahya b. Velîd Çarşısı" olarak bilinen çarşıya, kavşak (Düver) olarak bilinen alana ve Şemmâsiye olarak bilinen Bağdat Kapısı'na çıkmaktadır.

254

Samarra'ya gitmek isteyen kişi, işte bu yoldan çıkar. Bir başka yol batıdan gelenlerin üzerinden geçtiği Birinci Köprü'nün yanındadır. Bu yol da Dicle'ye, Bâbu'l-Mukayyer'e ve Muharrim ile buralara bitişik yerlere doğru gider. Batı tarafını anlatırken belirttiğimiz üzere buralar, ticaretin ve çarşıların daha çok bulunduğu iki taraftan da daha geniş olan yerdir.

Hem veliaht olduğu dönemde ve hem de hilâfetinde Mehdî buraya yerleşmişti. Aynı şekilde Musa el-Hâdî, Harun er-Reşîd, Me'mûn ve Mu'tasım da buraya yerleşmişlerdi. Burada 4.000 sokak ve geçit, sayabildiğim kadarıyla 15.000 mescit ve 5.000 hamam vardı. Bu sayılara daha sonra ilâve edilenler dahil değildir. Bu dönemde Bağdat'ın iki tarafındaki çarşıların tümünün geliri, Ruha'l-Batrîk'dekiler ve ona bitişik olanlarla beraber senelik on iki milyon dirheme ulaşmıştı. Bağdat'ta yedi halife yaşadı. Bunlar, Mansûr, Mehdî, Musa el-Hâdî, Hârûn er-Reşîd, Muhammed Emîn, Abdullah Me'mûn, Mu'tasım'dır. Halifelerden Bustânu'l-Tahir'in yanındaki Bâbu'l-Anbar'da öldürülen Mu-

hammed Emîn b. Harun er-Reşîd haricindekiler Bağdat'ta vefat etmemiştir.

Anlattığımız bu ikta'lar ile cadde, sokak ve yollar Mansûr döneminin ilk zamanlarında kurulduğu şekliyledir. Bunlar giderek değişmiş, ilk gelip mülk edinenler ölmüş, bir kavimden sonra bir başka kavim, bir nesilden sonra bir başka nesil mülk edinmiştir. Bazı bölgelerde iskân fazlalaşmış, bir bölgeye bir kavmin yerine diğer bir kavim sahip olmuştur.

Önemli kişiler, devlet erkânı, komutanlar ve halkın ileri gelenleri Mu'tasım'la beraber 223/837-838'de Samarra'ya göçtüler. Sonra Vâsık ve Mütevekkil zamanlarında hilâfet de Samarra'ya taşındı; yine de Bağdat harap olmadı ve ticareti azalmadı; zira Samarra, Bağdat'ın yerini dolduramadı. Bağdat ve Samarra arasındaki evler ve yapılaşma karada ve denizde birbirine bitişti; bunu söylerken Dicle'yi ve Dicle'nin iki tarafını kastetmekteyim.

255

B. SAMARRA

Bağdat'ı, başlangıç dönemlerini, Ebû Cafer Mansûr'un onu kurduğu zamanı zikrettik. Şehrin nasıl kurulup, mahallelere ayrıldığını, iktâ'larını, çarşılarını, cadde ve sokaklarını; "Medîne" veya "Kerh" denen Dicle yönünden batı tarafındaki ve "Askeru'l-Mehdî" denen doğu tarafında Rusâfe'de bulunan mahalleri anlatmış, bildiklerimizi dile getirmiştik. Şimdi ise Samarra'dan bahsedelim. Burası Benî Hâşim halifelerinin ikinci şehridir; sekiz halife ikamet etmiştir; bunlardan Mu'tasım Samarra'yı ilk kuran ve inşa eden kişidir. Sonra sırasıyla Harun İbn Mu'tasım Vâsık, Mütevekkil Cafer b. Mu'tasım, Muntasır Muhammed b. Mütevekkil, Mustâîn, Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım, Mu'tez Ebû Abdullah b. Mütevekkil, Mühtedî Muhammed b. Vâsık, Mu'temid Ahmed b. Mütevekkil gelmektedir.

Ahmed b. Ebî Yakub, Samarra'nın bulunduğu yerin, eskiden Tayrhan arazisinde herhangi bir bina bulunmayan çöl arazisi olduğunu belirtmektedir. Sonraları "Dâru'l-Âmme" olarak bilinen ve içerisinde sultanın evi bulunan bu mevkide Hristiyanlara ait bir manastır vardı. Bu manastır daha sonraları Beytü'l-Mâl'ın oldu. Mu'tasım, kendisine halife olarak biat edilen 218/833 senesinde Tarsus'tan dönerken Bağdat'a ayak bastığında burasını kendisine ayırdı ve ailesi buraya yerleşti. Daha sonra Bağdat yönünde bir ev inşa etti ve oraya geçti. 218/833, 219/834, 220/835 ve 221/835-836 yıllarında burada kaldı. Onunla beraber gelenlerin içerisinde Arapça bilmeyen Türkler de vardı. Cafer Huşşekî bana şöyle bildirdi: "Mu'tasım, Me'mûn zamanında Türk köle satın almak için Semerkand'a, Nuh b. Esed'e adam göndermekteydi. Her yıl Türklerden bir topluluğu ona gönderirdim."

256

Yine Me'mûn döneminde onun için yaklaşık 3.000 civarında Türk köle toplamıştı. Hilâfet kendisine geçtiğinde de bu talebini sürdürmüş ve Bağdat'ta insanların elinde bulunan Türk köleleri satın almıştı. Satın aldığı köleler arasında Nuaym b. Hâzim Ebû Harun b. Nuaym'ın memlûkü Eşnâs, Sellâm b. Abraş'ın memlûku Îtâh, Âl Nuaym'ın memlûku Zırhçı Vâsıf, Zi'r-Riâseteyn Fadl b. Sehl'in memlûkü Sîmâ Dîmaşkî vardı. Bunlar Arapça bilmeyen Türklerdi. Atlarına binip koşturdukları zaman sağlarındaki ve sollarındaki insanlara çarpmaktalar, bunun üzerine halkın ayak takımı üzerlerine hücum etmekte, bazılarını dövüp, bazılarını da öldürmekteydi. Kanları heder oluyor, kendilerine tecavüz edenlere karşı da bir şey yapamıyorlardı. Bu durum Mu'tasım'ın zoruna gitti. Bağdat'tan çıkmaya karar verdi; Şemmâsiye'ye vardı. Burası Me'mûn'un sıklıkla gittiği ve günlerce, hatta aylarca kaldığı bir yerdi. Burada, Bağdat'ın dışında bir şehir kurmaya yeltendi. Fakat bu araziye beğenmedi; zira Bağdat'a bu kadar yakın olmasını istemiyordu. 221/835-836'larda veziri olan Fadl b. Mervân'la istişârede bulunduktan sonra Baradân'a geçti. Günlerce Baradân'da kaldı; mühendisler ve uzmanları getirtti ancak bu mevkiyi de beğenmedi. Sonra Dicle'nin doğusuna düşen ve Bâhamşa denen mevkiye yöneldi. Burada Dicle'ye bakan bir şehir kurmayı düşündü, içerisinden nehir akacak bir yer bulmak istedi fakat bulamadı. Daha sonra Matîra denen köye vardı. Burada bir müddet kaldı; oradan Kâtûl'a geçti: "Burasının en uygun mevki olduğunu" söyledi. Kâtûl diye bilinen nehri şehrin ortasına yönlendirdi. Binalar Dicle'ye ve Kâtûl'a bakacaktı. İnşaat başladı. Komutanlara, kâtiplere ve diğer insanlara ikta'lar verildi. Nihayet inşaata başlandı, binalar yapıldı.

257

Dicle ve Kâtûl kenarında çarşılar kuruldu. Kimileri kendi inşa ettiğinde oturdu, kimileri de gelip yerleşti. Sonra "Kâtûl arazisinin derin olmadığı, çakıllı ve kumlu olduğu ve binalaşmanın zor olduğu" söylendi. Sonra, halife avlanmaya gitmişti. Samarra arazisine kadar ardına bakmadan devam etti. Orası bir Hristiyan manastırından başka bina ve insan bulunmayan, Tayrhan bölgesinde bir yerdi. Orada durdu;

manastırdaki ruhbanlarla konuştu, buranın ismini sordu. Bir kısım Ruhban şöyle dedi: "Kitaplarımızdan buranın ismini Surra Men Raé²⁷ olarak biliriz. Orası Sam b. Nuh'un şehriydi. Burası yıllar sonra güzel bir kralın eliyle imar edilecek; o hükümdar kudretli ve muzafferdir ve ona arkadaşları yardım edecek. Yüzleri çöl kuşları gibidir. Buraya yerleşecekler, çoluk çocukları da buraya yerleşecek." Bunun üzerine Mu'tasım şöyle dedi: "Vallahi burayı inşa edeceğim ve yerleşeceğim, oğlum da yerleşecek. Harun er-Reşid bir gün oğluna ava çıkmasını emretmişti. Muhammed, Me'mûn ve Harun er-Reşid'in en büyük oğlu ile beraber ava çıktık. Hepimiz bir şey avladık. Ben ise bir baykuş avlamıştım; sonra birbirimizden ayrıldık. Ben avımı kendisine sundum. Hizmetçilerden birisi, içimizdekilerin her birinin avını, şu şunun, bu bunun diye söyledi; sıra benimkine gelinceye kadar devam etti. Hizmetçi baykuşu görünce bunu sunmakta tedirgin oldu. Zira baykuşun uğursuzluk getirdiği düşünülüyordu. Bu esnada: "Bunu kim avladı?" diye sordu. "Ebû İshak" dediler. Sevindi, mutluluğu belli oldu. Sonra şöyle dedi: "Muhakkak o hilâfeti eline alacak; ordusu ve arkadaşları ile yüzleri bu baykuşun yüzü gibi kendilerine dönük bir millete karşı muzaffer olacak. Eski bir şehri yeniden inşa edecek; işte bunlar oraya yerleşecekler. Ondan sonra oğlu da bu şehre yerleşecek. O gün Harun er-Reşid bu baykuştan mutlu olduğu kadar başka bir şeyden mutlu olmamıştı." dedi. Daha sonra Mu'tasım bu mevkiye yöneldi. Muhammed b. Abdülmelik Zeyyât'ı, İbn Ebî Duâd'ı, Ömer b. Ferec'i ve Ebi'l-Vezir lâkaplı Ahmed b. Halid'i getirtti.

258

Onlara "burayı kilise sahiplerinden satın almalarını, değeri olarak dört bin dinar ödemelerini" söyledi; onlar da bunu yerine getirdiler. Sonra hesap uzmanları getirtti ve "bu mevkinin en iyi yerini seçmelerini" söyledi. Onlar da köşkler için birkaç yer seçtiler. Adamlarından her biri için köşk inşa ettirdi. Hakan Urtuc b. Ebi'l-Feth b. Hakan'a "Cevseku'l-Hâkanî" binasını, Amr b. Ferec'e "Gumari" diye bilinen

27 "Gören mesut oldu" anlamında "göreni mesut eden şehir" demektir.

köşkü, Ebi'l-Vezir'e "Vezîrî" diye bilinen binayı inşa ettirdi. Sonra askerlerin, kâtiplerin ve halkın yerleşeceği yerleri belirledi; Cuma Mescidinin yerini tayin etti. Cuma Mescidinin etrafına dükkânları yerleştirdi. Dükkânların aralarını geniş tuttu. Bütün tüccar ve kavimler Bağdat çarşılarında olduğu şekliyle münferitti. Amele, inşaat işçileri ile demirci, marangoz ve diğer zenaât erbabını yazdı. Basra ve civarından, Bağdat'tan, Sevâd'ın değişik yerlerinden, Antakya'dan, Şam havalisinin değişik bölgelerinden saç, odun ve kereste taşıttı. Lazkiye'den mermer işi ve mermer döşemeciliği yapan ustalar getirtti. Türklerin ikta'larını diğer insanların ikta'larından tümüyle ayrı tuttu ve diğerlerinden ayırdı. Müvelledlerden²⁸ hiçbir grupla düşüp kalkmıyorlardı; onlara sadece Ferganalılar komşuydu. Eşnâs ve adamlarına Kerh denen yer ikta verildi. Onun yanına bazı Türk kumandanları ile devlet adamlarını verdi; mescitler ve çarşılar inşa etmelerini emretti. Hakan Urtuc ve arkadaşlarına Cevsek Hâkanî'yi takip eden yerler ikta olarak verildi. Ona, adamlarını etrafında tutmasını ve halkla haşır neşir olmalarına izin vermemesini emretti. Vasîf ve adamlarına Hâyr denen yerden sonraki kesim ikta olarak verildi. Burada "Hâiru'l-Hayr" denen uzun bir duvar inşa etti. Bütün Türklerin ve Arapça bilmeyen Ferganalıların ikta'ları çarşılardan ve kalabalıktan uzakta, geniş caddelerle ve uzun mahallelerle ayrılmış haldeydi. Kendi yerlerinde ve mahallelerinde onlarla düşüp kalkan tacir veya başka birisi yoktu.

259

Sonra Türk cariyeler satın alıp bu Türkleri onlarla evlendirdi. Çocukları yetişinceye kadar onların müvelledlerle evlenmelerini ve akrabalık kurmalarını yasakladı. Çocukları yetiştikten sonra birbirleri ile evleneceklerdi. Türklerin cariyeleri için devamlı tahsisatlar ayırıp adlarını hesap defterlerine kaydettirdi. Bu Türklerin hiçbiri karısından ayrılmıyordu. Eşnâs et-Türkî için şehrin en batı kesimini ikta olarak ayırınca, adamlarına da onun yanında ikta verdi. Bu yere Kerh adı verildi. Eşnâs'a tüccarların ve başka yabancıların onlarla komşu olması

28 Arap-Acem melezlerine verilen isim.

na engel olmasını ve Müvelledlerle ilişki kurmasından kaçınmasını emretti. Diğer kavimlere Kerh'in üst tarafındaki "Duver" denen bölge iktâ olarak verildi. Duver'in ve onların iktâ'larının civarında mescitler ile hamamlar inşa etti. Her bir yere küçük bir çarşı yaptı; buralarda manavların ve kasapların dükkânları vardır; bunların benzerleri olmadığı gibi, daha zenginleri de yoktur. Afşin Hayzer b. Kavus Uşrûsenî'ye iki fersah civarında, Matîra olarak isimlendirilen doğudaki en son yeri verdi. Arkadaşları Uşrûseniyyeyi iktâ edindiler. Diğerleri ise Madmûmîn'den buraya, evinin çevresine kadar olan yerleri iktâ edindiler. Afşin'e orada inşaat yapmasını emretti. Burada küçük bir çarşı vardır; tüccarlar için dükkânlar olduğu gibi, mescit ve hamam da bulunmaktadır. Hasan İbn Sehl, çarşıların arkasında kalan bölgeyi iktâ edindi; artık bundan sonrası dağdır. Afşin'in yeri olan Matîra ile Bâbek arasındaki yerin odunu buradan sağlandı. Bu bölgede o zamanlar yapılaşma yoktu. Sonra etrafını binalar sardı ve Hasan b. Sehl'in yeri Samarra'nın ortasında kaldı. Her tarafta binalar yapıldı ve bunlar Matîra'ya kadar uzandı. Ordu mensupları ile ücretli askerlerden (Şâkeriyye)'den Horasanlı komutanların ve arkadaşlarının iktâ'larına doğru caddeler açıldı. Caddelerin sağında ve solunda sokaklar vardı.

260

Bu sokaklar tümüyle insanların evleri ile doludur. Serîce olarak bilinen bir cadde vardı; Matîra'dan, şimdilerde "İshak b. İbrahim Vadisi" olarak tanınan vadiye kadar uzanan büyük bir caddedir. Zira İshak b. İbrahim, Mütevekkil döneminde iktâ'sından ayrılıp, bu vadinin başında inşaat yapmıştı; sonraları burada yapılaşma çoğaldı. Daha sonra ise İshak b. Yahya b. Muaz'ın iktâ'sı yer almaktadır. İnsanların iktâ'ları sağlı sollu bu büyük caddeye bitişir. Büyük caddenin iki tarafındaki yollar bir taraftan Ebî Ahmed (*Ebû Ahmed b. Reşîd*) Caddesi'ne, daha yakın olan diğer taraftan ise Dicle'ye çıkar. Buradaki iktâ'lar Büyük Divânu'l-Harac (*Divânu'l-Haraci'l-A'zam*)'a kadar uzanır. Büyük Divânu'l-Harac işte bu büyük caddededir. Aynı zamanda bu büyük caddede Horasanlı komutanların iktâ'ları yer almaktadır. Buradan Hâşim b. Bânîcûr'un, Uceyf b. Anbese'nin, Hasan b. Ali b. Me'mûnî'nin, Harun b. Nu'aym'ın ve Hizam b. Galib'in iktâ'larına varılır. Hizam'ın iktâ'sının arka tarafın-

da, halifenin hassa hayvanları ve umum hayvanlar için ahırlar bulunmaktadır. Burayı Hizam ve kardeşi Yakub işletmektedir. Sonra hurmacıların yerleri ile dört köşe bir alanda köle pazarı bulunmaktadır. Alanda köleler için tahsis edilmiş dükkânlara, evlere ve odalara giden yollar vardır. Sonra Şehir Güvenlik Meclisi, büyük bir hapishane, insanların evleri ve çarşılar, diğer esnaf ve zenaatkârın sıralandığı gibi caddenin sağında ve solunda sıralanmaktadır. İşte bunlar Huşbetu Bâbek'e bitişir. Daha sonra evlerden uzak, bütün tacirlerin müstakil olduğu ve zenaat erbabının bir diğeri ile karışmadığı Büyük Çarşı bulunmaktadır. Sonra Eski Cami gelir. Mütevekkil zamanına kadar insanlar burada toplanmaktaydı, ancak sonra dar geldiği için onu yıktı ve yerine Hayr tarafında yeni ve geniş bir cami inşa etti.

261

Cuma Mescidi ile çarşılar bir tarafta, ikta'lar ve evler ile zahire, tatlı, ve meşrubat gibi şeyler satan esnaf bir diğer taraftadır. Sonra Râşid Mağribî ile Mübarek Mağribî'nin ikta'ları gelir. Daha sonra Küçük Mübarek Çarşısı (*Suveyka Mübarek*) ile içerisinde Cafer'in ikta'sının yer aldığı Cafer Hayyât dağı vardır. Sonra sırasıyla Ebi'l-Vezîr'in, Abbas b. Ali b. Mehdî'nin ve Abdülvahhâb b. Ali b. Mehdî'nin ikta'ları bulunmaktadır. Cadde, buradan itibaren, Kâdî'l-Kudâtık yaptığı Mütevekkil döneminde Yahya b. Eksem'in gelip yerleştiği ev olan Dâru'l-Amme'nin yanındaki Vâsık (*Harun b. Mu'tasım*)'ın evine kadar uzanır ve buralarda umuma ait ikta'lar yer almaktadır. Sonra Bâbu'l-Âmme ile Dâru'l-Halife gelir. Burası halifenin pazartesi ve perşembe günleri kaldığı Dâru'l-Âmmedir. Sonra hassa ve umum hazineler gelir. Sonra Mesrûr Semâne Hadim'in hazinelerin yanında bulunan ikta'sı vardır. Daha sonra sırasıyla Horasanlı Karkâs Hâdim'in, Sâbit Hâdim'in ve Ebi'l-Ca'fâ ve diğer önde gelen hâdimlerin ikta'ları bulunmaktadır.

İkinci cadde, "Ebî Ahmed" olarak bilinir. Ebî Ahmed, Ebû Ahmed b. Reşid'dir. Bu caddede ilk olarak doğu yönünde tabip Bahtîşû'nun Mütevekkil zamanında inşa ettiği evi vardır. Sonra Horasan komutanlarının ikta'ları gelir. Aralarında Arap olanlar ile Kum, İsfahan, Kazvin, Cebel, Azerbaycan halkından olanlar da vardır. Kible yönüne düşen sağ, güney tarafı Serice'l-A'zam Caddesi'ne bakar. Kiblenin arka

tarafına düşen kuzey tarafı ise Ebî Ahmed Caddesi'ne bakar. Büyük Dîvânü'l-Harac, Ömer'in, katiplerin ve diğer insanların ikta'ları buradadır. Ebî Ahmed b. Reşîd'in ikta'sı caddenin ortasındadır; sonunda ise "İbrahim b. Riyâh Vadisi" denen Batı Vadisi bulunmaktadır.

262

Sonra İbn Ebî Duâd'ın, Fadl b. Mervân'ın ve Muhammed b. Abdülmelik Zeyyât'ın ikta'ları gelir. İbrahim b. Riyâh'ın ikta'sı Şâriu'l-A'zam'dadır. Bu caddenin sağındaki ve solundaki ikta'lar Buğâ's-Sağır ve Buğâ'l-Kebîr ikta'larına bitişir. Sonra Sîmâ Dîmeşki'nin, Bermeş'in ikta'ları ile Vasîf'in eski ikta'sı ve İtâc'ın Bâbu'l-Bustân'a ve Halifenin köşklerine bitişik olan ikta'sı gelir. Üçüncü cadde Şâriu'l-Hayr'dır. Buradaki ilk bina Mütevekkil dönemindeki Ahmed b. Hasîb'in evidir. Bu caddenin başı doğudan ve İshak b. İbrahim vadisine bitişik olan vadedir. Burada ordu mensupları ile ücretli askerlerin ve değişik insanların ikta'ları vardır. Cadde İbrahim İbn Riyâh vadisine kadar uzanır. Dördüncü cadde Berğâmuş Türkî Caddesi olarak bilinir. Burada Türklerin ve Ferganalıların ikta'ları vardır. Türklerin ve Ferganalıların sokakları tek başlarındadır. Türklerin yerleri güneyde, Ferganalıların yerleri ise karşısındaki kıblenin tersi istikametindedir. Karşılıklı sokaklardaki insanlar birbirlerine karışmazlar. Türklerin evlerinin ve ikta'larının doğudaki en uç kısmı Hazarların ikta'sıyla bitmektedir. Bu cadde sonraları Vasîf ve adamlarına geçen Afşin'in ikta'sının yanındaki Matîra'dan başlayıp, İbrahim İbn Riyâh vadisine bitişik vadiye kadar uzanmaktaydı. Beşinci cadde Salih Abbâsî diye tanınır. Bu cadde Esker Caddesi'dir. Burada Türklerin ve Ferganalıların ikta'ları vardır. Orada Türkler ve Ferganalılar tek başlarındadır. Bu cadde Matîra'dan Salih Abbâsî'nin, vadinin başındaki evine kadar uzanmaktadır. Buraya komutanların, katiplerin ve diğer pek çok insanın ikta'ları bitişiktir. Esker Caddesi'nin alt tarafında Hayru'l-Cedîd denen bir cadde daha vardır.

263

Burada Fergana, Ustrûşeniyye, İştâhanciyye ve diğer Horasan yerleşimlerinden insan toplulukları (*Kuvvâd*) karışık halde bulunurlar. Hayr Caddesi'nden itibaren bütün caddeler kavimlerin ikta'larına bitişiktir.

Duvar yıkıldı ve bu duvarın arkasına bir başkası inşa edildi. Duvarın arka tarafında dişi ve erkek geyiklerin, yabanî eşeklerin, tavşanların ve koyunların gezindikleri geniş bir alan vardır. Alanın kenarında, burayı geniş ve güzel bir biçimde çevreleyen bir duvar bulunmaktadır. Dicle'nin kenarındaki caddeye Halîc denir. Burada liman ve gemiler vardır; bunlarla Bağdat, Vâsıt, Kesker, Sevâd, Basra, Übülle, Ahvaz ve buralara bitişik olan yerlerden, Musul, Ba'rabâyâ ve Diyar-ı Rabî'a ile buralara bitişik olan yerlerden ticaret yapılmaktadır. Bu caddede Mağriblilerin tümünün veya çoğunun ikta'ları yer almaktadır. Bu bölge Ezlâc olarak bilinir; zira Samarra'ya ilk gelip yerleşen Mağribliler burada yaşamışlardır.

Binalaşmanın çoğalması ile birlikte Samarra, Bağdat'a doğru genişledi; geniş evler inşa edildi; fakat yine de içme suyunu develerin ve katırların sırtlarında Dicle'den taşımaktaydılar; çünkü su kuyuları uzaktaydı. Bu kuyuların suları tatlıydı ama azdı. Ancak Dicle yakın, su kuyuları da çoktur. Bu sebeple Samarra'da bereket arttı, ürün çoğaldı. Çarşıların geliri senelik on milyon dirheme ulaştı. Dicle üzerinden gemilerle Musul, Mîra, Ba'rabâyâ ve diğer Diyâr-ı Rabî'a'dan gelenlerin bulundukları yerler Samarra'ya gitgide yakınlaştı ve fiyatlar yükseldi.

Mu'tasım Samarra'nın tasarlanan inşaatını tamamladıktan sonra, Dicle'nin doğu tarafında yeni binaların temelini attı. Burası köprüden batı yönüne doğru olan Samarra tarafıdır. Bu tarafta binalar, bahçeler ve bağlar oluşturdu. Dicle'den su kanalları kazdırdı. Çevrede her bir komutana bir bina yaptırdı. Bağdat, Basra ve diğer Sevâd bölgelerinden hurma, Cezîre, Şam, Cebel, Rey, Horasan ve diğer şehirlerden taze fidanlar getirtti. Samarra'nın doğu tarafındaki bu arazide sular fazlaştı.

264

Hurmalar ve ağaçlar büyüdü; güzel meyve, sebze ve kokulu bitkiler yetişti. İnsanlar tarım ürünlerini, kokulu bitkileri, sebzeleri ve taze hurmayı ekip biçtiler. Toprak binlerce senedir ekilmemişti. Ekilen bütün filizler kökleşti. Tarım, İshakî diye bilinen nehrin kıyılarına, İtâhî'ye, Umerî'ye, Abdülmelikî'ye, Dâliye İbn Hammâd'a, Mesrûrî'ye,

Seyf'e, beş köyden oluşan Arabâtu'l-Muhaddes'e, yedi köyden oluşan Kurâ Süflâ'ya, Ecinne'ye ve Besâtin'e kadar yayıldı. Tarımdan elde edilen gelir senelik dört yüz bin dinardı. Mu'tasım bir işle uğraşan kişileri, işin ustalarını, inşaat, tarım, hurmacılık, fidancılık, su çıkarma ve getirme işinde çalışanları, suyun bulunduğu yerleri bilenleri getirtti. Mısır'dan papirüs/kağıt; Basra'dan cam, porselen, kilim; Kûfe'den boya işini bilenleri, diğer şehirlerden mahir kimseleri getirtti. Bu işlerle uğraşanlar aileleri ile birlikte geldiler ve yerleştiler. Bunlar için şehirde yerler ayırdı. Burada şehirdeki zanaat erbabı için çarşılar yaptırdı. Mu'tasım binalar ve köşkler inşa ettirdi. Bütün bahçelik yerlerin içerisine bir köşk inşa ettirdi. Bu köşklere kamelyalar, küçük havuzlar ve geniş alanlar vardı. Arazi güzelleşti. Seçkin insanlar buralara tevecüh ettiler ve küçük bir arazi parçasına sahip olabilmek için birbirleri ile yarıştılar. Bu yüzden arazinin kıymeti büyük servetlere ulaştı.

Halife Mu'tasım Billah 227/841-842'de vefat etti. Yerine Harun Vâsık b. Mu'tasım geçti. Vâsık, Dicle kenarında "Hârûnî" diye bilinen bir köşk inşa etti. Sağındaki ve solundaki arazilerde oturulacak yerler (meclis/kamelya) oluşturdu; kendisi de buraya geçti. Buralardaki iktâ'lar çoğaldı. Yakınına bir kavim gelirken, aynıhizadaki bir başka kavim uzakta kaldı. Vasîf'e Matîra'daki Dâru Afşin'i iktâ olarak verdi ve eski evinden Dâru Afşin'e geçti. Çevresi, adamları ve arkadaşları ise orada kalmayı sürdürdüler.

265

Çarşılar genişledi; Bağdat, Basra, Musul ve Vâsıt'tan gelen gemilerin demirlediği liman büyüdü. İnsanlar, önceleri "Asker" diye isimlendirdikleri yerin mamur bir şehir haline geldiğini gördüklerinde, binaları yenileyip sağlamlaştırdılar. Vâsık 232/846-847 yılında vefat etti. Yerine Cafer Mütevekkil b. Mu'tasım geçti. Hârûnî sarayını Mu'tasım'ın diğer kasırlarına tercih etti ve oraya yerleşti. Oğullarından Muhammed Muntasır, Mu'tasım'ın "Cevsek" diye bilinen köşküne, İbrahim Müeyyed, Matîra'ya, Mu'tez ise Matîra'nın Belkuvârâ denen doğu tarafından alt kesimine yerleşti. Belkuvârâ'dan, Düver'in sonuna kadar olan dört fersah uzunluğundaki mesafe binalarla doldu ve bu bina-

lar birbirine bitişti; özellikle Esker, Cedid ve Hayr caddelerinde yoğunlaştı. Hayr Caddesi'nin başına, evlerin dışındaki geniş alana bir Cuma Mescidi inşa edildi. Bu alana ne bir ev, ne de bir ikta bitişiktir. Cami binası sağlam ve geniş bir biçimde yapıldı. Ayrıca içerisine suyu kesilmeyen bir çeşme yapıldı. İbrahim b. Riyâh vadisinden başlayan, geniş ve büyük üç değişik yol açıldı. Bütün bu yollarda tacir, esnaf ve zanaat erbabının dükkânları vardı. Yollar 100 sevde zirâ'sı (100x54 cm) genişliğindeydi ve cuma günleri askerlerle halkın çoğu mescide geldiğinde dar gelmemesi için geniş tutulmuştu. Bu yolların aralarında sokaklar, geçitler ve halka ait ikta'lar vardı. Sokaklar ve evler geniş tutuldu. Cuma Mescidine giden yollarda bulunan esnaf, tüccar ve zanaat erbabı da çarşıları ve dükkânları geniş tuttular.

266

Necâh b. Seleme el-Kâtib'e mescidin kible yönüne düşen yolun en sonu ikta verildi. Ahmed b. İsrayil el-Kâtib'e de hemen yakını ikta verildi. Aynı şekilde Muhammed b. Musa Müneccim, kardeşleri, kâtiplerden, komutanlardan, Hâşimîlerden ve diğer kesimlerden oluşan insanlara da ikta'lar verildi.

Mütevekkil göç edeceği, kendisi ile anılacak, sözü edilecek bir şehir kurmaya niyetlendi. Muhammed b. Musa Müneccim'den ve huzuruna getirttiği mühendislerden bir mevki seçmelerini istedi; onlar da Me'hûze denen yeri seçtiler. Mu'tasım'ın buraya bir şehir kuracağı ve eski zamanlarda var olan su yatağını kazdıracağı söylendi ve işte bu işe yeltendi. 245/859-860'da çalışmalar başladı; şehrin merkezi olması için bu su yatağını kazdırmayı düşündü. Su yatağının kazılması işlemine bir milyon beş yüz bin dinar ayırdı; ayrıca bu miktarı tek başına karşıladı ve bu duruma rıza gösterdi. Kazı başladı ve bu işe önemli miktarda harcama yaptı. Evlerinin ve köşklerinin yerlerini belirledi. Veliahtları, diğer çocukları, komutanları, kâtipleri, askerleri ve diğer insanların tümüne ikta'lar dağıttı. Sonraları Feth b. Hakan'ın olan, Kerh'deki Eşnâs'ın evinden köşküne kadar üç fersah uzunluğunda büyük bir cadde açtırdı. Köşkünün aşağı kesimine, atlıların mızrakları ile beraber girebildiği üç tane büyük ve görkemli kapı yaptırdı. İnsanlar bu büyük caddenin sağında ve solunda ikta edindiler. Büyük caddenin

genişliği 200 zirâ' idi ve bu caddenin iki yanına, Büyük Nehir'den su akıtacak iki su kanalı kazdırmayı düşündü. Kasırlar inşa edildi, binalar yükseldi ve sokaklar belirlendi; bunlar kendi içerisinde bir daire oluştuyordu. Burayı görüp de bina yapmak isteyenlere izin verildi. Bu sebeple insanlar birbirleriyle yarışarcasına burada bina yaptılar. Mütevekkil bu şehri "Ca'feriyye" olarak isimlendirdi. Binalar Ca'feriyye'den Düver'e, sonra Kerh'e ulaştı. Samarra, oğlu Ebû Abdullah Mu'tez'in yerleştiği yere kadar uzanmış, bu ikisi arasındaki yedi fersahlık mesafede ne bir boşluk, ne de içerisinde bina olmayan bir yer kalmıştı.

267

Bir sene içerisinde binalar yükseldi; boş alanlara çarşılar yapıldı; dört kesimden her birine çarşı kuruldu. Bir Cuma Mescidi inşa edildi. Mütevekkil 247 senesinin Muharreminin ilk günü (17/Mart/861) buradaki köşküne yerleşti ve gelip yerleştiği zaman insanlara güzel hediyeler sundu; komutanlara, kâtiplere ve sorumluluk üstlenmiş olanlara ihsanda bulundu ve böylelikle huzuru sağladı. Şöyle demekteydi: "Şu anda biliyorum ki ben melikim. Zira kendime içerisinde oturacağım bir şehir inşa ettim."²⁹ Divânu'l-Harâc, Divânu'd-Diyâ', Divânu'z-Zımâm, Divânu'l-Cünd ve's-Şâkeriyye, Divânu'l-Mevâlî ve'l-Gilmân, Divânu'l-Berîd ve diğer tüm divânlar buraya nakledildi. Nehrin kazım işi henüz tamamlanmamış ve küçük bir akıntının haricinde içerisinde su akmamıştı. Ne bir bağlantı ve ne de bir su akıntısı bulunmaktaydı. Bu işe bir milyon dinar harcanmıştı; ama nehrin kazım işi gerçekten zordu. Küçük taş parçalarını kazıyorlar ve kazma alet kullanamıyorlardı. Mütevekkil, Ca'feriyye'deki köşküne yerleştikten sonra dokuz ay üç gün ikamet etti. 247 senesinin Şevvalinin bitimine üç gün kala (3/Ocak/862) Ca'feriyye'deki köşkünde acımasızca öldürüldü.

Yerine Muhammed Muntasır b. Mütevekkil geçti ve Samarra'ya yerleşti. Halkından Me'hûze'den ayrılmasını, evlerini yıkmasını ve enkazını Samarra'ya taşımasını istedi. Bunun üzerine insanlar Me'hû-

29 Muhtemelen "kendi şehrimi kurduğum için artık kendimi melik gibi hissediyorum" anlamı yükklüdür.

ze'den ayrıldılar ve evlerinin enkazını Samarra'ya taşıdılar. Ca'feriyye şehrinin köşkleri, evleri, meskenleri, çarşıları kısa sürede harap oldu. Bu mevki boş, içerisinde canlının ve oturanın bulunmadığı; yaşamın ve iskânın olmadığı metruk bir yer haline geldi. Muntasır 248 yılının Rebü'lâhir ayında (*Haziran/862*) Samarra'da öldü. Yerine Musta'in Ahmed b. Muhammed İbn Mu'tasım geçti.

268

251/865 senesinin Muharreminde konumu bozulup Bağdat'a ginceye kadar iki sene sekiz ay boyunca Samarra'da kaldı. Mu'tez'in taraftarları ile savaşıarak bir tam seneyi orada geçirdi. Mu'tez, Türkler vesâir mevâlî ile birlikte Samarra'daydı. Sonra Musta'in hal edildi; yerine Mu'tez geçti; Musta'in'in hal edilmesinden sonra öldürülünceye kadar geçen üç yıl yedi aylık sürede orada kaldı. Sonra Muhammed Mühtedî İbn Vâsık'a 255 senesi Recebinde (*Haziran-Temmuz/869*) biat edildi. Cevsek bölgesine yerleşerek, öldürülmesine kadar geçen sürede burada ikamet etti. (*Allah rahmet eylesin.*) Yerine Ahmed Mu'temid b. Mütevekkil geçti. Samarra'nın Cevsek bölgesinde hilâfet köşklerinde kaldı. Sonra Samarra'nın doğu tarafına geçti; "Ma'sûk" isimli güzelliği ile bilinen bir köşk inşa etti; oraya geçti. Konumu bozulunca ya kadar orada kaldı; oradan Bağdat'a, oradan da Medâin'e geçti.

İşte bu anlattıklarımız, kurulduğu zamandan itibaren bu kitabı yazdığımız zamana kadar olan süre içerisinde Samarra'da meydana gelen şeylerdir. Bu süre içerisinde sekiz halife melik oldu ve vefat etti. Bunlardan beş tanesi öldürüldü; bunlar: Mu'tasım, Vâsık, Muntasır, Mu'tez, ve Mühtedî'dir. Sammara'nın yakınlarında ve sınırları dahilinde öldürülen ise iki tanedir; bunlar: Mütevekkil ve Musta'in'dir. Buranın ismi eski kitaplarda Abbasoğullarının Ziyaretgâhı (*Zevrâu Beni Abbas*) olarak geçer. Mescitlerin kibleleri bunu doğrular; hepsi eğiktir ve sapma vardır. Harap halde olmayan ve ismi unutulmayan biri dışında kiblesi doğru olan yoktur.

Buraya kadar Bağdat ve Samarra'yı anlattık. Bu ikisinden başladık, zira ikisi de krallar şehri ve hilâfet merkezidir. Her ikisinin kuruluş dönemlerini zikrettik. Şimdi ise ülkeleri, uzaklıkları, dünya toprakla-

rında bulunan dört bölgedeki, doğu ve batı ile Süheyl'in³⁰ doğduğu yer olup, Hussâbu Teymen denen güney yani kible ve Benâtu Na'sh'in³¹ kürsüsü olan ve Hussâbu Cedy denen kuzey yönündeki şehir ve belde-leri ele alalım. Ülkeleri yönlerine göre anlatalım. (*Teufik Allah'tandır.*)

30 Bir yıldız ismi. Gökyüzünün güney yarımküresinde görünen, parlak ve büyük bir yıldız.

31 Bir yıldız ismi. "Büyükaı" denen yıldız kümesinin kuyruk ucunda bulunan en sönük yıldız.

269

C. Birinci Bölge: Doğu Bölgesi

Bağdat'tan Cebel'e, Azerbaycan'a, Kazvin'e, Zencan'a, Kum'a, İsfahan'a, Rey'e, Taberistan'a, Cürcan'a, Sicistan'a ve Horasan'a doğru olan yerler ile Horasan'a Tübbet (*Tibet*) ve Türkistan yönünden bitişik olan yerlerdir.

1. Cebel Yerleşimleri (Kuveru'l-Cebel)

Bağdat'tan doğuya doğru gitmek isteyen kişi Dicle'nin doğusundan yola çıkar. Doğuya doğru yoluna devam eder ve "Selâsetu Ebvâb" denen mevkiye varır. Burası Bağdat'ın doğudaki son ucudur. Sonra düz bir istikamette devam ederek Cisru'n-Nehrevân'a varır. Burası, "Tamarra" dağından akan nehrin kenarında, eski ve güzel bir beldedir. Su ihtiyacı burada giderilir. Nehrin öte tarafında Sevâd yerleşimlerinden olan kasabalar (*Tasâsîc min tasâsîc*) vardır. Bu nehirden büyük gemiler ve deniz vasıtaları geçer. Cisru'n-Nehrevân'ı geçince Cebel'e doğru yol ayrılır. Eğer Mâsebezân, Mihricânkuzaf ve Saymara yerleşimlerine gitmek istersen Nehrevan Köprüsünü geçince sağdaki yolu takip eder; altı merhalelik bir yürüyüşle Mâsebezân şehrine varırsın. Burası "Sîrevân" denen, dağlar ile geçitler arasında, geniş, büyük, güçlü ve görkemli, Mekke'ye benzeyen bir şehirdir. Kaynayan su pınarları şehrin ortasından geçerek büyük nehirlerle akarlar ve üç günlük mesafedeki köyleri, tarlaları ve bahçeleri sularlar; aynı zamanda kışın sıcak, yazın ise soğukturlar. Halkı Arap ve Acem karışımıdır.

2. Saymara

Sîrevan'dan Mihricankuzaf olarak bilinen yerin şehirlerinden Saymara'ya iki merhaledir. Saymara şehri, içerisinde köyleri ve tarlaları sulayan kaynak suları ve nehirler bulunan Efyah ovasındadır.

270

Halkı Arap, Fars ve Kürtlerden oluşur. Mâsebezân ve Saymara Ömer b. Hattâb'ın hilâfesinde fethedildi. Bu beldenin haracı iki milyon beş yüz bin dirheme ulaşır. Dilleri Farsça'dır.

Bağdat'tan Hulvan'a gitmek isteyen bir kişi, Cisru'n-Nehrevân'dan sola döner ve Deskeretü'l-Melik'e varır. Burada Fars kralları'nın tuhaf yapılı, görkemli ve güzel evleri vardır. Deskeretü'l-Melik'ten Tararistan'a varır. Burada da Fars krallarının garip ve muhkem evleri vardır. Ayrıca kimisi yukarılarda, kimisi de önü tuğlalarla kesili³² nehirler vardır. Nehirlerin bazıları sularını Kavâtıl'ın, bazıları da Nehrevân'ın koludur. Tararistan'dan Celûlâi'l-Vakîa'ya varılır. Burası Cebel'in ilk yeri, aynı zamanda Ömer b. Hattâb ile İranlıların karşılaştıkları yerdir. Sa'd b. Ebî Vakkas onlara katılınca Allah'ın yardımıyla İranlılar 19/640 yılında dağılmışlardı. Celûlâi'den Hânîkîn'a varılır. Burası şehirlerin en görkemlisi ve durumu en iyi olanıdır. Hânîkîn'dan Kasr-ı Şirin'e gidilir. Şirin, Kistrâ'nın karısıdır. Bu kasırdaki yazlarını geçirmektedir. Bu bölgede Fars krallarına ait çok sayıda eser vardır. Kasr-ı Şirin'den Hulvan'a varılır.

3. Hulvan

Hulvan büyük ve görkemli bir şehirdir. Halkı Arap, Fars ve Kürt karışımıdır. Ömer b. Hattâb zamanında fethedilmiştir. Haracı diğer Cebel kasabalarında olduğu gibi Sevâd haracına dahildir. Hulvan şehrinde Merci'l-Kal'a olarak bilinen yere geçilir. Burası halifenin binek hayvanlarının otlatıldığı ovadır. Merc'il-Kal'a'dan Zübeydiyye'ye, oradan da Karmâsîn şehrine varılır. Karmâsîn güzel bir şehirdir. Halkının çoğunluğu Fars ve Kürt'tür. Karmâsîn şehrinde Dinever üç merhalelidir.

32 Muhtemelen dönemin barajlarından bahsetmektedir.

271

4. Dinever

Dinever görkemli bir şehirdir. Halkı Arap ve Acem karışımıdır. Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir. Burası Mâhu Kûfe³³ olarak isimlendirilir. Zira buranın vergisi Kûfe ehli tarafından toplanmaktaydı. Birkaç bölgesi (*iklîm*) ve kazası (*rastâk*) vardır. Haracı sultana ait toprakların dışında beş milyon yedi yüz bin dirhemdir.

5. Kazvin ve Zencan

Birisi Dinever'den Kazvin ve Zencan'a gitmek isterse, Dinever'den çıkıp Ebher şehrine varır. Burada yollar ayrılır. Eğer Zencan'a gitmek isterse, Ebher'den yürüyerek Zencan'a varır; oradan Kazvin'e yürür. Kazvin büyük bir yolun ortasındadır. Burası Deylem'e sınır olan bir dağın eteğindedir. İki vadisi vardır. Birincisine Vâdî'l-Kebîr, ikincisine Vâdî'l-Sîyrem denir. Her ikisinden de sular kışın akar, yazları ise kesilir. Halkı Arap ve Acem karışımıdır. Acemlerin tarihî kalıntıları ve ateş evleri³⁴ vardır. Haracı Zencan'ın haracı ile beraberdir ve iki milyon beş yüz bin dirhemdir. Buradan yollar Hemezân, Dinever, Şehrazûr, İsfahan ve Rey'e ayrılır; ayrıca Azerbaycan'a da yol vardır.

6. Azerbaycan

Azerbaycan'a gitmek isteyen kişi Zencan'dan çıktıktan sonra dört merhalelik bir yürüyüşle Erdebil'e varır. Burası karşısına çıkan ilk Azerbaycan şehridir. Erdebil'den Azerbaycan köylerinden olan Berzend'e yürüyerek üç günlük mesafedir. Berzend'den Azerbaycan köylerinden sırasıyla Versan, Beylekan ve Merâğa şehirlerine varılır. Burası Azerbaycan'ın en yüksek şehridir. Azerbaycan'ın Erdebil, Berzend, Versan, Berze'a, Şîz, Serât, Merend, Tebrîz, Meyânic, Urmiye, Huvey ve Selamas yerleşimleri vardır.

33 Bu bölgenin fethine katılan ve Kûfe'de bulunan ordunun giderleri bu şehrin vergilerinden karşılandığı için, "Kûfe'nin arpalığı anlamına "Mâhu Kûfe" denilmiştir.

34 Büyüt-ı Nîrân ile muhtemelen Mecûsilerden kalma ateş yakma yerleri kastedilmektedir.

272

Azerbaycan şehir ve kasabaları Azerî ve Câvidânîlerden karışıktır. Bunlar Ba'bek'in bulunduğu Bezze şehrinin halkıydılar. Fethedildikten sonra buraya Araplar yerleştiler. Osman b. Affân zamanında Muğîre b. Şu'be Sakafî tarafından 22/642-643'de fethedildi. Haracı dört milyon dirhemdir ve bir sene artmakta, diğer sene azalmaktadır.

7. Hemezân

Dinever'den Hemezân'a gitmek isteyen birisi Dinever'den çıkıp Muhammedâbâd denen iki merhalelik yere varır. Muhammedâbâd Hemezân'a iki merhaledir. Hemezân geniş, görkemli, çok sayıda bölgesi ve kasabası olan bir yerdir. 23/643-644'te fethedildi. Haracı altı milyon dirhemdir. Burası aynı zamanda Mâhu'l-Basra olarak da isimlendirilir. Zira haracı Basra ehli tarafından alınıyordu. Halkın su ihtiyacı, vadideki su kaynaklarından giderilir. Su kaynakları yazın ve kışın akar. Bir kısmı Ahvaz'ın kasabalarından Sûs'a, oradan Ahvaz bölgesinin nehri olan Duceyl'e doğru akar; oradan da Ahvaz'a varır.

8. Nihâvend

Hemezân'dan Nihâvend'e iki merhaledir. Nihâvend güçlü ve görkemli bir şehirdir. Nu'mân b. Mukarrin Muzennî 21/642-642 senesinde oraya vardığında, burada Farslılardan bir topluluk vardı. Çok sayıda bölgesi (*iklim*) ve Arap, Acem karışımı halkı vardır. Haracı sultanın toprakları dışında iki milyon dirhemdir.

9. Kerac

Nihâvend'den Kerac şehrine iki merhaledir. Kerac, İsa b. İdris b. Ma'kıl b. Şeyh b. Umeyr İclî Ebî Dulef'in yurduudur.

273

Acemler zamanında tanınmış bir şehir değildi. İsfahan kasabalarından Fâik olarak isimlendirilen yerleşim yerlerinin büyüklerinden birisiydi. Buradan İsfahan şehrine altmış fersahtır. İclî'ler buraya yerleştiler; kaleler ve köşkler inşa ettiler. Kasırlar, Ebî Dulef'e, kardeşlerine

ve ehl-i beytine nispet edilir. Bunlara dört adet kasaba izafe edilir. İlki Fâikayn'dır; diğerleri Câbalk, Berkarûz ve dört dağın arasında, arazi-si, köyleri, coşkun akan nehri ve su kaynakları ile mamur bir yer olan Kerac'dır. Halkı Acem bir kavimdir. Ancak İsa b. İdris İclî boyundan bir kavim ve bunlara karışan Araplar da vardır. Kerac'ın haracı üç milyon dört yüz bin dirhemdir. Kasabalardan elde edilen bir milyon dirhem ile sulardan elde edilen dörtyüzbin dirhem bu miktardan düşülmüştür. Vâsık döneminde bu miktar azalmış ve üç milyon üçyüz bin dirhem olmuştur.

10. Kum ve Ona Bağlı Yerler

Kum'a gitmek isteyen kişi Hemezân'dan doğuya doğru çıkar ve Hemezân kasabalarında ilerler. Hemezân'dan Kum'a beş merhaledir. Kum'un en büyük yerleşimi Menûcân'dır. Bin tane caddesinin olduğu söylenen büyük ve görkemli bir şehirdir. Şehrin içerisinde Acemlerden kalma eski bir kale vardır. Şehrin diğer tarafında Kumundan denen bir şehir vardır. Burada şehrin ortasından akan suyun geçtiği bir vadi vardır. Bu suyun üzerinde taştan örülü bir köprü bulunmaktadır.

274

Köprüden Menûcân şehrinden Kumundan şehrine geçilir. Halkın çoğunluğu Mezhic'den ve Eşarilerden birer topluluk ile eskiden gelen Acemler ve "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib'in mevâlîsi" denen mevâlî topluluğudur. Burada biri şehrin yukarisından geçen "Ra'su'l-Merv" isimli, diğeri şehrin aşağısından geçen "Fûrûz" isimli iki nehir bulunmaktadır. Bu nehirlerin suları kazılan kanallardan şehre akar. Şehir yaklaşık on fersahlık bir alana yayılan geniş düzlüktedir. Buradan "Serdâb Kazası" ve "Mellâha" diye bilinen dağlara varılır. Kum'un on iki kazası vardır: Bunlar, Sitâra, Karzman, Ferâhan, Verah, Tayris, Kûrdur, Verdarâh, Serdab, Berâvistân, Berâha, Kârs ve Hindcân kasabalarıdır. Su ihtiyacı yazın kuyulardan sağlanır. Buradan Rey, İsfahan, Kerac ve Hemezân'a yol vardır. Haracı dört milyon beş yüz bin dirhemdir.

11. İsfahan

Kum'dan İsfahan'a 60 fersahtır; bu ise 6 merhaleye karşılık gelir. İsfahan'ın birine Ceyy, diğerine ise Yahûdiyye denen iki şehir merkezi vardır. Halkı karışıktır; içlerinde Araplar azdır ve çoğunluğu dihkânların ileri gelenlerinden oluşan Acemlerdir. Burada Basra ve Kûfe'den göç etmiş olan Sakîf, Temîm, Benî Dabbe, Huzâ'a, Benî Hanîfe ve Benî Abdülkays'dan bir Arap topluluğu vardır. Selmân-ı Fârisî'nin (*Allah ona Rahmet eylesin*) İsfahan'a bağlı Ceyyan denen bir köyden olduğu söylenir. Oraya İsfahanlılar "İdâre" derler. İsfahan halkının vâdiden ve kaynaklardan akan suları çoktur. Bu sular Ahvaz'a doğru akmaktadır. İsfahan'dan Tustar'a, Menâziru'l-Kübrâ'ya, oradan da Ahvaz'a varılır. İsfahan 23/643-644 yılında fethedilmişti.

275

Haracı on milyon dirheme ulaşır. Kasabalarından birisi Ceyy'dir ve içerisinde bir yerleşimi bulunmaktadır. Bârân kasabasının halkı saf dihkânlardan oluşur; başkaları onlara karışmamıştır. Burhan kasabasında da dihkânlardan bir topluluk bulunmaktadır. Ruveydeşt kasabası İsfahan'la Fars köylerinden Yezd arasında sınırdır. Daha sonra sırasıyla Berân, Mîrabin ve Kâmidân kasabaları gelir. Buranın halkı Acemlerle karışık yaşayan Kürtler olup, diğerleri gibi şerefte üstün değildir. Hürremiler buradan çıkmıştır. Burası İsfahan arazisi ile Ahvaz arazisi arasında sınırdır. Sonra Fehman kasabası gelir. Fehman'da da Hürremiler ve Kürtler vardır. Bunun ardından Ferîdîn kasabası gelir. Burada Acemü's-Süfle³⁵ bulunmaktadır. İsfahan'ın Acem eşrafı onlara "Luybeh" demektedir. Daha sonra sırasıyla Râdemle, Serdkâsân ve Cermkâsân kasabaları gelmektedir. Bu kasabalarda eşraftan dihkânlar ile Hemdân ve Yemen Araplarından bir topluluk yaşamaktadır. Son ikisi İsfahan ile Kum arasında sınırdır. Daha sonra Erdistan kasabası gelir. Burada dihkânlardan bir topluluk vardır ve buranın, Kisrâ Anûşîrvan'ın doğduğu yer olduğu söylenir. Sonra Teymara kasabası yer

35 Muhtemelen Arapça bilmeyen topluluklar içerisinde alt kesimi oluşturanı kastetmektedir. Acemlerin ayak takımı.

almaktadır. Bu ikisi Benî Hilal'den ve Kays'ın torunlarından bir Arap kavmin yaşadığı kasabalardır. Aynı zamanda Kerac ile İsfahan arazisi arasında sınırdır.

12. Rey

Birisi Rey'e gitmek isterse Dinever'den çıkıp Kazvin'e varır. Kazvin'den ana yolu takip ederek üç merhale yürür. Rey, Horasan anayolu üzerindedir. Rey'in şehir merkezinin ismi Muhammediye'dir. Mehdi Mansur'un hilâfetinde buraya yerleşmişti. Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdi ile savaşmak için Horasan'a yöneldiği zaman burayı inşa etmiş ve oğlu Muhammed Harun er-Reşid burada doğmuştu. Bu sebeple "Muhammediye" olarak isimlendirilmiştir.

276

Mehdi orada birkaç sene kalmış, muhteşem bir bina inşa etmiş ve Harun er-Reşid burada emzirilmiştir. Rey halkının çoğu Acemlerin karışımıdır; Araplar azdır. 23/643-644'de Ömer b. Hattâb'ın hilâfetinde Karaza b. Ka'b Ensârî tarafından fethedilmiştir. Suları çok sayıdaki su kaynaklarından ve büyük vadilerdendir. Burada "Nehr-i Musa" denen ve Deylem beldelerinden uzanan büyük bir vadi vardır. Suları çok olduğu için ürünü, ağacı ve bahçesi de çoktur. Değişik bölge ve kasabaları vardır. İshak b. Yahya b. Muaz'ın arazileri ile Me'mûn'un kâtibi Ebî Abbâd Sâbit b. Yahya'nın arazileri buradadır. Bu ikisi tümü Rey halkındandır. Haracı on milyon dirhemdir.

13. Kûmıs

Rey'den Kûmıs'a anayolu takip ederek düz bir istikamette on iki merhaledir. Bu güzergâhın bir kısmı mamur, diğer kısmı ise boştur. Kûmıs geniş ve görkemli bir beldedir. Şehir merkezinin ismi Dâmegân'dır. Burası Horasan bölgesinin ilk şehridir. 30/650-651'de Osman b. Affan'ın hilâfetinde Abdullah İbn Mir b. Kureyz tarafından fethedilmiştir. Halkı bir Acem topluluğudur. Yünden zarif "Kûmisiyye" kumaşlarını dokuyan mahir bir toplulukturlar. Haracı Horasan haracına dahil olarak bir milyon beş yüz bin dirhemdir. Horasan'dan Hazar Denizi (Bahru'd-Deylem) tarafına düşen beldelere gelince:

Rey'den Taberistan'a gidilir. Taberistan şehri Rey'den yürüyerek yedi merhaledir.

14. Taberistan

Âmul denen Taberistan'ın ikinci şehrine ise iki merhaledir. Âmul şehri Hazar Denizi (*Bahru'd-Deylem*) kenarındadır. Taberistan tek başına bir beldedir ve burası görkemli, güzel bir memlekettir. Sahipleri burayı halen "Esbahbaz" olarak isimlendirirler. İşte burası Mâziyâr'ın³⁶ beldesidir. Zira

277

Halife Me'mûn ve Mu'tasım'a "Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı, Esbahbaz-ı Horasan, Mâziyâr Muhammed b. Kârin" diye yazmış; "Mevlâ Emîru'l-Mü'minîn"³⁷ dememiştir. Çevresinde vadiyi kesen çok sayıda kale duvarı bulunan bir beldedir. Halkı meliklerinin soyundan Acem eşrafıydı. Bunlar yüz simâları en güzel olan kimselerdir. Söylenildiğine göre, Kistrâ, Yezdücürd yerine geçecek kimse olarak cariyeler atadı. İşte bu cariyelerden dolayı halkının yüzü güzelleşti. Zira Taberistan halkı bunların çocuklarıdır. Haracı dört milyon dirhemdir. Orada Taberî kilimi ve Taberiyye kumaşı dokunur.

15. Cürcan

Rey'den Cürcan'a yedi merhaledir. Cürcan, Deylem Nehri kıyısındadır. Cürcan beldesini Muaviye'nin valiliği döneminde Said b. Osman fethetmiştir. Sonra halkı tekrar isyan etti ve dinden döndü. Bunun üzerine Süleyman b. Abdülmelik b. Mervan'ın valiliği döneminde Yezid b. Muhalleb tarafından ikinci kez fethedilmiştir. Haracı on milyon dirhemdir. Burada funda ağacından ve diğer başka ağaçlardan iyi kereste yapılır; ipek kumaş ustaları vardır ve büyük Bahâtî devaleri bulunur. Cürcan arazisinde hurma çoktur.

36 Bir hükümdar lâkabı.

37 Bununla şu kastedilmektedir: "Mevâlî" kelimesi her ne kadar "mevlâ" kelimesinin çoğulu ise de bu ikisinin kullanımları arasında ufak bir ayrım söz konusudur. "Mevlâ" kelimesinden anlaşılan kendisine halifenin özgürlük tanıdığı sadık insanken, "mevâlî" kelimesinden anlaşılan ise "ben sizin özgürlük tanıdığınız herhangi bir insanım"dır. Bu ikinci ifade, birincisine nazaran biraz daha beylik bir ifadedir.

16. Tûs

Bu beldelere Hazar Denizi (*Bahru'd-Deylem*) tarafında Nîsâbur yerleşimlerinden olan Tûs bitişiktir ve Nîsâbur'dan iki merhaledir. Tûs'ta Tay kabilesinden ve diğer kabilelerden Araplar vardır. Halkın çoğunluğu Acemdir. Emîru'l-Mü'minîn Harun er-Reşîd'in kabri buradadır. Rıza Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin burada vefat etmiştir. Tûsu'l-Uzmâ şehrine "Nûkân" denir. Beldenin haracı Nîsâbur haracıyla beraberdir. Tûs'tan Nîsâbur yerleşimlerinden Nesâ'ya iki merhaledir.

278

Nesâ'dan Bâverd'e iki merhale, doğuya doğu ilerlendiğinde Nesâ'dan Hârzem'e sekiz merhaledir. Hârzem Belh nehrinin ucunda, nehir sularının çıkarak Hazar Denizi (*Bahru'd-Deylem*)'ne doğru aktığı yerdedir. Burası büyük bir beldedir ve Yezid b. Muaviye döneminde Selm b. Ziyâd İbn Ebîh fethetmiştir. Burada yaban eşekleri iş görür; dağ sıçanı, tilki, kakum, vaşak ve sincap bulunur. Belh Nehri'nin alt tarafında kalan topraklar Horasan arazisine aittir. Belh Nehri dağlar ile on merhalelik mesafedeki Belh şehri arasında kalan yerden çıkar.

17. Nîsâbur

Kûmis'tan anayolu takip ederek Nîsâbur'a dokuz merhaledir. Nîsâbur geniş ve yerleşim yerleri çok olan bir beldedir. Tabeseyn, Kûhistan, Nesâ, Buyûrd, Ebraşehr, Câm, Bâharz, Tûs, "Nûkân" da denen Tûsu'l-Uzmâ, Zûzan ve Esfarâîn Nîsâbur'a bağlı yerlerdir ve Cürcan'a giden anayol üzerindedir. Bu bölge 30/650-651 yılında Osman'ın hilâfetine Abdullah b. Mir b. Kureyz tarafından fethedilmiştir. Halkı Acem ve Arap karışımıdır. Su ihtiyacı kaynak sularından ve vadideki sulardan giderilir. Haracı yaklaşık dört milyon dirheme ulaşır ve Horasan haracına dahildir. Tümü buradan elde edilir. Abdullah b. Tahir, Nîsâbur şehrine yerleşmiştir. Nîsâbur valilere göre Merv bölgesine ait değildir. Orada Şâziyâh denen garip bir bina, sonra da bir minare inşa edilmiştir. Tâhîrîler soyundan bazılarının bana bildirildiğine göre, Nîsâbur'dan Merv'e on merhale, Herat'a on merhale, Cürcan'a on merhale, Dâmeğân'a on merhale, anayolu takip edip düz istikametle Serahs'a altı merhaledir.

279

İlk merhalede Farsçada Dizbâd denen Kasru'r-Rih vardır. Sonra Haksar ve Mezdûran gelir. Burasının çamurdan bir yolu vardır. Serahs görkemli bir şehirdir. Şehir merkezi çok büyüktür. Bu civarlar boş ve kumlu arazidir. Karışık bir halk kitlesi vardır. Osman'ın hilâfetinde, Abdullah b. Mir b. Kureyz tarafından görevlendirilen Abdullah b. Hâzım Sülemî fethetmiştir. Halkın su ihtiyacı kuyulardan karşılanır; zira ne bir nehir, ne de bir su kaynağı vardır. Burada 'dan bir topluluk bulunmaktadır. Haracı Horasan'a dahildir ve yaklaşık bir milyon dirhemdir.

18. Merv

Düz bir yolla Serahs'dan Merv'e altı merhaledir. İlk olarak Uşturmağâk, sonra sırasıyla Telestâne, Dandanakan ve Kunûkird gelir. Burası Ali İbn Hişam b. Ferrahusrev'in ailesinin arazisidir. Bu civardaki konak yerleri toz toprak içerisinde ve her bir konak yerinde halkı Türklerden koruyan bir kale vardır. Çünkü onlar bazan bu konak yerlerine saldırırlar. Sonra Merv gelir; burası Horasan yerleşimlerinin en görkemlisidir. Abdullah b. Mir tarafından görevlendirilen Hâtım b. Numan Bâhilî tarafından Osman'ın hilâfetinde fethedilmiştir. Söylenildiğine göre Ahnef b. Kays 31/651-652'de burayı fethetmek üzere gelmişti. Halkı Acem dihanlarının ileri gelenlerindenidir. Ayrıca Ezd, Temîm ve diğer kabilelerden Araplar vardır. Burası Horasan valilerinin konak yeri idi. İlk yerleşen kişi Me'mûn'dur; daha sonra Abdullah b. Tahir, Nisâbur'a yerleşinceye kadar buraya Horasan valileri yerleşmişlerdir. Merv halkının su ihtiyacı vadilerden akan su kaynaklarından karşılanır. Haracı Horasan haracına dahildir. Horasan kumaşlarının en iyileri oradadır.

280

Burasının Zerk, Vârim, Kîlbak, Savsakân, Cerâra köyleri vardır. Merv'den Mul'a altı merhaledir. Bu mesafede ilk olarak Kuşmâhan vardır. Buradan ise Zebîbü'l-Kuşmahânî'ye gidilir. Yolun diğer kısmı

çoraktır ve kaleler bulunmaktadır. Bu güzergâh düz bir istikamette Horasan yerleşimlerinden geçer. Mul halkının su ihtiyacı, su kuyularından karşılanır. Ancak Belh bölgesinin nehri olan Ceyhun'a yakın olan yerler su ihtiyaçlarını buradan giderirler. Bu istikametin Hind Denizi tarafına düşen aşağı kesiminde olanlara gelince: Güneydoğu istikametinde Nisâbur'dan Herat'a on merhaledir. Herat, Horasan belde-lerinin en kalabalık, en mamur ve halkının yüzü en güzel olanıdır. Burayı Osman'ın hilâfetine Ahnef b. Kays fethetti. Halkı Acemlerin ile-ri gelenlerindendir; aynı zamanda Araplardan bir topluluk da vardır. Su ihtiyacı su kaynaklarından ve vadilerden giderilir. Haracı Horasan haracına dahildir.

19. Bûşenc

Herat'tan Bûşenc'e bir merhaledir. Bûşenc, Tahir b. Hüseyin b. Mus'ab'ın ülkesidir. Burasını Osman'ın döneminde Abdullah b. Amir tarafından görevlendirilen Evs b. Sa'lebe Teymî ve Ahnef b. Kays fet-hetmişlerdir. Halkı Acemlerden oluşur. Ayrıca Araplardan da bir top-luluk bulunmaktadır.

20. Bâdegîs

Bûşenc'den Bâdegîs'e üç merhaledir. Bâdegîs'i Abdurrahman İbn Semura, Muaviye b. Ebî Süfyan döneminde fethetmişti.

21. Sicistan

Bûşenc'den Sicistan'a beş merhaledir; Mecâbe'ye yedi merhale olduğu da söylenir.

281

Burası görkemli bir beldedir ve en büyük şehri Bust'tur. Buraya ilk olarak Ma'an b. Zâide Şeybânî yerleşti ve Ebî Cafer Mansûr'un hi-lâfetine hâlâ oradaydı. Halkı Acemlerden bir kavimdir. Çoğu Yemen ve Himyer'den göç etmiş olduklarını söylemektedir. Burasının Hora-

san'daki gibi yerleşim yerleri vardır. Bunların çoğu Sind ve Hind bölgelerine bitişiktir. Yerleşim yerleri Horasan'dakilere benzemektedir ve onlara eşit düzeydedir. Bunlar: Bust, Cuveyni, Ruhhac, Huşşek, Belmer, Huvâş ve Zerence'l-Uzmâ kasabalarıdır. Zerence'l-Uzmâ Kral Rutbil'in dört fersahlık mesafede, etrafı hendeklerle çevrili olan şehridir. Beş kapısı, ayrıca ortasında, kollara ayrılan ve "Hindmend" denen nehir vardır. Tubba' Yemânî oraya varmış ve ikamet etmiştir. Sonra Zâlık ve Senâravez kasabaları gelir. Buranın Şâhika dağlarından gelen ve "Hindmend" denen bir nehri vardır. Çorak arazilere kadar suyu ke-silmez. Buralar Sind beldelerinden Mukran'a ve Kandehar'a sınırdır. Burayı ilk fetheden kişi, çölü geçen Rabî' b. Ziyâd Hârisî'dir. Çölün uzunluğu 75 fersahtır. Oradan Zerenc'e varmıştır. Burası meliklerin bulunduğu büyük bir şehirdir. Bütün bu olanlar Osman'ın hilâfetindeydi. Karneyn denen yeri geçmemişti. Sonra buraya Abdurrahman b. Sümera İbn Habîb b. Abdişems geldi. Sicistan, Muaviye'nin hilâfetine kadar bağımsız kaldı. Abdullah b. Sümera oraya vali olarak görevlendirildi ve beldeleri fethetti. Kirman'a vardı; orayı da fethetti. Sicistan'a geri dönüp halkıyla barış yaptı. Ardından ayaklandılar, Rabî' b. Ziyâd Hârisî üzerlerine yürüdü. Tekrar başkaldırdılar; bu kez üzerlerine Ubeydullah b. Ebî Bekre yürüdü.

282

Sicistan Valileri

Abdullah b. Mir b. Kureyz adına Osman'ın hilâfetinde Rabî' b. Ziyâd Hârisî.

Emîru'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Talib'in hilâfetinde Abdullah b. Abbas adına Rib'î b. Kâs Anbarî Kûfî.

Abdullah b. Sümera da aynı şekilde Muaviye zamanında valilik yaptı ve burada öldü.

Rabî' b. Ziyâd Hârisî de Ziyâd adına ve Muaviye zamanında valilik yaptı.

Muaviye zamanında Ubeydullah b. Ebî Bekre, Ziyâd adına valilik yaptı.

Abbâd b. Ziyâd, Ziyâd'ın ölümünden sonra Muaviye adına Sicistan'da valilik yaptı. Yezid b. Muaviye adına Yezid b. Ziyâd valilik yaptı.

Talha b. Abdullah b. Halef Huzâ'î, Selm b. Ziyâd adına valilik yaptı. Talha b. Abdullah, Sicistan'da öldü.

Abdülaziz b. Abdullah İbn mMir, İbn Zübeyr'in Basra valisi Kub-bâ' Hârise b. Abdullah Mahzûmî adına valilik yaptı.

Sonra Mus'ab b. Zübeyr vali olarak kardeşi adına Irak'a geldi. Abdülaziz, Sicistan'da kaldı. Kendisi cesaretli ve atlıydı.

Abdullah İbn Adiy b. Hârise b. Rabî'a b. Abdülaziz b. Abdişems, Abdülmelik b. Mervân adına valilik yaptı.

Ümeyye b. Abdullah b. Halid b. Useyd b. Ebi'l-İs b. Ümeyye, Abdülmelik b. Mervân adına valilik yaptı.

Sonra Abdullah b. Ümeyye b. Abdullah b. Halid b. Useyd babası adına valilik yaptı.

Ubeydullah b. Ebî Bekre, Abdülmelik b. Mervân zamanında Haccâc adına valilik yaptı. Ubeydullah b. Ebî Bekre, Sicistan'da öldü. Ubeydullah b. Ebî Bekre'nin ölüm zamanı yaklaştığında oğlu Ebâ Berza'a'yı kendine halife kıldı.

Sonra Haccâc, Mühelleb b. Ebî Safra'ya Horasan'la beraber Sicistan'ın valiliğini verdiğini bildirdi.

Bunun üzerine Mühelleb, Sicistan'a vali olarak Vekî' b. Bekr b. Vâil Ezdî'yi görevlendirdi.

Daha sonra Haccâc valilik görevini Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as Kindî'ye verdi.

283

İnsanlar yapmamasını söylemelerine rağmen kabul etmedi ve isyan etti. Haccâc'a karşı geldi; üzerine yürüdü ve savaştı. Bu muharebeden hezimete uğramış olarak Sicistan'a geri döndü. Haccâc, Sicistan meliki Rutbîl'den Abdurrahman'ı yakalamasını ve kendisine getirmesini istedi. Rutbîl onu yakaladı, tutukladı ve Haccâc'ın elçileri ile beraber onu Haccâc'a götürdü. Abdurrahman kendisini fırlattı; boynunu kırdı ve Ruhhac'da öldü. Haccâc ile Sicistan meliki Rutbîl arasında barış sağlandı.

Haccâc, Umâre b. Temîm Lahmî'yi vali olarak görevlendirdi. Rutbîl onu kabul etmedi; bunun üzerine Haccâc onu görevden aldı.

Yerine Abdurrahman b. Süleym Kinânî'yi atadı. Haccâc bir sene sonra onu azletti.

Yerine Misma' b. Misma' Mâlik Şeybânî'yi atadı. Misma' Sicistan'da vefat etti.

Yerine kardeşinin oğlu Muhammed b. Şeybân b. Mâlik'i halef bıraktı. Haccâc, Eşheb b. Bişr Kelbî'yi Horasan halkından sorumlu kıldı.

Daha sonra Haccâc Horasan'la birlikte Sicistan'ı birleştirdi ve Kuteybe b. Müslim Bâhilî'ye verdi. Kardeşi Amr'ı, İbn Müslim'e gönderdi. Haccâc ondan kendi adına Sicistan üzerine yürümesini istedi. Bunun üzerine 92/710-711 yılında Velîd b. Abdülmelik döneminde Sicistan'a vardı. Kuteybe, Sicistan'dan ayrıldı.

Yerine Abdirabbih b. Abdullah b. Umeyr Leysî'yi vali olarak bıraktı. Bir müddet orada kaldı. Kuteybe'ye, Leysî'den "onu görevden aldığı" haberi geldi.

Kuteybe kendi adına Menî' b. Muaviye İbn Ferve Minkarî'yi gönderdi. Menî'den kendisi gelinceye kadar Leysî'yi elinde tutmasını ve ona işkence etmesini istedi. Menî' bunu yapmadı; bunun üzerine Kuteybe, Menî' b. Ferve'yi görevinden azletti ve onun yerine Nu'man b. Avf Yeşkürî'yi atadı; o da Abdirabbih b. Abdurrahman'a öldürünceye kadar işkence yaptı.

Süleyman b. Abdülmelik, Yezid b. Mühelleb b. Ebî Safra'yı Irak'a vali atadı.

Kardeşi Müdrîk b. Mühelleb'i de Sicistan'a görevlendirdi. Rutbîl ona herhangi bir şey vermedi; bunun üzerine Yezid b. Mühelleb kardeşini görevden aldı.

Yerine oğlu Muaviye İbn Yezid b. Mühelleb'i vali tayin etti.

284

Sonra Ömer b. Abdülaziz Irak'a Adiy b. Ertât Fezarî'yi görevlendirdi.

Adiy, Cerrâh b. Abdullah Hakemî'yi Horasan'a vali yaptı ve ona Sicistan'ı da verdi. Daha sonra onu bu görevden aldı.

Yerine Abdurrahman İbn Nu'aym Gâmidî'yi atadı. Bu dönemde Sicistan'da Serrî b. Abdullah b. Asım b. Misma' vardı. Ömer b. Abdülaziz onu uygun gördü.

Daha sonra Yezid b. Abdülmelik b. Mervân halife oldu ve İbn Hübeyre Fezârî'yi Irak'a görevlendirdi.

İbn Hübeyre ise Sicistan'a Kûfe ehlinde Ka'kâ' b. Süveyd b. Abdurrahman b. Üveys b. Buceyr b. Üveys Minkarî'yi görevlendirdi.

Sonra İbn Hübeyre Ka'kâ'yı görevinden alıp yerine Seyyâl b. Münzir b. Nu'man Şeybânî'yi görevlendirdi. Bütün bu seneler zarfında Rutbîl bu kişilere karşı uzak durdu.

Hişam b. Abdülmelik b. Mervân halife oldu ve Irak'a Halid b. Abdullah Kasrî'yi, Sicistan'a ise Ürdün ehlinde Yezid İbn Gurayf Hemdânî'yi görevlendirdi. Rutbîl yine uzak durdu.

Sonra Halid b. Abdullah Kasrî, Yezid İbn Gurayf'ı görevinden aldı. Sicistan'a Esfah b. Abdullah Kelbî'yi atadı; kendisi Sicistan'daydı. Halid daha sonra onu görevinden azletti.

Yerine Abdullah İbn Ebî Burde b. Ebî Musa Eş'arî'yi görevlendirdi. Halid İbn Abdullah kendisini azledinceye kadar görevini sürdürdü.

Onun yerine Yusuf b. Ömer Sakafî'yi vali olarak atadı.

Yusuf b. Ömer, Hişam b. Abdülmelik adına Irak'a vali olduğu zaman İbrahim b. Asım Ukaylî'yi Sicistan'a görevlendirdi. O da Sicistan'a vardı. Abdullah b. Ebî Burde'yi güvenli bir biçimde Yusuf'a gönderdi.

Daha sonra Yezid b. Velid b. Abdülmelik halife oldu. Irak'a Mansûr b. Cumhur'u görevlendirdi. Mansûr da Sicistan'a Yezid b. Izzan Kelbî'yi görevlendirdi.

Daha sonra Irak'a Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'i görevlendirdi; o da Sicistan'a Harb b. Katan Muharrîk Hilâlî'yi tayin etti.

285

Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz, Said b. Ömer b. Yahya b. As A'vez'i oraya gönderdi. Sicistan halkı onu beldelerinden çıkardı. Bunun üzerine Bekr b. Vâil'den Buceyr b. Selheb, Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'in sözü üzere anlaşma yaptı. Böylelikle Bekr ile Temîm arasında anlaşmazlık ortaya çıktı.

Bu esnada Yezid b. Ömer b. Hübeyre Fezarî, Irak'a vali oldu ve Mir b. Dubâre Mürrî'yi Sicistan'a gönderdi. Fakat buraya varamadı. Benî Hâşim devleti geldi.

Ebû Müslim, Mâlik b. Heysem Huzâî'yi Sicistan'a gönderdi. O da: "Ey Sicistan halkı! Sizle bizim aramızda bizden önceki Şam halkından kalma bir savaş vardır." dedi. "Fidye ödeyelim" dediler ve bir milyon dirhem fidye ödediler. Böylelikle Şam halkından olanları da Sicistan'dan çıkardılar.

Sonra Ebû Müslim, Ömer b. Abbas b. Umeyr b. Utarid b. Hacıb b. Zürâra'yı Sicistan'a gönderdi. Ebû Müslim'in yanında çok kimse vardı. Sicistan halkı kardeşi İbrahim b. Abbas'ı öldürdüler. Böylelikle i-ki taraf arasında savaş ortaya çıktı.

Bunun üzerine Ebû Müslim buraya Ebâ Necm İmran b. İsmail b. İmran'ı gönderdi. Ona: "Ömer b. Abbas'ı tutukla, eğer öldürülürse sen o bölgenin emîrisin." dedi.

Sonra Ebû Cafer Mansûr, İbrahim İbn Humeyd Merverûzî'yi görevlendirdi.

Sonra onu azletti; yerine Mansûr Ma'an b. Zaide b. Matar b. Şerîk Şeybânî'yi gönderdi. Şeybânî, Bust'a yerleşti. Geride kalanlarla savaşa tutuştu. Ma'an valiliği eline aldı. İnsanlar da onunla bütün belâlardan uzaklaştılar; kılıçlarını kınlarına koydular. Sonra bu kılıçlarını ona doğru yönelttiler ve onu öldürdüler. Onu öldüren kişi Zerenc kasabası ehlinden birisiydi. İşte bu olay 150/767 senesinde meydana geldi. Yezid b. Mezyed b. Zâide bu kavimle savaşmak üzere yola çıktı. Benî Teymullah b. Sa'lebe'den Ebû Cafer Temîm b. Amr, Yezid b. Mezyed'le karşılaşmak üzere yola çıktı. Sonra bu bölgeye vardı. Ebî Cafer'e bir topluluk götürdü. Yezid b. Mezyed Irak'a ayak bastı.

Sonra Ebû Cafer Temîm, İbn Amr'ı bu görevden azletti. Yerine Sicistan'a Benî Bekr b. Vâil'den Ubeydullah b. Alâ'yı görevlendirdi.

286

Daha sonra Ebû Cafer öldü; mezarı oradadır. Sonraları bu görev Horasan valilerine verildi; onlar da kendi nezdlerinden kişileri görevlendirdiler. İşte böylece satıcılar (*Şurât*) buraya hâkim oldular ve gide-rek çoğaldılar. Sicistan'ın haracı on milyon dirheme ulaşır ve asker, polis ve sınırdaki askerler (*suğur*³⁸) arasında bölüştürülür.

22. Kirman

Kirman, Sicistan'ın sağında, Cüzcan'ın hizasındadır. Kirman'ın en büyük şehri Sîracân'dır. Güçlü, kuvvetli ve görkemli bir yerdir. Şehir yerleşimleri ve kaleleri vardır. Bunlar: Beymend, Hannâb, Kûhistan, Karistân, Mağûn, Tamsakân, Servistan, Kal'atu Bemme, Menûcân ve Nermâşîr'dir. Belde geniş ve görkemlidir. Suları azdır. Cîrubt denen şehirde hurma çoktur. Buradan Sind bölgesine, Ratak'a ve Dihkân'a doğru bir yol vardır. Buradan Bel şehri ile Fehrac'a varılır.

38 Suğûr, sınırbaşı ve iki devlet toprağının birleştiği yer anlamına gelmektedir. Farsça karşılığı olarak "serhad" kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca Abbasiler döneminde Suriye/Cezîre'nin Bizans toprakları tarafında kalan kalelere bu ad verilmektedir.

Halkı burayı Fehrah olarak isimlendirir; aynı zamanda Kirman topraklarının son şehridir. Mukran meliki, burasının kendi topraklarından olduğunu iddia etmektedir. Buradan Mukran topraklarının ilk şehri olan Hurûc'a varılır. Daha sonra Mukran'ın en büyük şehri olan Fennezbûr gelir. Kirman'ı Abdullah İbn Sumera b. Cübeyb b. Abdişems fethetmiş ve meliki ile iki milyon dirheme ve iki bin köleye anlaşılmıştı. Bütün bu olanlar Osman'ın hilâfetindeydi.

Serahs'dan Hind Okyanusuna kadar olan beldelere gelince:

287

23. Tâlekân

Serahs şehrinden Tâlekân'a dört merhaledir. Tâlekân iki büyük dağın arasında, cuma günleri toplanılan enine geniş bir camisi bulunan ve "Tâlekâniyye" kumaşının dokunduğu bir yerdir. Tâlekân'dan Fâriyâb'a dört merhaledir. Fâriyâb eski bir şehirdir; diğer ikinci şehir yerleşimi ise Yahûdân'dır. Burada Fâriyâb valisi oturmaktadır.

24. Cûzecân

Fâriyâb'dan Cûzecân'a beş merhaledir. Dört şehir yerleşimi vardır. Cûzecân'ın ilk şehrine Anbar denir. Buraya valiler yerleşmektedir. İkincisine Asân ve Sam'âkan denir. Cûzecân melikinin oturduğu üçüncüsüne Künderm ve Kurzumân denir. Dördüncüsüne ise Şubûrkân denir. Eski dönemlerde burası bir mülk arazisiydi. (*Memleket*)³⁹ Cûzecân Hind bölgesinde bulunan Kirman'ın hizasıdır.

25. Belh

Doğuyu takip ederek Cûzecân'dan Belh'e dört merhaledir. Belh'e bağlı şehir yerleşimleri ve merkezleri vardır. Muaviye b. Ebî Süfyan döneminde Abdurrahman b. Sümera fethetmiştir. Belh'in en büyük şehri Horasan'dır. Horasan meliki Melik Tarhan burada oturmaktaydı. Güçlü bir şehirdir. Bir kale duvarı önde ve arkasında bir başka kale duvarı olmak üzere etrafında iki sur vardı. Eski dönemlerde bu kale

39 Eski dönemlerde bir halkın veya bir hanedanın mülkü anlamında kullanılmaktadır.

duvarları üç taneydi. Üzerinde on iki kapı vardır. Belh şehrinin Hora-san'ın ortası olduğu söylenir. Doğu yönünde Fergana'ya otuz merhale, batı yönünde Rey'e otuz merhale, Kâbul ve Kandehar'a otuzar merhale, Kirman'a otuz merhale, Kaşmîr'e otuz' merhale, Hârezm'e otuz merhale, Multan'a otuz merhale dir.

288

Belh'in yerleşim alanlarını, arazisini ve tarlalarını büyük bir kale duvarı çevrelemektedir. Tarlaları ve yerleşim alanlarını çevreleyen kale duvarının bir Kapısı'ndan karşısındaki diğer kapıya olan mesafe on iki fersahtır. Surların dışında kalan bölgede yerleşim alanı, imar ve yerleşim yoktur; zira dışarısı kumluktur. İşte Belh arazisini çevreleyen kale duvarında on iki kapı bulunmaktadır. Şehrin etrafını çevreleyen ikinci kale duvarında ise dört kapı vardır. Dışarıdaki büyük kale duvarından ikinci kale duvarına beş fersahtır. Şehirde bir kale duvarı daha vardır; bu kale duvarı ile şehrin etrafındaki kale duvarının arası bir fersahtır. Bu bölgede "Nübehar" denen Bermekîlerin yurdu vardır. Şehrin etrafındaki kale duvarında bulunan kapıdan karşısındaki kapıya bir fersahtır. Şehrin alanı üç mile üç mildir. Belh'e bağlı 47 adet vilâyet (*minber*⁴⁰) vardır. Bunların en büyükleri Hulm, Simincân, Bağlân, Seklekend, Velvâlic, Hûza, Ârhan, Râven, Târekân, Sûrus, Bezehşân ve doğuda, Belh'in aşağı tarafında Tibet (*Tübbet*) beldelerine doğru son şehir olan Cirm şehridir.

Doğuya doğru sağ tarafta kalan şehirlere gelince: Bunların ilki Enderâb şehridir. Daha sonra sırasıyla Hast, Bencehâr, Bervan ve Gûravend gelmektedir.

289

Burasını Fadl b. Yahya b. Halid b. Bermek, Harun er-Reşîd döneminde fethetmiştir. Fethedilmesi zor bir yer; aynı zamanda Kâbulşah şehirlerindendi. Bu şehirler Belh'in en büyük şehri ile Bâmiyân ara-

40 Cuma Mescidi anlamında kullanılmaktadır. Zira minberler Cuma Mescitlerine ait bir özeldir. Bunun yanısıra minber kelimesi ikinci olarak idarî birim ve vilâyet anlamında kullanılmaktadır.

sında yer alır. Sonra dağın kenarında bir şehir olan Bâmiyân şehri gelir. Burada Farsça'da "Şîr" demek olan "Aslan(*Esed*)" lâkaplı bir dihkân vardır. Mansûr döneminde Muzâhim b. Bistam eliyle Müslüman olmuştu. Muzâhim b. Bistam, "Ebâ Harb" künyeli oğlu Muhammed İbn Muzâhim'i onun kızıyla evlendirdi. Fadl b. Yahya, Horasan'a geldiğinde Hasan adlı oğlunu Gûravend'e gönderdi. Beraberindeki kuvvetlerle orayı fethetti. Bâmiyân ile birlikte burayı da hâkimiyeti altına aldı ve dedesinin ismi olarak Bâmeiyân Aslanı (*Şîr-i Bâmiyân*) adını verdi. Burası Toharistan'ın ilk şehirlerindendir. Bâmeiyân Dağı'ndan su kaynakları çıkar. Buradaki bir vadi Kandehar'a kadar bir aylık bir mesafede uzanır. Diğer bir kanaldan nehir, bir aylık bir mesafede Siccistan'a akar; bir başka nehir otuz günlük mesafede Merv'e doğru, bir başkası, on iki günlük bir mesafe ile Belh'e doğru; bir başkası, kırk günlük bir mesafe ile Hârezm'e doğru akar. Bu nehirlerin hepsi Bâmiyân Dağı'nın yükseklerinden çıkar. İçerisinde kurşun, civa ve bakır madenleri vardır. Sol, doğu tarafında Tirmîz, Semerkand, Dârezenkâ ve Sağâniyân şehirleri bulunmaktadır. Bu sonuncusu Belh'in doğu yönündeki en büyük şehridir. Daha sonra Harûn, Mâsend, Bâsârân, Kêbursirâ', Kubâziyân ve Yüz şehirleri gelir. Bu sonuncusu Hâtîm b. Dâvud'un şehri olup, ondan sonra Vahş, Helâverd, Kârbenk, Andişârâ' ve Rûstâbîk şehirleri gelmektedir.

290

Bu sonuncusu "Bikiyye" denen yük, binek hayvanlarının sahibi olan Hârîse b. Esed b. Bîk'in memleketidir. Daha sonra Hulbuk ve Mûnk şehirleri vardır. Mûnk şehri Râşt, Kumâd ve Bâmir denen bölgelerdeki Türk beldelerine sınırdır. Belh'in kuzey yönünde, "demir kapı" anlamına gelen Deryahen'in şehri ile Kişşe, Nahşab ve Soğd şehirleri vardır. Buradan Semerkand topraklarına varılır. Belh Nehri'nin sağına, kible yönüne düşenlere gelince: Belh'den güney yönünde Toharistan'a, oradan Enderâb'a ve Bâmiyân'a varılır. Burası garip bir dünya olan Toharistan topraklarının ilk şehridir. Büyük bir dağın üzerine kuruludur ve güçlü bir kalesi vardır. Buradan Bezeşân'a, oradan da Kâbulşâh şehrine varılır. Burası güçlü ve kuvvetli bir şehirdir ve

ulaşılması güçtür. Buradan⁴¹ denen şehre varılır ve buraya da ulaşamaz; zira alt kesimi sarp dağlardır. Engebeli yolları, zorlu vadileri vardır. Kalesi ise güçlüdür. Bir yolu Kirman'dan, diğer bir yolu da Sicistan'dan gelir. Hükümdarı itaata yanaşmamıştı. Ancak Fadl b. Yahya b. Halid b. Bermek 176/792-793'de Harun er-Reşid adına Horasan'a vali olunca, başlarında İbrahim b. Cibr bulunan orduyu Kâbulşâh topraklarına gönderdi. Beraberinde Toharistan bölgesinin meliklerini ve dihkânlarını da yolladı. Hasan Şîr o dönemde Bâmiyân melikiydi. Bu topraklara ulaştılar. Gûravend, Fecce Gûravend, Sâr-hûd, , taptıkları putun bulunduğu Şâh Behâr şehirlerini fethettiler.

291

Buralar yıkıldı ve ateşe verildi. Kâbulşâh şehirlerinin halkları ve melikleri ile beraber Kâvsân, Mâzerân şehrinin halkı ve melikleri Fadl b. Yahya'dan eman istediler. O da onlara eman verdi ve rehineleri gönderdiler. Sonra Curves denen Kâbul'un en büyük şehri gelir. Burayı Osman b. Affan'ın hilâfetinde Abdullah b. Sümera fethetti. O dönemde sadece tüccarların girdiği ve büyük Kâbulî Helîle ağaçlarını aldıkları bağımsız bir yerdi.

26. Merverûd

Merv ile Belh arasında kalan beldelere gelince: Merv'den Merverûd'a beş merhaledir. Burasını Mir b. Kureyz adına Ahnef b. Kays 31/651-652'de Osman'ın hilâfetinde fethetmiştir. Merverûd'dan Belh'e, ondan ayrılan bir yoldan Zemme'ye varılır; Belh Nehri kenarındadır. Buradan Mul'a varılır; burası da Belh Nehri kenarındadır. Merv ile arası altı günlük bir mesafedir. İşte Hind Denizi tarafında kalan bu beldeler Horasan yerleşimleridir.

Hind Denizi'nin sağ tarafına düşenlere gelince: Bunların ilki Tirmîz'dir; Belhü'l-A'zam Nehri'nin güneydoğu kenarında yer alan görkemli bir şehirdir. Belh şehri nehrin batısında kalır. Burası yerleşik ve

41 Metinde karşılığı olmasına rağmen anlamlı bir şekilde okuyamadığımız yer isimlerini vermedik.

geniş bir şehirdir. Yine nehir kenarında ve Tirmîz tarafında Kavâziyân şehri vardır; Tirmîz'e bakmaktadır. Buradan Hâşim b. Bânicûr'un topraklarına varılır. Vahş ve Helâverd görkemli iki şehirdir ve fethedilmeleri zordur. Sonra Şûman'a varılır. Burası Hâşim b. Bânicûr'un ve Hâşim ailesinin topraklarına bitişiktir. Sonra gelir. Burası Davud b. Ebî Davud'un şehridir. Sonra Vaşcird'e varılır. Burası büyük bir suğûr şehridir.

292

Aynı zamanda içerisinde mukavemetli yedi yüz kale⁴² bulunan geniş bir alandır. Buralara Türkler saldırmaktadır. Türkistan arazisi ile arası dört fersahtır. Tirmîz'den Soğâniyân'a dört merhaledir. Soğâniyân geniş ve görkemli bir beldedir; yerleşim merkezleri ve çok sayıda şehir merkezi vardır: Hardan, Bahârân ve Kâsek işte bu yerleşim yerlerindendir. Soğâniyân'dan Huttel topraklarına üç merhaledir. Huttel'in en büyük yerleşim yeri Vâscerd'dir. İşte bu zikrettiğimiz bölge, yedi yüz kale bulunan bir yerdir. Buralar Türk topraklarının sınırındır.

27. Huttel

Huttel'den Toharistanu'l-Ulyâ'ya ve Şıkınân melikinin memleketi olan Hammârbek'e ve Bezehşân'a varılır. Buradan inen bir vadi Şıkınân'a ulaşır. İşte bunların hepsi Toharistan topraklarıdır. Düz bir istikâmette Belh Nehri'nin arka tarafında bulunan yerlerin ilki Ferber şehridir. Burası Merv halkının sınır bölgesidir; aynı zamanda Türkler'in ulaştıkları ve Merv halkı ile bitişğinde bulunanların kaçtıkları şehirdir. Ferber'den Bâkend'e bir merhaledir. Bâkend görkemli bir şehirdir. Orada karışık bir halk vardır. Bâkend'den Buhara şehrine iki merhaledir.

28. Buhara

Buhara geniş bir beldedir. Burada Acem ve Arap karışımı bir halk vardır. Fethedilmesi zor bir şehirdir. Buhara'yı Muaviye zamanında Said b. Osman b. Affan fethetmiştir. Oradan Semerkand'ı da fethet-

42 Burada belirtilen kaleler, yerleşim alanlarına karşılık gelmektedir.

mek üzere yola çıkmıştı; ancak halkı buna engel oldu. Yezid b. Muaviye döneminde Selm b. Ziyâd tarafından fethedilinceye kadar bağımsız kalmıştır.

293

Sonra tekrar isyan edip başkaldırdılar ve Kuteybe b. Müslim Bâhilî, Velîd b. Abdülmelik döneminde burayı fethetti. Beldenin, yani Buhara'yı kasdediyorum, haracı bir milyon dirheme ulaşır. Dirhemleri bakıra benzer.

29. Soğd

Buhara'dan Soğd beldesine kible istikametinde yedi merhaledir. Soğd beldesi geniştir. Fethedilmeleri zor ve görkemli şehirleri vardır. Buradan Debûsiyye, Kuşâniyye, Kişse ve Nesef'e varılır. Bu sonuncusu Nahşab denen yerdir. Bu yerleşim merkezlerini, yani Soğd yerleşimlerini, Kuteybe b. Müslim Bâhilî, Velîd b. Abdülmelik zamanında fethetmiştir.

30. Semerkand

Kişse'den Soğd'un en büyük şehrine dört merhaledir. Semerkand bu şehirlerin en görkemlisi, alan olarak en büyüğü, dayanıklılık olarak en kuvvetlisi, insan yönüyle en kalabalığı ve cesaret yönüyle en cesur olanı, savaşta en sabırlı olanıdır. Burası Türk sınırındadır. Fethinin zorluğu, halkının cesareti ve dayanıklılığı sebebiyle birkaç kez fethedildikten sonra tekrar bağımsız kalmıştır. Son olarak Kuteybe b. Müslim, Velîd b. Abdülmelik zamanında fethetmiş ve dihkânları, mülk sahipleri ile barış yapmıştır.

Etrafında büyük bir kale duvarı vardı; yıkıldı. Emîru'l-Mü'minîn Harun er-Reşîd onu tekrar inşa etti. Bu şehrin Fırat gibi büyük, Türk topraklarından gelen ve "Bâsif" denen bir nehri vardır. Semerkand arazisini geçer, Soğd'a, Usrûşene'ye doğru akar, Semerkand beldelelerine, İştâhanc'a, Usrûşene'ye ve Şâş'a yayılır. Semerkand'dan doğu yönünde Afşin'in memleketi Usrûşene'ye beş merhaledir. Usrûşene toprakları geniş ve görkemlidir, burada dört yüz tane kalenin olduğu söylenir.

294

Çok sayıda büyük şehir merkezi vardır. Buradan Aresmende, Mânek, Zâmin ve Hasnak'a gidilir. Bu sonuncusunun Bâsif denen Semerkand Nehri'nin geldiği büyük bir vadisi vardır. İşte bu vadede altın külçeleri bulunur. Horasan'da bu vadinin dışında altın bulunmadığı haberi bana geldi. Horasan'ın pekçok şehrinde Mudar ve Rabî'a kabilelerinden ve diğer Yemen kavimlerinden Araplar bulunmaktadır. Ancak Usrûşene'de Arap yoktur. Zira Benî Şeyban'dan bir Arap gelip; oraya yerleşip, onlardan biriyle evlenene kadar Usrûşeneliler, Araplarla komşuluğa engel olmuşlardı. Usrûşene şehrinde Fergana'ya iki merhaledir.

31. Fergana

Fergana şehri Kâsân denen meliklerin oturdukları yerdir. Güçlü ve büyük bir şehirdir. İşte bu şehirlerin tümü Semerkand arazisine izafe edilir.

32. İştâhanc

İştâhanc, görkemli bir şehirdir. Kaleleri ve kasabaları vardır. Tek başına bir memlekettir. Mu'tasım İştâhanc'ı Uceyf'e vermişti. Semerkand'a iki merhaledir. Fergana'dan Şâş'a beş merhaledir. Şâş, Semerkand sınırları içerisinde yer alan görkemli bir şehirdir. Semerkand'dan Şâş'a gitmek isteyen kişi Hucende'ye yürür. Orası Semerkand şehirlerinden yedi merhalelik mesafede bir şehirdir. Hucende'den Şâş'a dört merhaledir.

295

33. Şâş

Şâş'dan Esbişâbe'l-A'zam sınırına iki merhaledir. Burası Türklerle savaşılan bölgedir. Aynı zamanda Semerkand'ın son arazisidir. İşte buralar, Toharistan, Soğd, Semerkand, Şâş ve Fergana şehirlerinden oluşan ve düz bir hat üzere bulunan Maverâünnehir'dir. Buraların ötesinde şirk⁴³ beldeleri yer alır. Bunların hepsi Türk beldeleridir. Türk

43 "İslâm'la tanışmamış, İslâm'ın ulaşmadığı diyar" anlamında kullanılmaktadır.

beldeleri Horasan, Sicistan ve Türkistan'ı kuşatır. Türkler çeşitli grup ve ülkelere ayrılırlar. Bunlardan bazıları Karluklar (*Harluhiyye*), Doku-
zoğuz (*Tuğuzğuz*), Türkeş, Kaymak ve Oğuz (*Guz*)'dur. Herbirinin
kendi başına ayrı bir memleketi vardır. Bazan birbirleriyle savaşırlar.
Evleri ve kaleleri yoktur. Çok köşeli otağlarında (*Türkî Kubbeleri*) ko-
narlar. Bu çadırların çivileri hayvan ve sığır derisinden yapılmış sırim-
dan, tepesi keçi derisindendir. Türkler yün ve keçe işinde mahirdirler;
zira elbiseleri bundandır. Türk bölgesinde tütünün haricinde tarım yok-
tur. Türklerin gıdası kısarak sütüdür. Kısarak eti yerler. Yediklerinin çoğu
av etidir. Onlarda demir az olduğundan oklarını kemikten yaparlar. Şu
kadar var ki Türkler Horasan'ı kuşatırlar. Horasan'ın her tarafında sa-
vaşırlar. Horasan halkı da onlara karşı savaşıır. Horasan diyarının her
tarafındaki halk Türklerle, Türkler de onlarla harbeder. İşte bunlar Ho-
rasan ve Sicistan şehirleri, yerleşim yerleri, aralarındaki uzaklıklar ve
şehirlerin konumlarıdır. Şimdi ise fethedildiklerinden itibaren şu ana
kadar olan valilerinden ve haracının miktarından bahsedelim:

34. Horasan Valileri

Horasan'a ilk giren Abdullah b. Mir b. Kureyz b. Rabî'a İbn Ha-
bîb b. Abdişems'dir. Osman b. Affan 30/650-651 yılında, Basra'da
bulunan Abdullah b. Mir b. Kureyz'e ve Kûfe valisi olan Said b. As b.
Ümeyye b. Abdişems'e "Horasan'a doğru ilerlemelerini emretmekte,

296

Horasan'a varmalarının üzerlerine bir emir olduğunu" bildirmek-
teydi. Bu esnada Abdullah b. mir'e Tûs melikinın bir hitabı ulaştı; şö-
yle diyordu: "Nisâbur'da mülküm altında bulunan yerleri sana bırakıyo-
rum." Bunun üzerine buraları bıraktı ve "bu amaç için oğlunun yanın-
da olduğunu" bildiren bir mektup kaleme aldı. Abdullah b. Mir
31/651-652 yılında Horasan'ın çok sayıda yerleşimini fethetti. Onun
önünde Abdullah b. Hâzım Sülemî vardı. Ahnef b. Kays Temîmî de
onunla beraberdi.

Sonra Abdullah b. mMir oradan ayrıldı ve Kays b. Heysem b. Es-
mâ b. Salt Sülemî'yi Horasan'a vali olarak bıraktı. Ahnef b. Kays da
onunla birlikteydi.

Sonra Abdullah Hâtim b. Nu'man Bâhilî'yi vali olarak görevlendirdi. Abdullah 35/655-656 senesinde Osman öldürülünceye değin fetihler yaparak ve savaşarak Horasan'da kaldı.

Sonra Emîru'l-Müminîn Ali b. Ebî Talib Horasan'a Ca'de b. Hü-beyre b. Ebî Vehb b. Amr b. A'iz Mahzûmî'yi vali olarak atadı. O da Horasan'da bulunan Ali b. Ebî Talib'e doğru yola çıkmıştı. Merv Mer-zubânı⁴⁴ ile karşılaştı ve onunla barış yaptı. Bu amaç için Merv'de bulunduğ u esnada kendisine bir mektup geldi. Ali öldürülünce Muaviye, Abdullah b. Mir'i Horasan'a vali olarak tayin etmişti.

İbn Mir, Abdullah b. Hâzım Sülemî'yi ve Abdurrahman b. Süme-râ'yı oraya gönderdi. O ikisi Belh'i fethedinceye kadar ilerlemelerini sürdürdüler. Sonra Abdurrahman İbn Sümerâ oradan ayrıldı. Horasan ise Abdullah İbn Hâzım Sülemî'ye teslim oldu.

Daha sonra Muaviye, Ziyâd b. Ebî Süfyan'ı Basra, Horasan ve Si-cistan'a vali olarak atadı. Ziyâd Horasan'a Hakem b. Amr Gıfârî'yi (*Sahib-i Rasûlullah*) emir olarak gönderdi. 44/664-665 yılında Hora-san'a doğru yola çıktı. İşte bu güzel bir ilerleyiş ve doğru bir yoldu.

297

Ziyâd Horasan yerleşimlerinden önceden fethedilmiş olanları tek-rar fethettiği zaman Amr Gıfârî'ye bir mektup gönderdi. Bu mektupta "Emîru'l-Mü'minîn Muaviye bana gümüş (*beyaz*) ve altını (*sarı*) kendi-sine ayırmamı ve altın ve gümüşten olan şeyleri taksim etmememi emretti." denmekteydi. Hakem bu mektuba itibar etmedi ve ganime-tin 1/5'ini dağıtma kuralını kaldırdı; kalan şeylerin tümünü insanlar arasında paylaştırdı. Bundan sonra Ziyâd'a bir mektup yazdı ve şöyle dedi: "Yeryüzü ve gökyüzü bir olup bu kulun üzerine gelse dahi ben Allah'ın buyruğunu Emîru'l-Mü'minîn Muaviye'nin buyruğundan önce değerlendiririm." Bu durumdan selâmete çıkarması için de Allah'a sı-ğındı. Mühelleb b. Ebî Sufra, Hakem b. Amr'ın adamlarından birisiydi. Hakem Horasan'da vefat etti.

44 Bir hükümdar lâkabı.

Sonra Ziyâd Horasan'a emîr olarak Rabî' b. Ziyâd b. Enes b. Deyyân b. Kıtî b. Ziyâd Hârisî'yi gönderdi.

Muaviye ise Halid b. Muammer Sedûsî'yi Horasan'a vali olarak atadı. Ziyâd'ı yakalamaya niyetlenerek yola çıktı; ancak Ziyâd onu zehirledi ve bu yüzden de Horasan'a ulaşmadan öldü.

Sonra Ziyâd Horasan'a Abdullah İbn Rabî' İbn Habîb'i babasının yerine atadı; onu azletti ve yerine Abdurrahman b. Sumera İbn Habîb'i atadı. Ziyâd vefat etti.

Bunun üzerine Muaviye Sicistan'a Abdurrahman'ı görevlendirdi. Ubeydullah b. Ziyâd'ı da Horasan'a vali olarak atadı. Askerleri ile beraber onu gönderdi; kendisinden Toharistan illerine gitmesini emretti. Bunun üzerine yola çıktı ve Toharistan vilâyetlerinde savaşlar yaptı. İşte bu savaşları yapan ve emirleri yerine getiren Mühelleb İbn Ebî Safra'ydı. Ubeydullah b. Ziyâd Horasan'da iki sene kaldı.

Sonra Muaviye'nin yanına gitti; yerine Horasan'a Eslem İbn Zür'a b. Amr b. Sa'ik Kilâbî'yi atadı. Muaviye, Ubeydullah'ı Basra'ya vali yaptı. Kardeşi Abdullah b. Ziyâd'ı ise Horasan'a atadı. Abdullah burada dört ay ikamet etti. Sonra ona zayıf olduğu ve güçsüz kaldığı haberi geldi.

Bunun üzerine Muaviye, Abdullah b. Ziyâd'dan sonra Abdurrahman b. Ziyâd'ı vali olarak atadı.

Abdurrahman b. Ziyâd bununla yetinmedi; bunun üzerine Muaviye onu azledip yerine Said b. Osman'ı atadı. Said b. Osman bu görevi kabul etmek istemedi. Muaviye ona çok ağır hakaretler etti. Böylelikle Said b. Osman'ı Horasan'a gönderdi ve o da Semerkand'da savaşlar yaptı. Bundan dolayı ona "Maveraünnehir'e ilk geçen kişi" derler. Sonra Toharistan, Buhara ve Semerkand'da savaşlar yaptı.

298

Horasan'ın çıkışında Eslem b. Zür'a Kilâbî vardı. Said b. Osman ondan hazineyi istedi; o da vermedi. Zira onu Basra Emîri olan Ubeydullah b. Ziyâd'a götürmekteydi. Sonra Eslem b. Zür'a Horasan'dan

kaçtı. Durumunu bildiren bir mektubu Muaviye'ye gönderdi ve hazinenin kendisinden alınmasını istedi.

Muaviye, Said b. Osman'ı görevinden azletti ve yerine Eslem b. Zür'a'yı Horasan'a atadı. Eslem b. Zür'a Horasan'a doğru yola çıktı. Merv bölgesinde Şahcihan'a vardığı zaman Said b. Osman buradaydı. Ancak Eslem'in beraberinde büyük bir çoğunluk vardı. Adamları Said b. Osman'ın çadırlarını mızraklarıyla yere serdiler; kendisine yakın birisini de öldürdüler. Bu durum Muaviye'ye bildirildi. Muaviye de her ikisinin beraber kendisine gelmelerini belirten bir mektup gönderdi. Kusam b. Abbas b. Abdülmuttalib, Said b. Osman'a doğru yola çıkmıştı; ancak Merv'de vefat etti. Mâlik b. Reyb Şâir, Said b. Osman'la birlikteydi; beraberlerinde Yezid b. Rabî'a b. Müferriğ Himyerî de vardı. Said b. Osman Horasan'dan ayrıldı.

Ubeydullah b. Ziyâd kardeşi Abbâd b. Ziyâd'ı Horasan'a vali atadı; o da Horasan'a doğru yola çıktı. Bu esnada Yezid b. Müferriğ ile iyi ilişkiler kurdu. Bu durumda İbn Müferriğ, Said'in dostluğunu terketti; arkadaşlığına ihtiyaç duymadı. Halbuki ona ve Ziyâd ailesine ihtiyaç hissettiği bir pozisyondaydı.

Sonra Abdurrahman b. Ziyâd Horasan'a vali oldu, buradan ayrılmak durumunda kaldı; yerine Kays b. Heysem Sülemî'yi bıraktı.

Sonra Yezid b. Muaviye, Selm b. Ziyâd'ı Horasan'a vali olarak atadı. Kendisi ile kardeşi arasında yer alan Ubeydullah b. Ziyâd daha inatçı birisiydi. Mühelleb b. Ebî Safra, Abdullah b. Hâzım, Talhaların Talhası Talha b. Abdullah b. Halef Huzâ'î, Ömer b. Ubeydullah b. Muammer Temîmî, Abbâd b. Hüseyin Habatî, İmran b. Fasîl Burcumî ve Basra eşrafından diğer şahsiyetler de kendisiyle beraberdi. Ubeydullah b. Ziyâd kardeşi ile beraber yola çıkanların çoğunu hezimete uğrattı. Bunun üzerine Yezid b. Muaviye, kendisine "burayı kendi hazinesinden tuğla, kireç ve saç ile inşa etmesini" emreden bir mektup gönderdi; o da inşa etti.

299

Selm, Hârezm bölgesinde savaşlar yaptı ve Kendâkîn ile Buhara şehirlerini fethetti. Yezid b. Muaviye öldü. İbn Zübeyr fitnesi oldu.

Selm, Horasan'dan ayrıldı; yerine Arfece b. Verd Sa'dî'yi bıraktı. Abdullah İbn Hâzım Sülemî, Selm kendisine tâbi olduğu halde ilerledi. Abdullah b. Hâzım Arfece'yi kabul etmedi ve durumu Horasan'a yazdı. Geriye döndüğünde Arfece kendisine teslim olmaktan kaçındı. Mızraklarla savaşa tutuştular. Arfece'ye bir mızrak isabet etti ve öldü. Abdullah b. Hâzım savaşarak ve fetihler yaparak Horasan'da kaldı. Abdülmelik b. Mervân, Mus'ab b. Zübeyr'i öldürdüğünde İbn Zübeyr'in itaatini istedi. İbn Zübeyr'in kafasını Abdullah b. Hâzım'a gönderdi. Abdullah b. Hâzım, Mus'ab'ın başını aldı, yıkadı, kokuladı, kefenledi ve defnetti. Abdülmelik'e ağır bir mektupla cevap verdi. Abdülmelik b. Mervân'ın kendisi için istediklerini kabul etmedi. Bunun üzerine Horasan halkı onun üzerine çullandı ve onu öldürdü. Onu öldüren Vekî' b. Devrikıyye'ydi. Abdülmelik b. Mervân'a biat ettiler ve kellesini Abdülmelik'e gönderdiler.

Olayların Abdülmelik'in lehinde geliştiği dönemde Horasan'a Ümeyye b. Abdullah b. Halid b. Useyd b. Ebi'l-İs b. Ümeyye b. Abdişems'i vali olarak atadı. Ümeyye Maverâünnehir'i geçip, Buhara'ya vardı. Yerine Bukeyr b. Vişâh'ı bıraktı ve geri döndü.

Ümeyye, Haccâc Irak'a vali oluncaya kadar Horasan'da kalmaya devam etti. Haccâc vali olunca Horasan'ın durumunun karışık olduğunu ve bu işi kendisine havale ettiğini belirten bir mektup gönderdi. Bunun üzerine Mühelleb b. Ebî Saфра Horasan'a, Ubeydullah b. Ebî Bekre Sicistan'a vali oldu. Mühelleb Horasan'a vardığında bir müddet orada ikamet etti, sonra Toharistan'a, buradan Soğd şehirlerinden Kişşe'ye doğru ilerlemesini sürdürdü. Mühelleb rahatsızlandı ve Merverûd'a geri döndü. Ayağında kangren haline gelmiş bir rahatsızlıktan dolayı hastaydı. Mühelleb Horasan'da vefat etti. Görevini oğlu Yezid b. Mühelleb'e bıraktı.

300

Bir dönem burada ikamet etti.

Sonra Haccâc, Yezid b. Mühelleb'i görevinden azletti ve yerine Mufaddal b. Mühelleb'i Horasan'a atadı. Haccâc, Yezid b. Mühelleb'in üzerine gidip onu hapse atıncaya kadar Horasan'dan ayrılmadı. Haccâc, Yezid b. Mühelleb'in üzerine gittiğinde Rey valisi olan Kuteybe b. Müslim Bâhili'ye, Horasan valiliğini üstlenmesini, Mufaddal'ın ve diğer Mühelleb ailesinin fertlerinin peşlerine düşmesini ve onları kelepçeler içerisinde kendisine getirmesini emreden bir mektup gönderdi. Bu emirleri yerine getirdi. Kuteybe Horasan'a ayak bastı ve Mühelleb ailesini Haccâc'a götürdü. Buhara'ya vardı ve burasını fethetti. Sonra Tâlekân'a vardı. Burada Bâzâm isyan etmişti. Ona karşı zafer kazanıncaya ve öldürünceye kadar savaştı.

Velîd b. Abdülmelik, Kuteybe'yi Horasan'a vali atadı. Konumu güçlenmiş, bölgeye hâkim olmuştu. Nîzek Tarhan'ı öldürdü ve Hârezm'e doğru ilerledi. Sonra Semerkand'a yürüdü ve burasını fethetti. Semerkand İhşid'i Gûzik'le barış imzaladı. Süleyman b. Abdülmelik hilâfete geçti. İşte bundan aylarca önce Haccâc vefat etmişti.

Bunun üzerine Yezid b. Mühelleb Irak'a vali oldu. Ondan Haccâc'ın değerlerine tutunmasını istedi. Kuteybe b. Müslim geldiğinde kendisini hal etmek istedi ve Vekî' b. Ebî Sûd Temîmî'yi üzerine gönderdi. Vekî' onu öldürdü ve Horasan'da kaldı. Şüphesiz Süleyman kendisini Horasan'a vali olarak atayacaktı ama bunu yapmadı; ve Süleyman, Yezid b. Mühelleb'i Irak'la beraber Horasan'a vali olarak atadı. Yezid b. Mühelleb gözlerini Horasan'a dikti. Kuteybe'nin etrafında bulunan kişiler kendisine tâbi oldular. Vekî' b. Ebî Sûd'u hapsedti ve onun bütün kötü işlerini ortaya koydu. Bu esnada Horasan yerleşimleri Yezid b. Mühelleb'e karşı geldiler. Bunun üzerine kardeşlerini ve oğlunu Horasan'da değişik yerlere gönderdi ve buraların idarelerini kendilerine verdi.

Ömer b. Abdülaziz b. Mervân hilâfete geçti. Yezid'e vali olduğu haberi gelince Horasan'dan ayrıldı; yerine oğlu Muhalled'i bıraktı,

malının tümünü götürdü. Bir topluluk bunu yapmamasını istedi; ancak kabul etmedi. Basra'ya vardı.

Halbuki Ömer b. Abdülaziz onu azletmiş yerine Adiy b. Ertât Fezarî'yi vali olarak atamıştı. Adiy de onu zincirler içerisinde Ömer'e götürdü; onu tutukladı ve hapsedti.

301

Ömer b. Abdülaziz, Cerrâh b. Abdullah Hakemî'yi Horasan'a vali olarak atadı ve ona Muhalled b. Yezid b. Mühelleb'i alıp getirmesini ve ondan kurtulmasını istedi. O da bunu yaptı. Tibet (*Tübbet*) elçileri onlardan İslâm dinini kendilerine açıklayacak bir şahıs göndermelerini istediler.

Sonra Abdülaziz, Cerrâh b. Abdullah'ı görevinden aldı ve yerine Abdurrahman b. Nu'aym Gâmidî'yi atadı; "Müslüman aileleri ve bunların çocuklarını Maverâünnehir'den Merv'e göndermesini" ona bildirdi. Bunu yapmadılar ve ikametlerini sürdürdüler.

Yezid b. Abdülmelik b. Mervân hilâfete geçti ve Mesleme b. Abdülmelik'i Irak ve Horasan'a görevlendirdi. Mesleme ise Horasan'a Said b. Abdülaziz b. Hârise b. Hakem b. Ebi'l-As'ı atadı. Said Fergana melikiyle savaştı, Soğd şehirlerinden Hucende'yi kuşattı. Öldürdü ve esir aldı.

Mesleme onu azlederek yerine Şam ehlinden Said b. Amr Haraşî'yi görevlendirdi. Daha sonra Horasan ve Irak Ömer b. Hübeyre Fezarî'de birleştirdi. Horasan'a Meslem İbn Said b. Eslem b. Zür'a Kilâbî'yi atadı. Meslem Horasan'a vardı ve savaşlar yaptı. Bunun haricinde bir şeyle ilgilenmedi. Fergana halkı onu öldürdü ve hezimete uğrattı.

Hişam b. Abdülmelik halife oldu. Bu esnada Horasan'da Benî Hâşim taraftarları ortaya çıktı. Halid b. Abdullah İbn Yezid b. Esed b. Kürz Kasrî Irak ve Horasan'a vali oldu. Ondan kendisine karşı ayaklananların üzerine doğru Horasan'a gitmesini emretti. Halid, kardeşi Esed b. Abdullah'ı Horasan'a gönderdi. Esed b. Abdullah'a ayaklananların haberleri geldi. Bu insanlardan kendilerine suç itham edilen bir topluluğu getirdi. Bunların ellerini ve ayaklarını kesti.

Horasan'daki karışıklık haberi Hişam'a ulaşınca, kendi adına Eş-ras b. Abdullah Sülemî'yi vali olarak atadı. Sonra azletti ve yerine Cüneyd b. Abdurrahman b. Amr b. Hârise b. Hârice b. Sinan Murri'yi atadı. Sonra onu da azletti ve yerine Asım b. Abdullah b. Yezid Hilâlî'yi atadı. Hişam'a Horasan'da fitne olduğu haberi ulaştı. İkinci kez Halid İbn Abdullah Kasrî buraları birleştirdi.

302

Buraya Esed b. Abdullah'ı gönderdi. Esed b. Abdullah Horasan'da öldü.

Yerine Şam ehlinden Cafer b. Hanzala Behrânî'yi bıraktı. Hişam, Halid b. Abdullah'ı Irak'tan azletti.

Yerine Yusuf b. Ömer Sakafî'yi atadı. Ona, Horasan'ı bilen ve tanıyan birisini kendisine göndermesini emretti. Abdülkerim b. Salîb b. Atıyye Hanefî'yi gönderdi. Abdülkerim'e Horasan'ı, durumunu ve insanlarını sordu. Nasr İbn Seyyar Leysî buraya atanıncaya kadar olan dönemi anlattı. Horasan ile ilgili sözünü bildirdi. Bu zamana değin Horasan yerleşimlerinden birisini idare etmekteydi.

Cafer b. Hanzala görevinden azledildi; o da beldenin yönetimini eline aldı. Yahya b. Zeyd b. Hüseyin'i Belh'den getirdi ve Kandehar'a hapsetti. Hişam'a bir name gönderdi. Ancak Hişam ölmüştü.

Yerine Velîd b. Yezid b. Abdülmelik geçti. Yahya b. Zeyd hapisten kaçmak için hile yaptı. Nisâbur civarına vardı. Nasr b. Seyyar, Selm b. Ahvaz Hilâlî'yi gönderdi. Cûzecân'da ona yetişti ve savaşa tutuştular. Şiddetli bir ok darbesiyle Yahya b. Zeyd öldü. Selm b. Ahvaz onu Cûzecân Kapısına astı. Yahya b. Zeyd, Ebû Müslim galip gelinceye kadar asılı kaldı. Onu indirdi, kefenledi ve defnetti. Öldürülmesi olayına karışanların tümünü öldürdü. 26/646-647 yılında Horasan'da Benî Hâşim taraftarlarının sayısı arttı. Nasr İbn Seyyar, Cudey b. Ali Kir-mânî Ezdî ile savaştı. Velîd öldürüldü.

Yerine Yezid b. Velîd b. Abdülmelik geçti. Bu dönemde Horasan karıştı. Nasr b. Seyyar onları Rabî'a ve Yemen'den ayırmıştı. Sonra

Mervân b. Muhammed b. Mervân b. Hakem halife oldu. Horasan'da Ebû Müslim'in gücü ve Nasr b. Seyyar'ın zayıflığı ortaya çıktı. Nasr barış yapmayı istedi. Ebû Müslim Nasr b. Şeyyar'ı öldürdü ve 130/747-748'de Horasan'a hâkim oldu ve valileri ile adamlarını oraya gönderdi... Kahtabe ve diğerlerini Irak'a gönderdi.

303

Abbas Abdullah b. Muhammed Emîru'l-Mü'minîn oldu. Böylelikle Hâşimiyye'l-Mübâreke (Abbasi) devleti ortaya çıktı. Ebû Müslim 136/753-754 senesine kadar Horasan'da kaldı. Emîru'l-Mü'minîn Ebâ'l-Abbas'dan hacca gitmek için izin istedi. O da izin verdi. Irak'a vardı.

Horasan'da yerine Ebâ Davud Halid b. İbrahim Zühli'yi bıraktı. Emîru'l-Mü'minîn Ebâ'l-Abbas vefat etti.

Yerine Ebû Cafer Mansûr geçti. Ebû Davud Halid b. İbrahim Horasan'da Ebû Müslim'in halifesidir. Ebû Müslim öldürüldü. Horasan'da Ebû Müslim'in kanını isteyen Sünfâz ortaya çıktı. Mansûr, Cevher b. Merrâr İclî'yi üzerine gönderdi. Sünfâz'ı hezimete uğrattı ve onu öldürdü; cemaatını dağıttı.

Ebû Cafer Mansûr, Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdî'yi 138/755-756 yılında Horasan'a atadı. Oraya doğru yola çıktı. Burayı Mansûr'un polis teşkilâtı idare ediyordu. Malı ve taraftar sayısı Horasan'da artınca isyan baş gösterdi. Ayaklandığı için başı istendi; Mansûr, Mehdî'yi gönderdi, savaştı, onu esir etti ve Ebî Cafer'e gönderdi. Ebî Cafer onu öldürdü ve cesedini 140/757-758 yılında İbn Hübeyre köşküne astı. Mehdî'nin makamı Rey'deydi. Taberistan isbahbazı⁴⁵ Kârin ayaklandı. Mehdî, Hâzım b. Huzeyme Temîmî ile Ravh b. Hâtim Mühellebî'yi gönderdi. Taberistan fethedildi; Kârin ise esir edildi.

Mehdî, Useyd b. Abdullah Huzâ'i'yi Horasan'a vali olarak atadı.

45 Taberistan bölgesinin eski yöneticilerine verilen addır.

O burada öldü; bu göreve Humejd b. Kahtabe Tâ'î'yi atadı. Burada bir müddet kaldı.

Sonra Mansûr onu azletti ve yerine Ebâ Avn Abdülmelik b. Yezid'i atadı.

Sonra Abdülmelik b. Yezid'i azletti. Hilâfete Mehdî geçmişti. Humejd b. Kahtabe'yi bu görevde istemedi. Humejd ölünceye kadar burada ikamet etti.

Mehdî Horasan'a Rabî'a'nın mevlâsı Muaz b. Müslim Râzî'yi atadı. Bu esnada Yusuf Bermu'l-Harûrî ortaya çıkmıştı.

304

Mehdî Yusuf Berm ile savaşmak üzere Yezid b. Mezyed b. Zâide Şeybânî'yi gönderdi. Esir alıncaya kadar onunla savaştı. Esir aldıktan sonra Mehdî'ye gönderdi. Elleri ve ayakları kesildi. Yusuf Berm'in peşisıra "Mukannâ" olarak meşhur Hakîm A'var, Horasan valisi Muaz b. Müslim, onunla beraber Ukbe b. Selm Hünâî, Cibrîl b. Yahya Becelî ve Emîru'l-Mü'minînin mevlâsı Leys vak'aları ortaya çıktı. Mehdî, Mukannâ ile savaşmak üzere Sa'id Haraşî'yi görevlendirdi. Mukannâ, Soğd beldelerine varmadan hezimete uğradı ve Bikişse kalesine sığındı. Kuşatma şiddetlenince, o ve beraberindekiler zehir içip topluca öldüler ve kale böylelikle fethedilmiş oldu.

Mehdî, Muaz b. Müslim'i Horasan'dan azledip, yerine Müseyyeb İbn Züheyr Dabbî'yi atadı. Hilâfetinin son dönemlerinde ise Müseyyeb'i de azlederek, Fadl b. Süleyman Tûsî'yi atadı. Tûsî, Mehdî vefat edinceye kadar burada kaldı.

Musa Hâdî'nin hilâfetinde Harun er-Reşîd, Cafer b. Muhammed b. Eş'as Huzâî'yi vali yaptı. O ise felç geçirdi ve vefat etti. Yerine oğlu Abbas b. Cafer b. Muhammed b. Eş'as'ı atadı.

Daha sonra onu azlederek yerine Gıtrîf İbn Atâ'yı vali yaptı. Harun er-Reşîd'in dönemi Horasan'da karışıklığın olmadığı dönemdir.

Harun er-Reşîd, Gıtrîf'i azlederek yerine Hamza b. Mâlik b. Heysem Huzâî'yi atadı. Onu da azletti ve yerine Fadl b. Yahya b. Halid b.

Bermek'i atadı. Fadl b. Yahya Belh'e vardı. Toharistan yerleşimlerinin bir kısmını, Kâbulşah'ı ve Şıkınan'ı fethetti.

Harun er-Reşid, Fadl b. Yahya b. Halid'i görevinden azletti ve yerine Ali İbn İsa b. Mahân'ı atadı. Kendisi Harun er-Reşid'in asayiş görevlisiydi. Ali b. İsa Horasan'a vardı. Ebû Amr Şârî'nin karşısına çıktı. Öldürünceye kadar onunla savaştı. Bundan sonra Ali b. İsa b. Mâhân, Bâdeğîs'deki Hamza Şârî'nin üzerine yöneldi, savaştı ve bozguna uğrattı.

305

Kâbul'a kadar onu izledi ve öldürünceye kadar savaştı. Hamza'dan sonra Bâverd'de Hasîb'le karşılaştı. Onunla savaştı ve öldürdü. Geride bıraktığı serveti Ali b. İsa'nın oldu. Daha sonra Ali, Semerkand'daki Râfi' b. Leys b. Nasr b. Seyyar b. Râfi' Leysî üzerine yöneldi. Râfi isyan etmiş, gücü ve otoritesi artmıştı. Bu duruma bir tedbir alınması gerektiği hususunu Ali b. İsa, Harun er-Reşid'e bildirdi. Herseme b. A'yan'ı onun üzerine gönderdi. Herseme Râfi'yi ele geçirdi ve onu zincirler içerisinde Harun er-Reşid'e gönderdi. Mallarını beraberinde götürdü.

Herseme b. A'yân Belhî 191/806-807 yılında Horasan'a vali oldu. Harun er-Reşid Horasan'a doğru yola çıktı; yerine oğlu Muhammed Emîn'i Bağdat'ta bıraktı. Me'mûn'u yanında Horasan'a götürdü. Askerler de beraberindeydi. Tûs'a vardıklarında rahatsızlandı; rahatsızlığı şiddetlendi. Me'mûn, yanında bulunan Herseme ve askerler Merv'e yöneldiler. Harun er-Reşid 193/809 senesinin Cemaziyelâhir/Mart-Nisan'ında vefat etti. Kabri Tûs'dadır. Me'mûn Horasan'ın, yerleşimlerinin ve arazilerin valiliğini üstlendi.

Herseme b. A'yan, Râfi' b. Leys İbn Nasr b. Seyyar Leysî ile savaşmak üzere Semerkand'a yürüdü. Semerkand'ı fethedinceye kadar savaştı. Râfi' eman ile dışarı çıktı. Herseme onu Me'mûn'a gönderdi; Me'mûn ise Muhammed'e gönderdi ve fethi bildirdi. Me'mûn 193/809 senesinin kalanı ile 194/810 senesini Merv'de geçirdi. Muhammed, Bağdat'a gelmesini isteyen bir mektup yazdı ve Abbas b.

Musa b. İsa'yı, Muhammed b. İsa b. Nehîk'i ve Sahibu'l-Musalla Salih'i kendisine gönderdi. Me'mûn gitmekten kaçındı ve "şartların buna müsait olmadığını" söyledi; ve Rey'de kalmakta olan İsme b. Ebî İsme Sebi'î ile Horasan'da bırakmış olduğu Ali b. İsa b. Mâhân'ı ordu ile beraber Me'mun'un üzerine yolladı.

306

Bu haber Me'mûn'a ulaştığında, Tahir b. Hüseyin İbn Mus'ab Bûşencî'yi Merv'den dört bin kişi ile gelenlerin üzerine gönderdi. Tahir, Ali b. İsa ile Rey'de karşılaştı ve onu öldürdü. Sonra Me'mûn, Herseme b. A'yan'ı Irak'a gönderdi. Me'mûn 198/813-814 yılının Muharreminin sonunda Muhammed öldürülünceye kadar Merv'de kaldı. Halife olarak kendisine biat edildi. Me'mûn 199/814-815 ve 200/815-816 senelerini Horasan'da ikamet ederek geçirdi. Adamlarıyla birlikte Irak'a yöneldi. Humeyd b. Abdülhamid b. Rib'î Tâ'î Tûsî'yi, Ali b. Hışam b. Hüsrev Merverûdî ve Zî'l-Alemeyn Ali İbn Ebî Said İbn Hâle Fadl b. Sehl'i Irak'ın haracını almak üzere görevlendirdi. Hasan b. Sehl'i bütün işlerden sorumlu kıldı. Herseme kızgın bir halde Irak'tan ayrıldı. Me'mûn'a vardı; Me'mûn kendisini hapsetti. Hapsedildikten üç gün sonra, 200/815-816 senesinde Merv'de hapiste öldü. Me'mûn 202/817-818 senesinde Merv'de veliaht olarak Rızâ Ali b. Musa İbn Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'e biat aldı. Aynı sene içerisinde Merv'den ayrıldı. Hızlıca ilerleyerek Serahs'a vardı. Burada kaldı. Veziri Fadl İbn Sehl, Serahs'da hamamda öldürüldü. Me'mûn bu sebepten bir topluluğu katletti. Me'mûn Tûs'a yürüdü. Tûs'a vardığında burada kaldı. İşte bu olay 203/818-819 senesindeydi. Rızâ Tûs'ta vefat etti.

Me'mûn Horasan meliklerinin tümüyle yazışmış ve onlarla işler düzeliş yoluna girinceye kadar sulh sağlamıştı.

307

Horasan'ın tümüne ise Recâ b. Ebi'd-Dahhâk'ı görevlendirmişti. Recâ, Fadl b. Sehl'in kızının kocasıydı. Me'mûn 204/819 yılı Safer ayının ortası/11 Ağustosta Bağdat'a geldi.

Recâ b. Ebi'd-Dahhâk idaresindeki Horasan'ın idaresi bozuldu. Me'mûn Horasan'a Gassân b. Abbad'ı atadı. Gassân düzeni sağladı, işler yoluna girdi. Me'mûn kendisinden memnundu. 204/819-820 senesinin geriye kalanını ve 205/820 senesinin ilk ayını Bağdat'ta geçirdi. Sonra Tahir b. Hüseyin, İbn Mus'ab Bûşencî'ye tuzak kurdu ve sonunda Me'mun onu Horasan'a tayin etti ve oradan sorumlu tuttu. 205/820 yılında oraya gitti. Me'mun'dan kötü görüşler ulaştı. Tahir 207/822-823 yılında vefat etti.

Me'mûn, onun yerine oğlu Talha b. Tahir b. Hüseyin'i atadı. Emîr olarak iş başında Horasan'da yedi sene kaldı. Talha b. Tahir 215/830-831 yılında vefat etti.

Me'mûn Abdullah b. Tahir'i Azerbaycan ve Cebel bölgesine görevlendirmişti. Yola çıktı; ancak hastalanarak Dinever'de kaldı. Me'mûn, kardeşi Talha b. Tahir'in yerine kendisini Horasan'a atadı. Sözünü İshak b. İbrahim ve Kâdî'l-Kudât Yahya b. Eksem ile kendisine iletti. Abdullah b. Tahir Horasan'a doğru yola çıktı. Nisâbur'a yerleşti; halbuki kendisinden önce Horasan valilerinden buraya yerleşen olmamıştı. Burasını yönetim merkezi haline getirdi. Abdullah b. Tahir, Horasan ve civarında iyi işleyen bir idare ve kuvvetli bir iktidar kurdu. Bu civardaki beldelerin tümü 14 yıl dosdoğru idare edildi. 230/844-845 yılında Nisâbur'da vefat etti; 48 yaşındaydı.

Vâsık, Horasan'a onun oğlu Tahir b. Abdullah b. Tahir'i görevlendirdi. Vâsık, Mütevekkil ve Muntasır'ın hilâfetinin tamamında ve Musta'in'in hilâfetinin bir bölümünde Horasan'da kaldı. Doğru bir idare ile valiliği 18 sene sürdü. Nisâbur'da 248/862 yılının Receb/Eylülünde vefat etti; 44 yaşındaydı. Musta'in, yerine oğlu Muhammed Tahir b. Abdullah b. Tahir'i atadı.

308

Burada 248/862-863 yılından 259/872-873 yılına kadar vali olarak kaldı. Bu esnada işler Hasan b. Zeyd Tâlibî'nin ve diğerlerinin Taberistan'da, Yakub b. Leys Saffâr'ın Sicistan'da ortaya çıkıp Horasan topraklarına kadar ilerlemesiyle bozulmuştu. Sonra Yakub b. Leys

Saffâr 259/873 senesinin Şevval/Ağustosunda Nisâbur'a yürüdü. Burasını Muhammed b. Tahir'in elinden aldı. Kendisini ve aile efradını ise güven altında tuttu. Mallarını, bunların civarlarında bulunanları ve evlerini ele geçirdi. Onları zincirler içerisinde "Bemme Kalesi" denen Kirman'daki kaleye götürdü. Saffâr ölünceye kadar bu halde kaldılar. Horasan onlardan boşaldı. Saffâr'ın kardeşi Amr İbn Leys buraya vardı. Horasan'ın valileri olan Tahir ailesi Horasan'da 55 sene kaldılar. Onlardan 5 tane emîr çıktı.

"Devletlerin sona ermesiyle işler de sona erer. Durumlar değişir, acziyet ortaya çıkar ve eksiklikler görünmeye başlar."

Horasan'ın haracı her sene, bütün yerleşim alanlarından 40 milyon dirheme ulaşmaktadır. Suğûrlardan elde edilen 1/5 oranındaki gelir Tahir ailesine hasredilir. Bunlar rivayet edilenlerdir. Bu vergilerden ayrı olarak Irak'a 13 milyon dirhem tutarında hediyeler verilir.

"İşte bu anlattıklarımız doğu bölgeleridir. Bu bölgeden haberi bize ulaşanları, bildiklerimizi ve durumunu değerlendirdiklerimizi anlattık. Şimdi ise kible bölgesini ve içerisinde bulunanları anlatalım. Tevfik Allah'tandır."

308

B. İkinci Bölge: Kible (Güney) Bölgesi

Bağdat'tan Kûfe'ye gitmek isteyen kişi Hicaz yoluyla Mekke, Medîne ve Taif'e varır. Bağdat'tan Kûfe'ye otuz fersahtır; bu ise üç merhaledir. Bu mesafede bulunan ilk yer Bağdat'tan 12. fersahta bulunan Kasr İbn Hübeyre'dir. Burasını Yezid İbn Ömer b. Hübeyre Fezârî, Mervân b. Muhammed b. Mervân döneminde inşa etmiştir.

309

İbn Hübeyre o dönemde Mervân'ın Irak valisiydi; Kûfe'den uzaklaşmak istemişti. Burası valilerin gelip oturdukları, mamur ve görkemli, halkı karışık bir yerdir. Surât dedikleri Fırat'a dökülen nehrin kenarındadır. Kasr İbn Hübeyre ile Fırat Nehri'nin arası, Fırat Nehri üzerindeki "Cisr-i Sûrât" denen köprüye kadar iki mildir. Kasr İbn Hübeyre'den Fırat'ın batısına düşen ve Fellûce denen kasabadaki Sûk-ı Esed'e, oradan Kûfe'ye varılır. Bağdat'tan Kûfe'ye kadar olan mesafede bayındır, mamur, birbirine bağlı büyük yerleşim yerleri vardır. Burada Arap ve Acem karışımı bir halk bulunmaktadır. Kûfe, Irak arazisinin bir şehridir. İslâm'ın kubbesi, muhacir Müslümanların yurdu ve büyük bir şehir merkezidir. H. 14/635-636 yılında Müslümanların Irak'ta kurdukları ilk şehirdir. Burada Arapların arazileri vardır. Şehir Fırat Nehri kenarındadır; bu nedenle halk su ihtiyacını bu nehirden sağlar. Civardaki şehirlerin en güzeli, geniş ve sağlıklıdır. Haracı Sevâd bölgesine dahildir. Cubbe kasabası ile Budât kasabası kendisine nisbet edilir. Furât Badeklâ, Sâlihîn, Nehr-i Yûsuf ve Hîre buradan üçer mildir. Hîre, Necef kenarındadır. Necef Akdeniz sahilindeydi ve geçmişte Hîre'ye kadar ulaşmaktaydı. Burası Bukayla ailesinin yurdu. Burada Nu'man b. Münzir'in ailesi olan Lahm'dan Benî Nasr meleklerinin evleri vardır. Hîre halkı tümüyle Hristiyandır. Burada Hristiyan dininde olan Benî Temîm'den Adiy b. Zeyd Abbâdî Şâ'ir, Sü-

leyim'den, Tay'dan ve diğerlerinden Arap kabileleri vardır. Havernak, doğu tarafına yakın bir yerdedir. Hîre ile arası üç mildir. Sedîr ise buranın yakınındaki bir yerdedir.

310

1. Kûfe'nin Fizikî Plânı

Ömer b. Hattâb, Irak'ı fethedince Sa'd b. Ebî Vakkas'a Kûfe'ye yerleşmesini emretmiş ve "halkın da oraya yerleşmelerini emretmesini" bildirmişti. Bütün kabileler reisleriyle beraber oraya yerleştiler. Ömer, Ashâb-ı Rasûlullah'a oradan ikta verdi. Abs kabilesi mescidin yanına yerleşti. Onlardan bir grup Kûfe'nin uzak tarafına yerleştiler. Selmân b. Rabî'a Bâhîlî, Müseyyeb b. Necebe Fezârî, Kays ve Hı-yâl'dan insanlar ve İbn Mesud'un ailesi de oraya yerleştiler. Abdullah b. Mes'ûd, Talha b. Ubeydullah ve Amr b. Hureys mescidin yakınındaki sokaklara yerleşti. Ömer, Cübeyr b. Mut'im'a ikta verdi ve o ise buraya bir ev inşa etti. Sonra Musa b. Talha'ya sattı. Sa'd b. Kays, Selmân b. Rabî'a'nın evinin yanındaki yer ikta olarak verildi; ikisinin arasında bir yol vardır. Sa'd b. Ebî b. Vakkâs "Dâru Ömer b. Sa'd" olarak bilinen evi kendisine ikta verildi. Ömer, Halid b. Urfuta, Hab-bâb b. Eret, Amr b. Hâris b. Ebî Dırâr, Umâre İbn Ruveybe Temîmî ve Ebâ Mes'ûd Ukbe b. Amr Ensârî'ye değişik yerleri ikta olarak verdi. Benî Şemh b. Fezâre'ye Cuheyne tarafına düşen yeri, Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas'a meşhur Sûc-ı Huneys'i ikta olarak verdi. Şureyh b. Hâris Tâ'î'ye de ikta olarak yer verdi. Ömer, Usâme b. Zeyd'e mescid ile Amr b. Hâris b. Ebî Dırâr'ın evi arasındaki yeri, Ebâ Musa Eş'arî'ye mescidin yanındaki boş arazi olan Ârî'nin yarısını, Huzeyfe b. Yemân ve beraberindeki Abs'tan bir topluluğa, içerisinde çok sayıda Müslümanın bulunduğu bir arazi olan Ârî'nin diğer yarısını ikta olarak verdi. Amr İbn Meymûn Evdî'ye "Rahbe" denen ve Ali b. Ebî Talib'in bilinen yeri, Ebâ Cebîra Ensârî'ye Divânu'l-Cünd'ün kenarındaki yeri, Adiy b. Hâtim ve diğer Taylılara "Cebbâne Bışr" denen mevkiyi, Zübeyr b. Avvâm, Cerîr İbn Abdullah Becelî ve diğer Becelîlere büyük ve geniş bir yeri, Eşas b. Kays Kindî ile Kindelilere Cüheyne'den Benî Evd'e kadar olan yeri ikta olarak verdi.

311

Ezd'den bir kabile gelip, Becîle ile Kinde arasındaki yeri boş buldular ve buraya yerleştiler. Hemdânîlar Kûfe'de dağıldılar. Temîm, Bekr ve Esed'den gelenler oldu ve değişik yerlere yerleştiler. Ömer, Ebâ Abdullah Beceli'ye Becîle'deki yeri ikta olarak verdi. Cerir b. Abdullah: "Biz buraya yerleşmeyiz! Yerleşenler bizden değildir." dedi. Ömer: "Kendin için hayırlı olacak yere yerleş." dedi. Kendisi Basra'ya gitti. Cerîr b. Abdullah'ın yandaşı olanlarsa tümüyle Cebbâne'ye göçtüler. Artık sokaklar değişmiş; orayı satın alan veya kuran insanların ismiyle tanınmaya başlamıştı. Her kabilenin kendisiyle ve onlardan bir reisle tanınan mezarlıkları vardı; bunlar: Arzem, Bışr, Ezd, Sâlim, Murad, Kinde ve Saidiyyin Mezarlıklarıydı. Meydanlar da böyleydi: Useyr Meydanı, Benî Yeşkura Meydanı ve Benî Mir Meydanı. Ömer b. Hat-tâb, Sad'a Kûfe'nin sokaklarını 50 sevde zirâ'sı tutmasını emretti. Kasr ve mescidden Dâru'l-Velîd'e, Kallê'n'e, Düver-i Sakîf'e ve Eşca'a kadar olan yer çarşıya ayrıldı; kenarlarında Halid b. Abdullah Kasrî dönemine değin Bevvârî gölgeliği vardı. O burayı çarşı yaptı. Ticaret erbabı herkese ev ve ticarî mekân ayırdı; gelirini orduya tahsis etti. Oraya on bin savaşı gelmişti.

2. Kûfe'den Mekke ve Medîne'ye Konak Yerleri

Kûfe'den çıkıp Hicaz'a gitmek isteyen kişi güney yönünde yola çıkar. Bu yönde mamur konak yerleri, su kaynakları ve Benî Hâşim halifelerinin köşkleri vardır. Konak yerlerinin ilki Kâdisiye'dir. Sonra sırasıyla Mugîse, Karâu, Vâkisa, Akabe, Kâ'a, Zübâle, Şukûk ve İbâdîlerin kabri olan Bitân gelir; son dört yer Benî Esed'in yurduudur. Devamında ise etrafında kale duvarı bulunan bir şehir olan Sa'lebiyye, Zerûd, Taylıların yurdu olan Ecfur vardır.

312

Daha sonra Selmâ olarak bilinen dağın eteğinde yer alan ve halkı Tay'dan olan aynı zamanda Mekke yolu ile gelen valilerin kaldığı Medînetu Feyd, yine Taylıların yurdu olan Tûz, halkları Abs kabilesinden olan Semîrâu ve Hâcir, halkları Kays ve diğerlerinden karışık olan

Nekra ve Ma'den Nekra gelmektedir. Buradan Rasûlullah'ın şehrine gitmek isteyen kişi Batn-ı Nahle'ye yönelir. Eğer gitmek istediği yer Mekke ise Benî Muhârib'in yurdu olan Muğîse Me'vân'a varır; sonra sırasıyla Zebede, Selîle, Umak, Ma'deni Benî Süleym, Ufey'îye, Mislah ve Gamra'ya ulaşır. Hacda hilâl işte buradan görünür. Sonra Zâtu İrk, Bustânu İbn Mir ve Mekke'ye varır.

3. Rasûlullah'ın Şehri

Rasûlullah'ın şehrine gitmek isteyen kişi, Ma'den Nekra denen mevkiden Batn-ı Nahle yönüne doğru yol alır. Sonra Usayle, sonra Tarafa, sonra Medîne gelir. Medîne Rasûlullah'ın isimlendirmiş olduğu şekliyle dünyanın ortasında bulunan Taybe'dir. Arazisi dağlık ve engebelidir. İki adet dağı vardır. Bunlardan biri Uhud Dağı, diğeri ise Ayr Dağıdır. Halkı Muhacir, Ensar ve Tâbiîndir. Burada Kays b. Aylân, Muzeyne, Cuheyne, Kinâne ve diğer Arap kabilelerinden insanlar vardır. Etrafında dört adet vadi bulunur. Yağmur zamanında bu vadilerin suyu gelir. Şehirden 10 fersah mesafedeki Harra Benî Süleym denen mevkideki dağlardan da sel gelir. Bu vadiler Buhtân, Akîk Kebîr, Akîk Sağîr ve Kanâtu Feyâh vadileridir. Bu vadilerden seller gelir; daha sonra bu seller Gâbe denen mevkide toplanır ve Edam vadisi denen vadiye akar.

313

Oradan da Akîku'l-Kebîr ve Akîku's-Sağîr'e varır. Burada Benî Mazin'in kazdığı Rûme Kuyusu ile Urve Kuyusu vardır. Bu iki kuyudan ve bu ikisi kadar meşhur olmayan diğer kuyulardan şehir halkı senenin her zamanında su ihtiyacını giderir. Buralarda tarlaların ve incirlerin sulandığı kuyular da vardır. Sular, üzerlerinde su tulumları bulunan develerle taşınır. Şehirde de belirli su kaynakları vardır: Bunlar Savreyn, Seniyyeti Mervân, Hânıkayn, Ebî Ziyâd, Hayfu'l-Kâdî, Berd, Ezvacu'n-Nebî'dir. Halkın gelirinin çoğu, geçimleri ve yaşamları hurmadedir. Haracı hurmadan alınan öşür⁴⁶ ve sadakalardır.⁴⁷ Bahru'l-

46 Öşür, ondabir olarak alınan vergiye verilen isim.

47 Sadaka, zekât karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Azam⁴⁸ üç günlük mesafededir. Buranın sahili Câr denen yerdir; ticarî ve Mısır'dan gıda taşıyan gemiler demirler. Medîne'den, İslâm'dan önce Evs ve Hazrec'in evleri bulunan ve Medîne'ye varmadan önce Allah Rasûlünün indiği yer olan Kuba'ya altı mildir. Râsûlullah'ın indiği ev Kulsum b. Hidm'indir. Sonra Kulsum öldü. Bunun üzerine Said b. Heyseme Ensârî'nin evine geçti; evi Kuba Mescidinin yakınındaydı. Sonra Medîne'ye vardı... Burayı merkez haline getirdi ve insanlar oraya yerleştiler. Daha önceleri ayrı olan bir kısım binalar diğerleriyle bitiştii ve bir şehre dönüştü. Medîne'den Mekke'ye on merhalelidir; bu mesafe mamur ve meskündür. Bu mesafedeki ilk yerleşim yeri Zül-Huleyfe'dir. Haccın haram bölgesi buradan itibaren. Medîne'den çıkınca Medîne ile arası dört mildir. Sonra sırasıyla; Kureyş'ten Benî Fihri'nin yurdu olan Hufeyre'ye, şimdilerde Cafer b. Ebî Talib'in neslinden bir kavmin yurdu olan Melel'e gelir.

314

Daha sonra Hasan b. Ali b. Ebî Talib'in neslinden bir kavim ile Kureyş ve diğer kabilelerden bir kavmin bulunduğu Seyyâle'ye, Muzeyne'nin yurdu olan Ravha'ya, Osman b. Affan'ın neslinden ve diğer Arap kabilelerinden bir kavmin bulunduğu Ruveyse'ye, yine Muzeyne'nin yurdu olan Arc'a, Benî Kinâne'nin yurdu olan Sukyâ Benî Gîfâr'a, Eslem'in yurdu olan Ebvâ'ya, Benî Süleym'den bir kavmin bulunduğu Cuhfe'ye gelir; Gâdiri Hum, Cuhfe'den yolu takip ederek iki mildir. Daha sonra ise Huzâ'a'nın evlerinin bulunduğu Kudeyd, Ufân, Kinâne'nin yurdu olan Merra'z-Zahrân vardır; bundan sonra ise Mekke gelir.

4. Mekke ve Arazisi

Mekke'den Medîne'ye 225 mildir. Hacılar bu konak yerlerine ve su başlarına inerler. Bir kavim hızlıca ilerleyip kısa sürede varırken, bir başka kavim yavaş ilerleyerek uzun sürede varır. İnsanlar Mekke'ye aşağı kesimi olan Zî Tuvâ'dan veya yukarı kesimi olan Akabetü'l-Me-

48 Bahru'l-Azam ile kastedilen. Arap Yarımadasının güneyine düşen Hint Okyanusu'dur.

deniyyîn'den girerler. Rasûlullah da buradan girmişti. Mekke büyük dağlar arasındadır. Bunların arasındaki bir vadide Mekke uzanır. Dağlar, etrafını kuşatıcı pozisyonundadır. Büyük bir dağ olan Ebû Kubeyr Dağı vardır. Mescidi Haram üzerine güneş bu taraftan doğar. Bundan başka Ku'aykiân, Fâdih, Muhassab, Safâ'nın yanında Sevr, Hira, Sebir, Tuffâha, Metâbih, Felek, Hacûn ve Sakar dağları vardır.

315

Mekke'nin geçitleri⁴⁹ ise şunlardır: Hacûn, Dâru Mâlullah, Battâtîn, Feleku İbn Zubeyr, İbn Mir, Cevf, Hûz, Ezâhir, Hattu'l-Hizâmiye, Safâ, Razzâzin, Cubeyriyyîn, Cevf, Cezzârîn, Zukâku'n-Nâr, Cebi Tuffâha, Haccâc, Attârîn, Ciyâdu'l-Kebîr, Ciyâdu's-Sağîr, Nefer, Sevr ve Hiyâm-ı Unkûd, Yerranî, Ali, Seniyyetü'l-Medeniyyîn ve Hammâm Geçidi.

Mescidi'l-Harâm, Ciyad ile Kuaykiân arasındadır. Mescidi'l-Haram'ı son inşa eden, burayı büyüten, Kâbe ortada kalacak şekilde genişleten 164/780-781 yılında Mehdî'ydi. Mescidi'l-Haram'ın alanı yüz bine, yirmibeş bin zirâ', boyu Benî Cumh Kapısından kırmızı alemin yanındaki Benî Hâşim Kapısına kadar 404 zirâ', eni Nedve Kapısından Safâ Kapısına kadar 304 zirâ' olarak ölçülmüştür. İçerisinde mermerden 484 sütun vardır. Sütunların uzunluğu 10'ar zirâ'dır. İçerisinde 498 kemer ile 28 kapı bulunmaktadır. Emîru'l-Mü'minin Mehdî, Safâ ile Merve arasına iki tane kırmızı alem dikmiştir. İki alemin arası 112 zirâ'dır; Safâ ile Merve'nin arası 754 zirâ'dır.

316

Kâbe çatısının yüksekliği 28 zirâ'dır. Esved köşesinden Şâmî köşesine 25 zirâ', Hıcr'deki Garbî köşesinden Şâmî köşesine 22 zirâ', Garbî köşesinden Yemânî köşesine 25 zirâ', Yemânî köşesinden Hacerü'l-Esved'e 21 zirâ'dır.

Mekke halkının su ihtiyacı tatlı su kuyularından ve Ümmü Cafer binti Cafer b. Cafer İbn Emîru'l-Mü'minin Mansûr'un, Emîru'l-Mü'mi-

49 "Şa'âb" kelimesi her ne kadar geçit anlamına kullanılmakta ise de; Mekke'ye ulaşan yollar olarak algılamak daha doğru olacaktır.

nîn Harun er-Reşîd döneminde kazdığı ve Muşâş denen yerden geçirildiği tuğla döşeli su kanalından giderilir. İkisinin arası 2 mildir. Mekke halkı ile Hac için buraya gelenlerin içme suları Ümmü Cafer havuzundandır.

Sakif'in yurdu, Mekke bölgesine dahil ve aynı zamanda Mekke valisine bağlı olan Taif, Mekke'den iki merhaledir. Mekke arazisine dahil olan yerler şunlardır: Ruaylâi'l-Hevze, aynı zamanda Meâdinu Süleym denen Ruayla Beyâd, Hilâl, Ukayl min Kays, halkı Has'am'dan olan Tebâle, Hâris b. Ka'b'ın ahalisinin bulunduğu ve Cahiliye döneminde onların yurdu olan Necran, halkı Ezd'den olan Serrâ, altın madeni Aşem, Beyş, Sirrayn, Hasebe, Asr, deniz kenarı olan Cüdde, Ruhât, Nahle, Zâtu Irk, Karn, Ufân, Merra'z-Zahrân ve Cuhfe.

Mekke civarındaki Arap kabileleri Kays'dan Benû Ukayl, Benû Hilâl, Benû Numeyr, Benû Nasr; Kinâne'den Gıfâr, Devs, Benû Leys, Huzâ'a, Has'am, Hakem ve Ezd'dir. Su kaynakları çoktur. İnsanların varlıkları Merra'z-Zahrân, Urfe, Ruhât, altın madenlerinin bulunduğu Teslîs, Aşem, Zü'l-Alak ve Ukaz'dadır.

317

Haracı öşür ve sadakadandır. Yiyeceği, Mısır'dan sahilde bulunan Cidde yoluyla taşınır.

5. Mekke'den Yemen'e

Mekke'den San'a'ya 21 merhaledir. Bu mesafenin ilk yeri Melikân'dır. Sonra sırasıyla Yemen hacılarının ihrama girdikleri Yelemlem, Leys, Ulyeb, Kurbâ, Kanavnâ, Yebe, Ma'kır, Dankân, Zenîf, Rîm, Beyş, Urş min Câzân, Şerce, Sel'â, Belha, Mehcem, Arâ, Merve, Sevedân ve San'a gelir. San'a, valilerin ve Arapların ileri gelenlerinin kaldığı en büyük şehirdir. Yemen'in 84 adet yerlisi vardır. Bunların isimleri şehir ve kasaba isimlerini andırır: Yahsibeyn, Yeklâ, Zimâr, Tamû', İyân, Tamâm, Hemel, Kudem, Hayvân, Sinhân, Reyhân,

318

Curaş, Sa'de, Uhrûc, Mecnah, Harâz, Hevzen, Kufâ'a, Vezîra, Hucr, Me'âfir, Unne, Şevâfî, Cublân, Vâsâb, Sekûn, Şer'ab, Cened, Mesver, Succe, Mezra', Hayrân, Ma'rib, Hadûr, Ulkân, Rayşân, Ceyşân, Nahm, Beyş, Dankân, Kanavnâ, Yebe, Zenîf, Urş min Cezân, Husûf, Sâ'id, Mevr diye bilinen Belce, Mehcem, Seham diye bilinen Kedrâ, Zuvâl diye bilinen Ma'kır, Zebîd, Rima',

319

Rakb, Benî Mecîd, Lahc, Ebyen, Beyne'l-Vâdiyeyn, Elhân, Hadravevt, Mukrâ, Hays, Hard, Haklayn, Ans, Benî Mir, Ma'zin, Humlân, Zî Cura, Havlân, Serv, Desîne, Kubeybe ve Tebâle'dir.

6. Yemen Adaları

Mendeb'in karşısında Zeyla', Necaşi'nin adası olan ve Galâfika'nın karşısında bulunan Dehlek, Dehlek'in karşısında olan Raşû ve Kinâne beldelerinden Beyş sahili olan Asr'ın karşısındaki Bâdî'dir.

7. Yemen Sahilleri

Çin gemilerinin demirlediği San'a'nın sahili Aden, Selâhit, Mendeb, Galâfika, Hirde, Şercetu'l-Karîs diye bilinen Şerce, Asr, Hasebe, Sirrayn ve Cüdde'dir.

320

8. Yemen'de Oturan Arap Kabilelerinin İsimleri

Halkı Ezd'den olan ve Benî Kinâne'den bir kavmin bulunduğu Beyş, Hasûf, halkı Hâ () olan Sâ'id, Hakem, Kedrâ, halkı Akk olan Mehcem, halkı Zubeyd ve Eş'arîler olan Husayb, Rakb'ın ve Benî Mecîd'in şehri olan Hays, Meâfir'in şehri olan Harad, Şer'ab'ın şehri olan Cened, Himyer'in şehri olan Ceyşân, Has'am'ın şehri olan Tebâle, Benî Hâris b. Ka'b'ın şehri olan Necran, Havlân'ın şehri olan Sa'de, Şer'ab, Kufâ'a ve Kindelilerin beldesi olan Hucr'dur.

C. Üçüncü Bölge: Şimâl (Kuzey) Bölgesi

Buraya kadar kible yönünde bulunan Yemen'i anlattık. Şimdi de kuzey bölgesi olan uyuzlu bölgeyi ve burada bulunan şehir ve köyleri anlatalım. Bağdat'tan çıkıp Dicle'nin iki kenarında bulunan şehir ve kasabalar ile Vâsıt, Basra Übülle, Yemâme, Bahreyn, Umman, Sind ve Hind'e varmak isteyen kişi, iki yönden birini tercih eder: Ya Dicle'den doğuya veya içerisinde İran'ın büyük şehirlerinin bulunduğu batıya yönelir. Buradan Medâin'e varır. Medâin Bağdat'tan yedi fersah-tır.

321

Medâin Fars meliklerinin şehridir. Buraya ilk yerleşen Anûşirvan'dır; Dicle'nin iki kenarındaki birkaç şehirden oluşur. Doğu tarafındaki şehre "Atika" derler. Burada kimin inşa ettiği bilinmeyen eski, beyaz bir saray ve fethettiklerinde Müslümanların inşa ettiği bir Cuma Mescidi vardır. Doğu yönünde Esbânbur denen şehir vardır. Burada Farslılar arasında benzeri bulunmayan Büyük Kisrâ'nın çatısının yüksekliği 80 zir'a olan eyvanı bulunmaktadır. İki şehrin arası bir mil kâdardır. Selmânı Fârisî ile Huzeyfe b. Yemân'ın yerleştikleri şehir burasıdır ve mezarları da buradadır. Bu iki şehirden sonra "Rûmiyye" denen şehir gelir. Burasının, Rum melikleri tarafından İranlılara galip gelince kurulduğu söylenir. Ebâ Müslim öldürüldüğünde Emîrul-Mü'minin Mansûr buradaydı. Bu üç şehir birbirine iki ya da üç millik mesafedir. Dicle'nin batı yönünde Behurasîr denen bir şehir daha vardır. Sâbât Medâin, Behurasîr'den bir fersah-tır. Dicle'nin doğu tarafındakiler içme sularını Dicle'den temin ederlerken, batı tarafındakiler Nehru'l-Melek denen ve Fırat'a akan nehirden temin ederler. Bu şehirlerin tümü 14/635-636 yılında Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından fethedilmiştir. Medâin'den Vâsıt'a beş merhaledir. Bu mesafede ilk olarak orta Nehrevân şehri ve dihkân ileri gelenlerinden bir kavmin bulunduğu Deyru'l-kûl karşımıza çıkar. Sonra aşağı Nehrevân şehri ve Fars ileri

gelenlerinin memleketi olan Cercerâyâ gelir; Recâ b. Ebi'd-Dahhâk ve Ahmed b. Hasîb buralıdır. Sonra Nu'maniye gelir. Burası Yukarı Zâb şehridir. Buradan Nû-Baht ailesinin evleri yakındır. Nu'maniye şehrinde Hirakl Manastırı vardır. Burada ücretsiz tedavi yapılır. Sonra eski ve mamur bir şehir olan Cebbûl, eskiden Acem ileri gelenlerinin yurdu olan Mâderâyâ ve Mübarek gelmektedir.

322

Burası eski bir nehir yatağıdır. Nu'maniye'den sonra Dicle'nin batı tarafında Nu'mâbâz denen bir kasaba vardır. Burası bir limandır ve Dicle'nin yükü buradan Nil'e taşınır. Sonra batı yönünde Mübarek'in karşısında-zira Mübarek doğu yönündedir- Nehri Sâbûs yer alır. Buradan Bâderâyâ ve Bâkusâyâ kasabalarına yol ayrılır. Doğru tarafında Hayruzân Köprüsü vardır. Daha sonra Hasan b. Sehl'in evlerinin bulunduğu Femu's-Silh gelir; Me'mûn, Hasan b. Sehl'i ziyaret ettiğinde buraya varmış ve kızına bir bûrân yaptırmıştır. Sonra Dicle'nin iki yanında kurulu iki şehir olan Vâsıt gelmektedir. Eski şehir Dicle'nin doğu yakasındadır. Haccâc batı tarafında bir şehir daha kurmuş ve ikisi arasında sandallarla bir köprü yapmış, kendi köşkünü ise batı tarafındaki şehirde inşa etmiştir. Hadrâu Vâsıt denen Kubbetu'l-Hadrâ ve Cuma Mescidi buradadır. Etrafı bir kale duvarı ile çevrilidir. Haccâc'dan sonra gelen valiler oraya yerleşmişlerdir. Yezid b. Ömer b. Hübeyre Fezârî, Kahtebe'nin adamlarınca hezimete uğratıldığında buradaydı ve eman verilinceye kadar buraya sığındı. İşte bu iki şehrin halkı Arap ve Acem karışımıdır. Dihkânlar, doğudaki Kesker şehrinde oturuyorlardı. Burası şehridir. Haracı Sevâd kasabalarına dahildir. Aynı zamanda Vâsıt (*Orta*) olarak anılır; zira Basra'ya 50, Ahvaz'a 50, Kûfe'ye 50, Bağdât'a 50 fersahtır. Bu nedenle Vâsıt diye isimlendirilmiştir. Buraya Nehrabân bitişiktir. Kendisinden İrmenî kumaşı dokunan iplik burada imal edilir; Ermeniyeye'ye götürülür, orada eğrilir ve dokunur.

Daha sonra Abdâsî ile Meysan şehri olan Mezâr vardır. Mezar şehri de Dicle kenarındadır. Buranın aşağı taraflarında Abeze Kubâz Kasabası ve Fesâ denen şehri vardır.

323

Vâsıt'tan Basra'ya doğru durgun su yatakları vardır. Bunlar Betâih (*bataklık*) olarak isimlendirilir; zira çok miktarda su burada toplanır, oradan Dicle'ye akar, oradan Basra'ya gelir, İbn Ömer Nehri körfezinde denize dökülür.

1. Basra

Basra bir dünya şehri, mal ve ticaret merkezidir. Alanı geniş bir şehirdir. 17/638'de Ömer b. Hattâb döneminde fethedildiğinde fiziki yerleşim alanı 2 fersahtı. Bunun bir fersahında Bâtine vardır; burası kuzeye düşmektedir. Buradan bir tanesi "İbn Ömer Nehri" olarak bilinen iki nehir akmaktadır. Bu nehir⁵⁰
.....
..... ; Harşene 500 atlı (*fâris*), Selûkiye 500 atlı, Terâkiye 5 bin atlı, Makadûniye 3 bin atlıdır. Rum ordusunun köylerde ve kasabalardaki askerlerinin toplamı 40 bin atlıdır. Bunların arasında ücretli olanlar yoktur. Savaş anında bütün bölgelerden, komutanları ile beraber yola çıkarlar. Buraya kadar Rum beldelerinin haberlerini, insanlarını, şehirlerini, kalelerini, limanlarını, dağlarını, geçitlerini, vadilerini, göllerini, denizlerini ve diğer bilgileri zikrettik. İşte bu yollar sınır boylarına ve bitişik olan yerlere gider.

Halep'ten düz bir istikamette Magrib'e gitmek isteyen kişi Halep'ten çıktıktan sonra Kınnesrîn'e varır. Sonra Tellemennes denen mevkiye gelir; işte burası Hıms arazisinin ilk toprağıdır.

50 Burada bir kopukluk söz konusudur. Muhtemelen Basra'yı anlattıktan sonra Şam arazisini anlatmaya başlamıştır. Yazıldığı dönem olan Abbasiler döneminin iktisadi ve kültürel olarak en hareketli bölgeleri olan Ehvaz, Fâris, Basra Körfezi ve eski Sâsânîlerin merkezi yerleri anlatılmamaktadır. Bu eksiklik Şam bölgesini de kapsayacak şekilde büyüktür. Bu arada muhtemelen kuzeyde kalan Rum topraklarına ait yerlerden de bahsetmiş ve eserin genelinden anlaşıldığına göre Anadolu, Balkanlar ve Efrenc arazilerini kuzeyden Endülüs'e bitişecek şekilde dile getirmiştir.

324

2. Hıms Eyaleti (Cünd-i Hıms)

Sonra Hama şehrine varır. Burası Urunt denen, nehir kenarında eski bir şehirdir. Halkı Yemen'den gelen bir kavimdir; çoğunluğu Behrâ'dandır. Burada mola verilir. Hama'dan Rastan'a ve Hıms'a varır. Hıms, Şam bölgesinin en geniş şehirlerindendir. Halkının su ihtiyacını giderdiği büyük bir nehri vardır. Hıms halkı tümüyle Yemen'in Tay, Kinde, Hımyer, Hemdân, Kelb ve diğer kabilelerindendir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh 10/631-632 yılında burayı barışla fethetmiştir. Fetihten sonra isyan etmiş, halkıyla ikinci kez barış yapmıştır. Hıms'ın değişik bölgeleri vardır. Şehir yerleşimlerinin ilki halkı Kelb'den olan Temme'dir. Sonra Rastan gelir. Hama büyük bir nehrin kenarında bulunan bir şehirdir; halkı Behrâ'dandır. Burada mola verilir. Sonra Savverân gelir; İyâd'dan bir kavim vardır. Sonra Selemiyye gelir; suya kıyısı olmayan bir şehirdir; burayı Abdullah b. Salih b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib kurmuş ve içerisinden bir nehir geçirmiştir. Böylelikle arazisi münbitleşmiş; hatta safran bile yetiştirmiştir. Halkı Abdullah b. Salih b. Hâşimî'nin nesli ile onların mevâlîleri ve tüccar ya da çiftçi olan diğer insan topluluklarındandır. Sonra Tedmür gelir; eski, binaları göz kamaştırıcı bir şehirdir. Bu binaların çoğunun Nebî Süleyman b. Davud'un inşa ettiği, acayip binalardan olduğu söylenir. Halkı Kelb'dendir. Sonra İyâdlıların yurdu olan Tellemennes gelir. İbn Ebî Duâd orada bir ev inşa etmiştir. Sonra eski bir şehir olan, bugün (M. 9. yüzyıl) harap vaziyette bulunan Ma'arratu'n-Nu'mân gelir. Halkı'dır. Burada mola verilir. Sonra halkı Behra'dan olan Bâre ve büyük bir gölün kenarında, eski, harap bir Rum şehri olan Fâmiye gelir; bu şehrin halkı Uzre'den ve Behra'dandır. Sonra halkı Kinde'den olan Şeyzer gelir. Sonra Kefertâb ve Etmim gelir. Etmim eski, çoğunluğu Kindeli değişik Yemen kabilelerinden halkı olan bir şehirdir. Hıms arazisinin deniz kıyısında dört şehir vardır. Bunlardan Lâzikiyye halkı Yemen'in Selih, Zubeyd, Hemdân ve Yahsub kabileleri ile diğer kabilelerden bir topluluktur.

325

Cebele şehrinin halkı Hemdân'dandır; ayrıca Kays ve İyâd'dan da bir topluluk bulunmaktadır. Bulunyâs şehrinin halkı karışık, Anzarzûs şehrinin halkı ise Kinde'den bir topluluktur. Hıms'ın haracı iki yüz bin dinardan az değildir.

3. Dimaşk Eyaleti (Cünd-i Dimaşk)

Hıms'tan Dimaşk şehrine dört merhaledir. İlk merhalede Hıms arazisine ait olan Cûsiye vardır. İkinci olarak Kârâ gelir; burası Dimaşk arazisinin ilk toprağıdır. Daha sonra Hişam b. Abdülmelik b. Mervân'ın evlerinin bulunduğu Kutayyife yer alır. Buradan da Dimaşk şehrine varılır. Hıms'tan posta yoluyla çıkan birisi ise Cûsiye'den Bîkâ'ya gelir. Sonra görkemli Şam şehirlerinden Ba'lebekke'ye varır; burada görkemli taş binalar ve kendisinden büyük bir nehrin çıktığı bir su kaynağı vardır. Şehrin içerisinde bağlar ve bahçeler bulunmaktadır. Ba'lebekke'den Akabetu'r-Rummân'a, oradan da Dimaşk'a varır. Dimaşk, Cahiliyede ve İslâm döneminde Şam topraklarına ait olan, görkemli ve eski bir şehirdir. Sularının çokluğu ve mamurluğu ile Şam toprakları içerisinde bir benzeri yoktur. Berad denen nehri çok büyüktür. Ömer b. Hattâb'ın hilâfetinde 14/635-636 yılında Ebû Ubeyde b. Cerrâh, bir senelik bir kuşatmadan sonra Bâbu'l-Câbiye kapısından barış yoluyla girerek fethetmiştir. Halid b. Velîd ise barış yapmadan Bâbu's-Şarkî kapısından girmiştir. Ebû Ubeyde çoğuna barış icazeti vermişti. Ömer b. Hattâb'a durumu bildirdiler; o da yapacağı işlerden dolayı Ebû Ubeyde'ye icazet verdi.

326

Dimaşk, önceleri Gassân meliklerinin yurduydı. Burada Âli Cefne'nin eserleri bulunmaktadır. Dimaşk'ta nüfusun çoğunluğu Yemen halkıdır; aynı zamanda Kays kabilesinden de bir topluluk vardır. Benî Ümeyye'nin çoğu kasır olan evleri ve "Hadrâu Muaviye" denen Dâru'l-İmâre buradadır. Hilâfeti döneminde Velîd b. Abdülmelik inşa ettiği mescidin altın tezyinatı ve mermerlerinin İslâm dünyasında daha güzeli yoktur.

Halkı Gassân'dan olan, aynı zamanda Kays'ın neslinden ve Rabî'a'dan da bir topluluğun bulunduğu Gûta, Dımaşk bölgesindeki şehirlerdendir. Sonra halkı Süveyde'nin dışında Benî Mürre'den ve Kays'dan olan, Kelb'den de bir topluluğun yaşadığı Havrân bölgesi gelir; şehrinin ismi Busrâ'dır. Daha sonra şehrinin ismi Ezriât olan Beseniyye bölgesi gelir; halkı ise Yemen'in Kays kabilesinden bir topluluktur. Sonra Belkâ topraklarına ait şehirlerden, şehrinin ismi Amman olan Zâhir ile şehrinin ismi Rihâ olan Gûr gelmektedir. Gavr halkı Kays'dan bir topluluktur, Kureys'ten de bir topluluk vardır. Sonra ise şehrinin ismi ve halkı Gassân, Belkayn ve diğer kavimlerden bir topluluk olan Cibâl gelmektedir. Sonra Ma'âb ve Zugar vardır; halkı karışık bir topluluktur. Cafer b. Ebî Talib'in, Zeyd b. Hârise'nin ve Abdullah b. Revâha'nın öldürüldüğü Mu'te diye bilinen köy de buradadır. Sonra ise şehri Ezruh ve halkı Beni Hâşim'in mevâlîsi olan Şerrât yer almaktadır. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib'in ve oğlunun yurdu olan Humeyme buradadır. Sonra Cevlan gelir. Şehrinin ismi Bâniyâs'tır. Halkının çoğunluğu Benû Mürre'den olan Kays'dan bir kavimdir; Yemen halkından olan kimseler de vardır. Sonra halkı Benî Dâbbe'den olan, Kelb'den bir topluluk bulunan Cebelü Senîr gelmektedir.

327

Daha sonra halkı İranlı olan ve çevresinde Yemen'den bir topluluk bulunan Ba'lebekke gelir. Sonra halkı Mile'den bir kavim olan Cebelü'l-Celîl bulunmaktadır. Daha sonra ise Kureys'ten ve Yemen'den bir topluluğun bulunduğu Lübnân Sayda gelmektedir.

Dımaşk arazisinin sahilde bulunan yerleşimlerinden biri eski bir şehir olan İrka'dır; göçmen İranlılardan bir topluluk yaşamaktadır. Rabî'a'dan ve Benî Hanîfe'den de bir topluluk vardır. Sonra halkı, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın buraya göç ettirdiği İranlılar olan Etrâblus şehri gelir. Gemileri barındıran bir limanı vardır. Sonra sırasıyla Cübeyl, Sayda ve Beyrut gelmektedir. Buraların halklarının tümü Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından göç ettirilen İranlılardır. Dımaşk'ın bütün yerleşimleri Ömer b. Hattâb'ın hilâfesinde 14/635-636 yılında

Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından fethedilmiştir. Haracı üç yüz bin dinardan fazlasına ulaşır.

4. Ürdün Eyaleti (Cünd-i Ürdün)

Dımaşk şehrinden Ürdün arazisine dört merhaledir. Bu mesafede Dımaşk arazisinden sırasıyla Câsim, Hısfîn ve daha önce zikri geçen Akabe yer almaktadır. Buradan ise Ürdün arazisinin ilk şehri olan ve meşhur Ürdün Nehri'nin çıktığı büyük bir gölün kenarındaki dağın eteğinde bulunan Taberiyye şehrine varılır. Taberiyye'de yaz kış kaymayan ve kesilmeyen sıcak su kaynakları vardır. Sıcak suları hamamlarına kadar girdiği için başka herhangi bir ateşe ihtiyaç duymazlar. Taberiyye şehrinin halkı burada çoğunluğu oluşturan Eş'arilerdir. Ürdün arazisinin yerleşimlerinden bir diğeri ise sahil şehri olan Sûr'dur; burada bir Dâru's-Sinâ'a⁵¹ vardır. Sultanın gemileri Rumlarla savaşa buradan çıkarlar. Burası güçlü ve görkemli bir yer ve halkı karışıktır. Sonra yine bir sahil şehri olan Akka gelir. Ardından en görkemli şehri olan Kades yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla Beysân, Fahl, Ceraş ve Sevâd gelmektedir. Bu şehirlerin halkları Arap ve Acem karışımıdır.

328

Ürdün yerleşimlerini Ömer b. Hattâb'ın hilâfesinde, Taberiyye şehri haricinde, Ebû Ubeyde b. Cerrâh fethetmiştir. Taberiyye halkı ile barış yapılmıştır. Ürdün askeriyesinin diğer yerlerini Halid b. Velîd ve Amr b. As, Ebû Ubeyde b. Cerrâh adına 14/635-636 yılında fethetmiştir. Ürdün arazisinin haracı yüz bin dinardan fazladır.

5. Filistin Eyaleti (Cünd-i Filistin)

Ürdün arazisinden Filistin arazisine üç merhaledir. Eski Filistin şehri Lüdde denen bir şehirdi. Süleyman b. Abdülmelik hilâfete geldiği zaman Remle şehrini kurdu ve Lüdde şehri harap oldu; Lüdde halkı Remle'ye göç etti. Remle, Filistin arazisinin şehridir. Halkın su ihtiyacını giderdiği küçük bir nehri vardır. Ebî Futrus Nehri buradan 12 mil-dir. Halk içme sularını kuyulardan ve yağmur sularının aktığı sarnıçlar-

51 Muhtemelen gemi veya deniz aracı üreten bir fabrika veya tersane.

dan sağlar. Halkı Arap ve Acem karışımıdır. Kökenleri Sâmirîlerdir. Fillistin şehirlerinden bir diğeri İliyâ'dır. Burası Beytül-Makdis'dir ve peygamberlerin eserleri vardır. Sonra Lüdde şehri gelmektedir; kendi haline terkedilmiş ve harap bir durumdadır. Sonra Amevâs, devamında ise Nâbulus şehri vardır. Nâbulus eski bir şehirdir ve burada iki kutsal dağ vardır. Şehrin alt kesiminde taşlar içerisine oyulmuş bir şehir olan Mankûra yer almaktadır.

329

Burada Arap, Acem, Sâmirî⁵² ve Sebastî⁵³ karışımı bir halk vardır. Nablus'a bitişiktir. Sonra deniz kenarında bulunan ve Filistin'in ele geçirilmesi en zor şehirlerinden birisi olan Kayseriyye yer almaktadır. Yukarıdaki sebepten dolayı bölgenin en son fethedilen şehridir. Ömer b. Hattâb'ın hilâfetinde Muaviye b. Ebî Süfyan fethetmiştir. Sonra kale üzerinde kurulu eski bir şehir olan Yubnâ gelir. Üsâme b. Zeyd'in "Beni gönderdiğinde Rasûlullah "Yubnâ'ya sabah hücum edin" diye emretti." dediği söylenir. Sonra halkı Sâmirî bir topluluk olan Harrik ile deniz kenarında bulunan Yafa gelmektedir; Remle halkı buraya kaçmıştır. Daha sonra ise eski bir şehir ve halkı Cüzam'dan bir topluluk olan Beytu Cibrîn bulunmaktadır. Ölüdeniz (Lut Gölü) buradadır; bu gölden mumya yapılan Humera çıkarılır. Sonra deniz kenarında bulunan Askalân ve Gazze şehirleri gelmektedir. Askalan Üçüncü İklimin⁵⁴ başıdır ve Hâşim b. Abdimenâf'ın kabri buradadır.

Filistin arazisinin halkı Arapların Lahm, Cüzam, Mile, Kinde, Kays ve Kinâne kabilelerinden karışık bir topluluktur. Filistin toprakları 16/637 senesinde uzun bir muhasaradan sonra fethedilmiştir. Ömer b. Hattâb gelip İliyâ denen Beytül-Makdis şehri ile barış yapmıştır. Zira halkı: "Halife'den başkasıyla barış yapmayız." demiş, bunun üzerine halife oraya varıp barış yapmıştır. Bu şekilde Filistin şe-

52 Sâmirî, yaptığı bir buzağıya, Hz. Musa Tûr dağında Allah'la konuşurken halkı taptırmaya çalışan kişi ve onun yolundan gidenler.

53 Sebastî, bir tür batıl inanç.

54 İslâm âlimleri genel olarak iklimleri değerlendirirken bunları yedi iklim olarak dikkate almışlardır.

hirlerinin Kayseriyye hariç çoğu fethedilmiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh buraya Muaviye b. Ebî Süfyan'ı görevlendirmiş, o da burayı 18/639 yılında fethetmiştir. Filistin askeriyesinin haracı üç yüz bin dinardan fazla bir meblâğa ulaşır.

Şam'dan Filistin yoluyla Mekke'ye gitmek isteyen kişi zorlu dağ yolunu tutar ve Eyle'ye varır.

330

Sonra Medyen'e gelir. Yol burada Mısır ve Magrib halkının yolu ile birleşir.

6. Mısır ve Yerleşim Yerleri

Filistin'den batı yönünde Mısır'a gitmek isteyen kişi Remle'den çıkarak önce Bunya'ya; oradan deniz kenarında bulunan Askalân ve Gazze şehirlerine, oradan da Şam arazisinin sonu olan Rafah'a varır. Daha sonra Mısır arazisine ait ilk yer olan "Şecereteyn" denen mevkiye, oradan da Mısır arazisinin ilk yerleşik mekânı olan sahildeki Arîş'e varır. Arîş'te Cüzam'dan ve diğer kavimlerden bir topluluk ikamet eder. Arîş'ten sırasıyla Bakkâra'ya, kumluk bir tepede bulunan Verrâde'ye ve Faramâ'ya varır. Burası Mısır'ın ilk şehridir; karışık bir insan topluluğu vardır. Kızıldeniz ile arası üç mildir. Feramâ'dan Curcîr denen kasabaya bir merhale; oradan da Fâkûs denen kasabaya bir merhaledir. Buradan Gayfe denen kasabaya varır. Sonra Fustat gelir. Fustat "Bâbilyûn" olarak biliniyordu; aynı zamanda "Kasr" olarak bilinen yer de burasıdır. Bâbilyûn'u Ömer b. Hattâb'ın hilâfetinde 20/640-641 senesinde Amr b. Âs fethedince, Arap kabileleri Fustat civarına yerleştiler. Bu nedenle "Fustat" olarak adlandırıldı. Daha sonra bölgede yayıldılar ve Nîl kenarına kadar geldiler. Arap kabileleri bitişik yerlere iskân oldular. Amr b. Âs burada bir Cuma Mescidi ve Dâru'r-Remle denen Dâru'l-İmâre inşa etti.

331

Caminin Nil'den tarafa doğu yönünde, etrafını çevreleyen bir çarşı yaptı. Her bir kabileye bir bekçi ve bir uzman verdi. Nil'den tarafa atı yönünde Cîze kalesini inşa ettirdi. Burayı Müslümanlar için silâh-ındırdı ve içerisine bir topluluk yerleştirdi. Durumu Ömer b. Hattâb'a ildirdi. Ömer b. Hattâb: "Benimle Müslümanlar arasına su bırak-ıa."⁵⁵ dedi. Amr İskenderiye dışında kalan Mısır yerleşimlerini barış olu ile fethetti. İskenderiye halkı ile savaşıarak 3 sene geçirdi; sonuna 23/643-644 senesinde fethetti. Zira bu bölgede kalesi, genişliği ve alabalık nüfusuyla buraya benzeyen bir başka şehir yoktur.

Mısırın bölgeleri şehir merkezleri ile anılır; zira bütün bölgelerin ir iş ile özdeşleşen şehirleri vardır. Menf şehri Yukarı Mısır şehirle-indendir; harap vaziyettedir. Mısır halkı buranın Firavun'un oturdu-u şehir olduğunu söyler. Sonra Bûsîr Kûrîdis şehri ile Dellâs şehirle-i gelir; Dellâsiye gemleri buraya nisbet edilir. Sonra Feyyûm şehri elir. Mısır'ın eski dönemlerinde Feyyûm'un görkeminden ve mülkü-ün çokluğundan bahsedilir. Burada kaliteli buğday yetişir ve çuval-ezi imal edilir. Sonra Kays şehri gelir. Burada kaliteli bir yün kumaş lan Kaysiyye Kumaşı imâl edilir. Sonra Behnesâ şehri gelir; burada behnesiyye örtüleri imal edilir. Sonra Ehnes şehri gelir; kumaş imal dilir ve akasya ağaçları vardır. Sonra Tâhâ şehri gelir. Burada kalite-buğday ve Mısır halkının Bavâkil dedikleri su testileri vardır. Sonra insinâ gelir; eski bir şehirdir ve Firavun'un büyücülerinin buradan ol-uğu söylenir; sihirbazların geriye kalanları hâlâ oradadır. Burası il'in doğusunda yer alır. Sonra Uşmûneyn şehri gelir. Burada at, şek ve katır çoktur. Mısır'ın büyük şehirlerindendir. Sonra Usyut ehri gelir. Burası Yukarı Mısır'ın büyük şehirlerindendir; İrmenî'ye benzeyen koyu kırmızı Kırmızı halıları burada imal edilir. Daha sonra Şahkâva bölgesi gelir. Burada Bûtîc denen eski bir şehir vardır.

55 Bu sözle ifade edilmek istenen muhtemelen, kalenin Nil'in batısında kurulmasına qetir-

332

Sonra Bişemmûr denen şehir gelir. Burada benekli Yûsufî buğdayı yetişir. Sonra İhmîm şehri gelir; Nîl'in doğu sahilinde bir şehirdir. Burada Kutû' ipeği ve İhmîmiyye derileri imal edilir. Sonra Deyr-i Bûşenûde olarak bilinen manastır gelir. Burada Mesih'in havarilerinden ikisinin mezarının olduğu söylenir. Sonra Bulyanâ denen Abşâya şehri gelir. Abşâya'dan çöldeki ve sarp dağlardaki vahalara altı merhalelik bir yol vardır. Sonra Vâha'l-Hârice gelir. Burası kalelerin, tarlaların, su kaynaklarının, akarsuların, hurmaların ve ağaç çeşitlerinin, üzüm bağlarının, pirinç tarlalarının ve başka şeylerin bulunduğu bir şehirdir. Sonra Vaha'd-Dâhile gelir. Burasının Ferferûn denen şehri vardır. Halkı Mısır halkı ile diğer halklardan karışıktır. Bulyana denen Abşâya şehrinde Hû şehrine varılır. Hû şehri eski bir şehirdir. Burada dört adet kasaba vardır. Bunlar: Hû, Nîl'in batı tarafında bulunan Dendera, Fâv ve doğu yönünde bulunan Kınâ kasabalarıdır.

333

Araplardan ayrılıp gidenler oldu; çapulcuların ve yol kesenlerin sayıları arttı. Bundan dolayı buralar harap hale geldi. İnsanlar da daha mamur olan Hû'ya göç ettiler. Hû şehri ile Kîft şehri arası iki merhalelidir. Burası, doğu yönünde bir şehirdir ve eski dönem krallarından ve Barbâ'dan kalma eserler vardır. Kîft'tan Meâdini'z-Zümürüz'e yol gider. Burası Haribetî'l-Melik denen ve Kîft şehrinde sekiz merhale mesafede olan bir madendir. Bölgede birine Arûs, diğerine Hasûm denen iki dağ vardır. Her ikisinde de zümrüt madeni bulunur. Burada Kûmu's-Sâbûnî, Kûmu'l-Mihran, Mekâbir ve Sefsid denen maden mevkilerinde maden filizi bulunur. Madeni kazan kişiler bunu "Şiyem" cevheri olarak adlandırırlar; tekili Şîme'dir.⁵⁶ Burada madeni vardı; Cahiliye'de maden olarak kullanılmaktaydı. Mekâbir madeni de aynı şekildedir. Haribetü'l-Melik denen madenden Cebeli Sâ'id'e varılır. Burası Tibr madenidir. Buradan Kelbî'ye, Şükriyyü'ye, İcliyü'ye, Allâkî Ednâ'ya ve Haribetü'l-Melik'in sahil kesiminde bulunan Rife'ye

56 Şîme/Şiyem, yapı, mizaç, tabiat, huy.

birer merhaledir. İşte buralar Tibr madenleridir. Haribe'den Ruham denen Tibr madenine üç merhaledir. Ruham'da Belî ve Cüheyne kabileleri ile diğer kabilelerden karışık bir topluluk vardır. Bu insanlar, yakında bulunan Tibr madenlerinden buraya gelen maden cevherinin ticaretini yapmak için buradadırlar. Kift şehrinden Aksar şehrine varılır. Burası harap olmuş bir şehirdir.

334

Bulunduğu yerde Kûs şehri yer aldı. Burası Nîl'in doğu tarafında ve Nîl sahilindedir. Esnâ yerleşimi ile Esnâ şehri Nîl'in batı tarafındadır. Halkının Merîs olduğu söylenir. Merîsiyye şarabı buradandır. Daha sonra Nîl'in batı tarafında bulunan Etfû kasabası ile yine batı tarafında bulunan kasabası gelir. Buranın ardından Usvân şehri gelmektedir. Burada maden tüccarları vardır. Nîl'in doğu yönüne düşmektedir. Hurması ve ekim yerleri çoktur. Nûbe, Becce ve diğer İslâm şehirlerinden tüccarlar ticaret amacıyla buraya gelirler. Bu civarda Nîl'in ortasındaki bir adada kurulu "Bîlâk" denen bir şehir vardır. Etrafı bir kale duvarıyla çevrilidir. Sonra Nûbe şehirlerinin sınırı gelir. Burası Bîlâk şehrinden bir millik bir mesafedeki Kasr denen mevkidir.

7. Me'âdinu't-Tibr

Tibr madenlerine gitmek isteyen kişi Usvan'dan çıktıktan sonra iki dağ arasındaki Dika denen yere gelir. Sonra sırasıyla Buveyb, Beydiyye, Beytu İbn Ziyâd, Uzeyfer, Cebelü'l-Ahmer, Cebelü'l-Beyâd, Kabru İbn Mes'ûd, , Vâdî'l-Allâkî gelir. Bu bölgelerin hepsi maden arayıcılarının gittiği Me'dinu't-Tibr'e aittir. Vâdî'l-Allâkî büyük şehir gibidir. Arap ve Acemlerle birlikte maden arayıcılarından oluşan karışık bir halkı, çarşıları ve ticaret esnafı vardır. Suları Vâdî'l-Allâkî'de kazılan kuyulardan temin edilir. Allâkî'de bulunanların çoğunluğu Yemâme ehlinden olan Benî Hanife'den ve Rabi'a'dan aileleriyle buraya göç eden topluluktur. Vâdî'l-Allâkî civarında olanlar altın tozu madenleridir. Buraya yakın olan yerlerdeki tacirlerle, diğer tüccar kazma işleminde Sudan'lı köle çalıştırır. Buradan sarı arsenik gibi altın tozu çıkarırlar ve bunu eriterek kalıba dökerler. Allâkî'den Vâdî'l denen mevkiye bir merhaledir.

335

Sonra 'ye ve 'ye ulaşır. Burada insanlar altın aramak için toplanırlar. Yemâme ehlinden olan Rabi'a'dan bir topluluk vardır. Allâkî'den Batn-ı Vâh denen madene bir merhale, A'mâd denen mevkiye iki merhale, Mâu's-Sahra madenine iki merhale, Ahşab madenine iki merhale, Beliy ve Cüheyne'nin yerleştiği yer olan Mîzâb madenine dört merhale,madenine iki merhaledir. Allâkî'den Akdeniz sahilinde bulunan Ayzâb'a iki merhaledir. Buradan insanlar Mekke, Hicaz ve Yemen'e gitmek üzere gemilere binerler. Tacirler gelir; altın, fildişi ve diğer şeyleri gemiler içerisinde götürürler. Ayrıca Allâkî'den 'a varılır. Burası Müslümanların ulaştıkları son Tibr madenidir; otuz millik mesafededir. Mudar, Benî Süleym ve diğer kabilelerden bir topluluğun yerleştiği Deh denen mevkiye on merhale; Mudar ve diğerlerinden bir topluluğun yaşadığı Santa'ya on merhale; Rıfk madenine on merhale, Suhtit madenine on merhaledir. İşte bu madenler Müslümanların altın aramak amacıyla geldikleri madenlerdir.

8. Nûbe Beldeleri

Allâkî'den Alve denen Nûbe beldelerine varmak isteyen kişi, otuz merhale yürüdükten sonra Kabav'a varır. Buradan Ebvâb mevkisine, oradan da Sûbe olarak isimlendirilen Alve'nin en büyük şehirlerinden birisine varır. Burası Alve melikinın kaldığı yerdir ve Müslümanlar sık sık buraya gidip gelirler.

336

Nîl Nehri'nin buradan başladığı söylenmektedir. Alve adasının, Sînd adasına bitişik olduğu ve Nîl Nehri'nin Mısır'da aktığı gibi Alve'nin arka taraflarından "Mihran" denen bir nehrin de Sind arazisine aktığı söylenir. Mısır'da sular çoğaldığında burada da çoğalır. Alve arazisindeki adada tıpkı Sind adalarında olduğu gibi fil, gergedan ve buna benzer şeyler bulunmaktadır. Mısır'ın Nîl'inde olduğu gibi Mihran Nehri'nde de timsahlar vardır.

Usvan'dan Nûbe'nin ilk beldelerinin bulunduğu Mukurrâ'ya varılır. Burası Mâvâ denen yerdir. Nûbe meliki Kırkî'nin veliahtı Zekeriya b. Kırkî buradadır. Mâvâ'dan, Nûbe melikinin kaldığı Nûbe'nin en büyük şehirlerinden birisine varılır. Burası 'dır. Buradan Dunkul'e otuz merhaledir.

9. Buçe Beldeleri

Allâkî'den Hadâribe ve olarak isimlendirilen Buçe arazisine yirmi beş merhaledir. Sonra Heccir denen Buçe'nin Hadâribeli melikinin şehri gelir. Müslümanlar ticaret amacıyla buraya gelirler. Bu celiler deri çadırlarda yaşarlar, sakallarını keserler, göğüsleri kadınların göğüslerine benzemesin diye kölelerin göğüslerini sarkıtmaları gibi sarkıtırlar. Mısır, darı ve buna benzer şeyler yerler, deveye binerler ve tıpkı atın üzerinde savaşanlar gibi develerin üzerinde savaşır, ok atarlar ve hedefi şaşırılmazlar. Allâkî'den Zenâfice denen Buçe arazisine yirmi beş merhaledir. Sonra Zenâfice melikinin oturduğu Balkîn denen şehir gelir. Muhtemelen Müslümanlar buraya da ticaret için gelmektedirler.

337

Mezhepleri⁵⁷ Hadâribe'ninki gibidir. olarak isimlendirdikleri bir putları vardır ve inanları yoktur.

Mısır'ın aşağı kesiminde kalan şehirlere gelince: Bunların ilki Et-rib şehridir. Burasının geniş bir kasabası ve kaliteli balı olan ve Baban-hâ diye bilinen bir köyü vardır. Sonra Aynu Şems şehri gelir. Eski bir şehirdir; Firavun'un evlerinin burada olduğu, ilginç eserlerin ve sert kayadan yapılma, üzerinde eski dillerde bir şeylerin yazılı olduğu iki büyük dikili taşın bulunduğu söylenir. Bunlardan birisinin başından su damlar ve bunun sebebi bilinmez. Sonra sırasıyla Netû, Besta, Tarâbiye, Kurbayt, Sân ve İblîl şehirleri gelir. Bu dokuz şehir Kuveru'l-Havf olarak isimlendirilir. Sonra eski, görkemli bir şehir olan Bena, görkem ve büyüklük olarak Bena'ya benzeyen Bûsîr, Semennûd, Nevesâ, De-

57 Mezheb kelimesi ile herhangi bir inanışlarının, bağlı bulundukları dinî bir yolun bulunmadığı anlatılmak istenmektedir.

mîra denen Esviye ve Bucûm şehirleri vardır. İşte Nîl'in doğu tarafına düşen bu altı şehir Kuvaru Batnı Rîf olarak isimlendirilir. Sonra sırasıyla Sehâ, Tide, Efrâhûn, Tuvve ve Menûf Süflâ şehirleri yer alır. Bu yedi şehir Dimyat koyu ile Batı koyu arasında kalan yarımadadır.

Akdeniz kıyısında kalan şehirlere gelince: Bunların ilki eski bir şehir olan Feramâ'dır; Mısır'a buradan girilir. Sonra eski bir şehir olan ve Akdeniz ile suyu Nîl'den gelen bir gölün çevrelediği Tennîs gelmektedir. Debîkî denilen hassas, şık dokumalı, zarif kumaş, iplik, kâğıt ve kadife çeşitleri burada dokunmaktadır.

338

Şam ve Magrib'den gelen gemiler de burada demirler. Daha sonra deniz kenarında bulunan ve püsküllü Şataviyye kumaşları üretilen Şatâ vardır. Sonra yine deniz kenarında bulunan Dimyat şehri gelir. Nîl'in suları burada sona erer ve dağılır; bir kısmı Tennîs gölüne dökülür. Burası gemilerin ve sandalların içerisinden geçtiği bir göldür. Nîl'in geri kalan suları ise Akdeniz'e dökülür. Dimyat'ta sık dokunmuş Debîkiyye Kumaşı, püsküllü kumaş ve ipek üretilir. Sonra Dimyat arazisinden, deniz kenarında bir kale olan ve Kumaş ve kâğıt üretilen Bûre gelmektedir. Buranın devamında yine deniz kenarında bulunan Nakîze Kalesi vardır. Daha sonra Akdeniz sahilinde yer alan Barallus şehri gelir. Burası Ribât mevkiidir. Devamında ise mamur ve meskûn bir şehir Reşîd şehri gelir. İçerisinden Nîl'in sularının Akdeniz'e doğru aktığı bir liman vardır ve gemiler bu limana girip Nîl'e ulaşırlar. Daha sonra deniz kenarında bulunan İhnû şehri ile kâğıt imal edilen Vesîme şehri vardır. Buradan büyük ve görkemli İskenderiye şehrine varılır. Genişlik, görkem ve eski zamanlara ait eserlerin çokluğu yönüyle anlatılamaz. Bu eserlerden birisi limanın ağzında bulunan minaredir. Bu minare yetmiş beş zir'a uzunluğunda, sağlam ve kuvvetli bir yapıdır. Tepesinde, kendilerinden ışık elde edilen mumlar vardır. Gözetleyiciler çok uzak mesafelerden denizdeki gemileri izleyebilirler. Burada benekli bakır kaideleri olan iki tane dikit vardır. Her ikisinin üzerinde eski yazılar bulunmaktadır. İskenderiye'nin eski eserleri ve yapıları çoktur. Burada Nîl'den akan tatlı suyun denize döküldüğü bir körfez vardır.

339

İskenderiye'nin Akdeniz kıyısında değil de, Nil'in kenarında bulunan kasabaları şunlardır: Buhayra, Masil ve Muleydis. Bu kasabalar şehre girilen İskenderiye körfezindedirler. Sonra Tarnût, Kartasâ ve Hırıbtâ gelir. Bunlar da aynı yerdedirler. Ama Sâ, Şebâs, Hayyaz, Bedekûn, Şirâk kasabaları "Nesterû" denen Nil'den taraftaki körfezdedirler. İskenderiye'nin bunlardan başka Meryût Kasabası vardır; mamur bir yerdir. Kerestesi, üzümü ve mahsulü kalitelidir. Sonra Lûbiye ve Marâkiye gelir. Bu iki kasaba Akdeniz kıyısındadır. Bu aşağı kasabalara Benî Mudlic'den Kinâne kavmi yerleşmiştir. Halkının çoğu Berberlerden bir kavimdir. Bu civarda başka yerleşim yerleri ve kaleler de vardır.

Mısır kasabalarının tümü Ömer b. Hattâb'ın hilâfesinde, Amr İbnü'l-As b. Vâil Sehmî'nin komutasında fethedilmiştir. Haracı Ömer'in hilâfesinde ve Amr'ın elinde ilk sene kişi başı cizye olarak on dört milyon dinara ulaştı. İkinci sene Amr bunu on milyon olarak tahsil etti. Sonra Ömer ona: "Ey hain" diye yazdı. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Osman b. Affan'ın hilâfesinde on iki milyon dinar tahsil etmişti. Sonra halkı Müslüman olmuştur. Haracı Muaviye döneminde kişi başı cizye ile birlikte beş milyon dinara, Harun er-Reşîd döneminde dört milyon dinara ulaşmış; sonraları Mısır'ın getirisi üç milyon dinarda kalmıştır. Mısır'ın ve tüm kasabalarının suyu yaz ve kış devamlı Nil'dendir. Yazın artar ve Alve arazisinden gelir; menba'ı su kaynaklarındandır, yağmur suları ile artar, yazları toprağın yüzeyine yayılıp bütün araziye kaplar.

340

Sonra aydan aya azalmaya başlar. Kıbtîler buna Babeh derler. İnsanların inşaata ve tarıma başladıkları bu ay Teşrînievvel/Ekim'dir. Zira Mısır'ın deniz kenarında olanların haricinde kalan toprakları yağmurdan başka su almazlar. Mısır'ın acemi çoğunlukla Kıptî'dir. Yukarı Mısır'da olanlar Merîs; Aşağı Mısır'da olanlar Bîmâ olarak isimlendirilir.

10. Mısır'dan Mekke Yolu

Hacca gitmek isteyerek Mısır'dan Mekke'ye doğru yola çıkan kişi önce Cubbe Amîra denen konak yerine varır. Burası çıkış günü hacıların toplandıkları yerdir. Sonra çölde suyu bulunmayan ve Karkara denen konak yerine gelir. Buradan Acrud denen konak yerine ulaşır. Burada ipsiz, su sesi olmayan eski bir kuyu vardır. Sonra Cisir-i Kulzum'a varır. Kulzum şehrine gitmek isteyen kişi için burası, deniz kenarında büyük bir şehirdir. Mısır'dan Yemen'e ve Hicaz'a gitmek isteyenlere erzak ve yiyecek hazırlayan tüccarlar ve demirli gemiler vardır. Halkı karışık insanlardan oluşur; tacirleri Yesar ehlidir. Kulzum'da insanlar karaya ayak basarlar. Çöl buradan altı merhaledir. Sonra Eyle'ye varırlar. Bu altı merhale için su temin edilir. Eyle şehri Akdeniz kenarında görkemli bir şehirdir. Mağrib, Mısır ve Şam hacıları burada toplanırlar. Yine burada çok sayıda tüccar vardır.

341

Halkı karışık insanlardan oluşur. Burada kendilerini Osman İbn Affan'ın mevâlisi olarak gören bir topluluk vardır. Burada Rasûlullah'ın hırkası olduğu söylenen ipek bir hırka bulunmaktadır. Bunun Ru'be b. Yuhanna'ya Tebük'e vardığında vermiş olduğu söylenir. Eyle'den Şerefül-Ba'l'e, oradan Medyen'e varır. Burası eski, bayındır bir şehirdir; su kaynakları çok ve nehirleri tatlı su doludur. Bu nedenle bahçe, bostan ve hurması bol olan bir şehirdir. Halkı karışık insan topluluğudur. Buradan çıkıp Mekke'ye gitmek isteyen kişi Akdeniz sahilini takip ederek Aynûnâ denen mevkiye varır. Burası mamur ve hurmalık bir yerdir. Altın arayan insanlar vardır. Sonra bir öncekisi gibi olan Avnîd'e oradan da sırasıyla Salâ'ya, Nebke'ye, Kusaybe'ye, Buhra'ya, Mugayse'ye, Teb'al'e, Zuba'ya, Vech'e, inci çıkarılan bir yatak olan Munhûs'a, Havrâ'ya, Câr'a, Cuhfe'ye, Kudeyd'e, Usfân'a ve Batn-ı Merre'ye varır. Rasûlullah'ın şehrine gitmek isteyen kişi Medyen'den çıkıp İgrâ' denen konak yerine gelir. Buradan sırasıyla Kâlis'a, Şagb'a, Bedâ'ya, Sukyâ'ya, Zî'l-Merve'ye, Zî Haşeb'e ve en sonunda ise Medîne'ye ulaşır. İşte bunlar Mısır'dan Mekke ve Medîne'ye kadar olan konak yerleridir.

342

11. Magrib

Mısır'dan yola çıkarak Berka'ya ve Magrib'in uçlarına gitmek isteyen kişi Fustat'tan, Nil'in batı tarafından yola çıkıp Tarnût'a varır. Sonra halkının terkettiği ve Minâ olarak bilinen konaklama yerine gelir. Sonra Bû Minâ olarak bilinen Büyük Manastır'a varır. Burada çok sayıda mermeri, görkemli binası olan, sağlam yapılı bir kilise vardır. Sonra Zâtu'l-Humâm diye bilinen konak yerine gelir. Burada bir Cuma Mescidi vardır ve İskenderiye arazisindedir. Sonra Berriyye'deki Benî Mudlic'in evlerinin bulunduğu bölgeye varır. Bunların bazıları deniz kenarında, bazıları ise deniz kenarına yakın yerlerdedir. Buradan Tâhûne olarak bilinen konaklama yerine, oradan Kenâis olarak bilinen konaklama yerine, oradan da Cubbi'l-Avsec olarak bilinen konaklama yerine varır. Buradan Lûbiye arazisine ulaşır. Burası İskenderiye şehirlerinin arazisine geçilen yerdir. Buradan Me'an olarak bilinen konak yerine, sonra Kasrı'ş-Şemmâs olarak bilinen konak yerine, sonra Haribetü'l-Kavm'a, sonra Rammâda'ya varır. Burası Mezâta ve diğer yerleşik Acemlerin meskûn olduğu, Berberlere ait ilk konak yeridir. Beliy, Cuheyne ve Benî Mudlic'den karışık Araplar vardır. Sonra Akabe'ye varır. Burası Akdeniz sahilinde, yolu engebeli, zorlu, sert ve ürkütücü bir yerdir. Burayı geçince Kasru'l-Ebyad olarak bilinen konak yerine gelir. Sonra Megâyir Rakîm'e, Kusûru'r-Rûm'a ve Cubbi'r-Remel'e varır. Buralar Mâsale b. Lûta ve diğerlerinden karışık Berberlerin yurdudur. Sonra Vâdî Mahîl'e varır. Burası şehir gibi bir konak yeridir. Bir Cuma Mescidi, su havuzu, işleyen çarşısı ve sağlam bir kalesi vardır. Çoğunluğunu Mâsale, Zenâta, Mas'ûbe, Merâva ve Fatîta'nın oluşturduğu karışık Berber toplulukları yaşar. Vâdî Mahîl'den Berka şehrine üç merhaledir.

343

Berber yurdunda Merâva, Muferrita, Mas'ûbe, Zekûde'den ve diğerlerinden Luvâta nesli yaşar.

12. Berka

Berka şehri geniş bir düzlüktedir. Toprağı koyu kırmızıdır. Etrafında kale duvarları, demir kapılar ve hendek olan bir şehirdir. Surların inşasını Mütevekkil Alallah emretmişti. Halkın suyu, dağdan, vadilerden akarak gelen yağmur sularının büyük havuzda toplanmasıyla karşılanır. Bu havuzu halifeler ve emirler halkın su ihtiyacını gidermek için işletmişlerdi. Şehrin civarında askerlerle, asker olmayanların oturduğu mahalleler vardır. Bu mahallelerde karışık bir halk kitlesi yaşar; çoğunluğu ise yerleşik askerler ile bunların çocuk ve torunları oluşur. Berka ile Akdeniz kıyısı arası altı mildir. Deniz kenarında Eciye denen şehir vardır. Burada çarşılar, nöbet kuleleri, Cuma Mescidi, bahçeler, tarlalar bulunmaktadır. Ürünü boldur. Deniz kenarında bulunan diğer şehir gemiler demirlediği Tulumayse'dir. Berka'da iki dağ vardır. Birine Şarkî denir ve Arapların Ezd, Lahm, Cüzâm ve Sadif kabileleri ile Yemen'den başkalarının oluşturduğu bir topluluk vardır; diğerine ise Garbî denir ve Gassân'dan bir topluluk ile Cüzâm, Ezd ve Tucîb'den Arap topluluk vardır. Luvâta'dan ve Zekûde'den Berber soyunun şehirleri Muferrita ve Zenâra'dır. Bu iki dağda su kaynakları, ağaçlar, meyveler, kaleler ve eski Rumlardan kalma kuyular vardır. Berka'nın çok sayıda bölgesi vardır. Buralarda Berber neslinden insanlar oturur. Bu bölgede yer alan şehirlerden birisi Bernîk'tir. İşte burası Akdeniz sahilinde limanı bulunan bir şehirdir. Gemiler burada bir arada dururlar. Halkı eskiden buranın halkı olan Rumların neslinden bir topluluk ve Tehlâle, Suve, Mesûse, Megâga, Vâhile, Cedâne'den Berber bir kavimdir.

344

Bernîk, Berka şehrinde iki merhaledir. Sonra etrafında kalesi bulunan Ecdâbiye şehri gelir. Cuma Mescidi ve işlek bir çarşısı vardır. Bernîk'ten iki, Berka'dan dört merhaledir. Halkı Zenâta, Vâhile, Mesûse, Suve, Tehlâle ve diğer kabilelerden Berberlerdir ve çoğunluğunu Cudâneliler oluşturur. Bölgeleri ve şehirden altı millik bir mesafede Akdeniz'e gemiler demirlediği sahili vardır ve Luvâta yurdunun son şehridir. Luvâta'dan bazıları kendilerinin Luvâta b. Berre b. Kays Ay-

lan'ın soyundan olduklarını söylerken, başka bir kesim kendilerinin Lahm'dan olduklarını, önceleri Şam'da yaşadıklarını, sonradan buralara göç ettiklerini söylemektedir. Diğer bir kesim ise onların Rumlardan olduklarını belirtmektedir.

13. Surt

Ecdâbiye şehrinden Akdeniz kıyısındaki Surt şehrine beş merhalelidir. İlk merhale Luvâta yurdundandır. Burada çoğunluğu oluşturan Mezâta'dan bir kavim vardır. Sonra Fârûc, Kasru'l-Atş, Yahûdiyye, Kasru'l-İbâdî ve Surt şehirleri gelir. Bu konak yerlerinin ve Surt şehrinin halkı Mendâse'den, Mehneha'dan, 'dan ve diğerlerinden oluşur. Son konak yerleri Surt şehrinden iki merhalelik mesafedeki Tevarga denen mevkidir. Burası Berka ve Mezâta'nın son ucudur. Hepsî İbâdî olduklarından dinleri ve yolları yoktur.

Berke'nin haracı kanunla işlemektedir. Harun er-Reşîd, Beşşar denen mevlâsını bu iş için görevlendirmişti. 24 bin dinar tutarındaki haracı, her bir köye sadaka, cevâlî (cizye) ve öşüre benzeyen bir miktar ile dağıttı. Öşür, cevâlî (cizye) ve sadakanın toplamı hemen hemen 15 bin dinar kadardı.

345

Öşür, zeytini, ağacı ve yerleşimi olmayan bölgeler içindi. Berka'nın Evcele denen bir bölgesi vardır. Burası güneşin battığı yönde kıraç bir yerdir. Buraya gitmek isteyen kişi güneye yönelir, sonra birine Câlev, diğerine Veddân denen iki şehre varır. Burada kuru ve yaş hurma ile şeker kamışının haricinde bir şey bulunmaz. Veddân arazisi boş değildir.

14. Veddân

Berka bölgesine bitişik olan yerde Veddân vardır. Burası Mefâze'den göç edip gelenlerin beldesidir. Surt bölgesine dahildir. Surt şehrinden kible yoluyla beş merhale uzaklıktadır. Yemen Arapları olarak bilinen ve çoğu Mezâta'dan olan Müslümanlar çoğunluğu oluştururlar. Ticareti yapılan başlıca şey hurmadır. Bu nedenle hurma satıcı-

ları bulunmaktadır. Sadece kendilerinden erkeklere bu görevi vermektedirler. Haracı yoktur.

15. Zevîle

Buranın kible yönüne gelen arka tarafı Zevîle bölgesidir. Halkı Müslüman İbadilerdir.⁵⁸ Tümü Beytü'l-Haram'ı haccederler. Çoğunluğu Zevâta'dandır. Akrabalık kurmak maksadıyla Sudanlı Mîriyyîn, Zegâviyyîn ve Mervîyyîn'den köle getirmekte ve bunları esarete tutmaktadırlar. Bana, Sudan meliklerinin harp yapmadan ve savaşmadan Sudan'ı satın aldıklarını söylemişlerdi. Zevîle'de Zevîle derileri vardır. Burası hurma yatağıdır. Arazisi hurma ve başka şeylerle ekilidir. Kûfe, Basra ve Horasan'dan karışık bir halkı vardır. Zevîle'nin onbeş merhale arka tarafında Kuvvâr denen bir şehir vardır. Burada Müslümanlardan ve çoğunluğunu Sudanlı Berberlerin oluşturduğu bir topluluk vardır. Zevîle'ye Evcele ve Ecdâbiye yoluyla gelirken, Zevîle ile Kuvvâr arasında kendilerine Lamta denen Berberlere benzer bir topluluk yaşamaktadır.

16. Fezzân

Cenes, Fezzân olarak bilinir. Halkı karışık bir topluluktur. Kendisine uydukları bir reisleri vardır.

346

Geniş bir bölge ve büyük bir şehirdir. Mezâtalılarla aralarında gâlibi olmayan bir savaş sürmektedir.

Berka'nın eski ismi Antâbulus'tur. 23/643-644 yılında Amr b. Âs sulh yoluyla fethetmişti. Taverga denen Berka'nın son arazisinden Atrâbulus'a altı merhaledir. Mezâta bölgesi Taverga'da sona erer ve Havvâra başlar. Buranın ilk yeri Verdâse'dir. Sonra Lübde gelir. Deniz kenarında şehir gibi kaledir. Havvâralılar kendilerinin Berberlerden olduklarını, Mezâta ve Luvâta'nın onlardan olduklarını, sonradan yurtlarını ayırdıklarını ve Berka topraklarına geldiklerini sanmaktadırlar.

58 İbâdî, Hâricî fırkalarından biri olan İbâdiye'ye mensup kişi. Trablusgarb Berberlerinden Abdullah b. İbâdü't-Temimî tarafından ortaya atıldığı için bu adı almıştır.

Havvârahılar Yemen'den olduklarını ve soylarını unuttuklarını iddia etmektedirler. Havvâra nesli Araplarda olduğu gibi neseblerini sayarlar. Onlar Benû Luhân, Benû Melîle ve Benû Versatife'dir. Luhân'ın nesli Benû, Benû Mermezebân, Benû Verfele, Benû Mesrâta'dır. Havvâranın yurdu Surt arazisinin sonundan Atrâbulus'a doğrudur.

17. Atrâbulus

Atrâbulus eski, görkemli, deniz kenarında, mamur, meskûn, halkı karışık bir şehirdir. Amr b. Âs, Ömer b. Hattâb'ın hilâfetinde 23/643-644 senesinde fethetmişti. Burası Ömer'in hilâfetinde Magrib'de en son fethedilen yerdir. Atrâbulus'tan Nefûse topraklarına varılır. Bunlar dilleri yabancı ve hepsi İbâdî bir topluluktur. Elyas denen ve emrinden çıkmadıkları bir reisleri vardır. Yurtları Atrâbulus'un dağlarındaki arazilerdedir. Köyleri, tarlaları ve binaları çoktur. Sultana haraç vermezler. Reisleri Bitâhart'tan başkasına itaat etmezler. O ise kendisine Abdülvahhâb b. Abdurrahman b. Rüstem Fârisî denen İbâdîlerin reisisidir. Nefûse yurdu güneydeki Atrâbulus sınırından Kayrevân yakınlarına kadar bitişiktir. Burada Şettâ nesli ve çok sayıda kabile vardır. Atrâbulus'tan düz bir yolla Kâbus denen şehre varılır. Burası Akdeniz sahilinde büyük, mamur, kerestesi, ürünü, akan su kaynakları bol bir şehirdir.

347

Halkı Arap, Berber ve Acemlerden bir topluluktur. Burada İbnu'l-Agleb adına bir vali vardır. İfrîkiyye, buraya 5 merhaledir ve mamurdur. Berberlerin Zenâta, Luvâta ve Efârîka kolundan bir topluluk vardır. Bu güzergâhın Atrâbulus yönünde ilk merhalesinde vardır. Sonra eski, taştan putların bulunduğu bir konak yeri olan Sabra gelir. Sonra Kasru Benî Hibbân,, Fâsîlât ve Kâbus gelir.

18. Kayrevân

Kâbus'tan Kayrevân şehrine 4 merhaledir. İlk merhalede meskûn Aynu'z-Zeytûne, daha sonra meskûn olan Lilessu Kasr, Gâdiru'l-Arabî ve Kalşâne gelir. Burası Kayrevân'dan çıkan kimsenin ayak bastığı yer olan Mu'arras mevkidir. Sonra Ukbe b. Nâfi' Fihri'nin 60/680-681

yılında Muaviye'nin hilâfetinde kurduğu büyük Kayrevân şehri vardır. Magrib'in pekçok yerini fetheden Ukbe, İfrikiyye topraklarına ilk ayak basan kişiydi. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Osman İbn Affan'ın hilâfetinde 63/682-683 senesinde burayı fethetmişti: Kayrevân, etrafında çamur ve tuğladan örülü bir kale duvarının bulunduğu şehirdir. Ziyâdetullah b. İbrahim b. Agleb bu duvarı İmrân Mecâlid, Abdüsselâm b. Muferrec ve Mansûr Tanbezî kendisine karşı ayaklandıklarında yerle bir etmişti. İbnu'l-Eş'as'la birlikte gelen yerleşik askerlerden olan bu kişiler, ona karşı Kayrevân'da ayaklanmışlardı. Suları yağmur sularındandır.

348

Kış geldiği, yağmurlar yağdığı ve seller olduğu zaman yağmur suları vadilerden "Müeccel" denen büyük bir havuza akar ve içme suyu elde edilir. Şehrin kible tarafına düşen yerinde Vâdî Serâvil denen bir vadi vardır. Buradan tuzlu su gelir; zira toprak tuzludur ve insanlar ihtiyaç anında kullanırlar.

Benî Agleb'in evleri Kayrevân şehrinden iki mil uzaklıktadır. Burada inşa edilen köşklerde çok sayıda bahçe vardır. İbrahim b. Ahmed buralardan vazgeçip Kayrevan'dan sekiz millik mesafedeki Raggâde denen mevkiye yerleşinceye kadar yurtları olarak kalmıştır. Burada bir köşk inşa etmiştir. Kayrevân şehrinde Kureyş, Mudar, Rabî'a, Kahtân ve diğer Arap nesillerinden karışık bir halk kitlesi vardır. Ayrıca Horasan ehlinden Acem bir tacir sınıfı, Benî Hâşim'in valileri ile asker olanlarla, Rum ve Ermeni beldelerinden Acemler ve başkaları da vardır.

Kayrevân'dan Akdeniz sahiline bir merhale mesafede bulunan Sûsa'ya varılır. Burada deniz vasıtalarının imal edildiği bir tersane vardır. Sûsa halkı karışık bir topluluktur. Kayrevân'dan Cezîre denen mevkiye bir merhaledir. Bırası deniz sularının çevrelediği Ebî Şerik Mûgile yarımadasıdır. Ticareti fazladır. Ömer b. Hattâb'ın cemaatından bir topluluk vardır, kalanlar Arap ve Acem neslinden bir topluluktur. Çok sayıda şehri vardır; ama insanlar buralardan ayrıldıkları için büyük değildirlir. Valisi gemi ile Sıkkıyye'ye geçilen İklîbiyye'ye yakındır.

bir şehir olan 'de kalır. Kayrevân'dan şehrine iki merhaledir. Burası büyük bir şehirdir. Kureyş, Kudâa ve diğer kabilelerden bir topluluk vardır. Kayrevân'dan deniz kenarındaki Tunus şehrine varılır. Burada da bir tersane vardır. Hârûn er-Reşîd'in mevlâsı Sahibu'l-Yemen Hammâdü'l-Berberî buradandı. Tunus şehrinin etrafında toprak ve tuğladan bir duvar vardı.

349

Deniz tarafına düşen yerdeki kale duvarları taşandı. Halkı Ziyâdetullah b. Agleb'e baş kaldırdı. Mansûr Tanbezî, Hüseyin Tucîbî ve Kuray' Belevî onlardandı. Muharebeye giriştiler. Kendilerinden çok sayıda kişi öldükten sonra şehrin duvarının üzerlerine yıkıldığını anladılar. Tunus sahilinden Endülüs yarımadasına geçilir. Tâhert'i zikrettiğimiz yerde, Endülüs yarımadasını ve onun durumlarını anlatmıştık.⁵⁹ Kayrevân'dan Bâcce şehrine üç merhaledir. Bâcce şehri büyük, etrafında taştan eski bir duvarın bulunduğu bir şehirdir. Buraya gelip yerleşmiş Benî Hâşim'den, Cünd'den bir kavim ile Acemlerden bir kavim vardır. Bâcce şehrinin aşağı kesiminde kendilerine Vezdâce denen ve İbnü'l-Agleb'e itaatsizlikten kaçınan Berberî bir kavim vardır. Kayrevân'dan Urbus şehrine iki merhaledir. Büyük ve mamur bir şehirdir. Halkı karışık bir topluluktur. Kayrevân'dan Meccâne denen şehre dört merhaledir. Burada dağlar ile vadiler arasında kalan bölgelerde gümüş, rastık taşı, civa, demir ve kurşun madenleri vardır. Halkı Senâcîra denen bir kavimdir. Geçmişlerinin Rabî'a yurdundaki Sincar'dan oldukları söylenir. Onlar sultanın askerleridirler. Burada Berber, Acem ve diğer milletlerden farklı gruplar vardır.

Kayrevân'dan kible yönünde Kamûde beldelerine gidilir. Burası geniş bir beldedir. İçerisinde şehirler, kaleler ve bu dönemlerde valinin kaldığı Subeytîla denen eski, büyük bir şehir vardır. Osman b. Affan döneminde fethedilmiştir. Abdullah b. Ömeî b. Hattâb ve Abdullah b. Zübeyr ve ordu komutanı Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh 37/657-658

59 "Anlattık" dediği bölüm eserde yoktur. Bu nedenle buraya kadar olan bölgeyi muhtemelen kuzeyden anlatmıştır.

yılında kuşatmıştı. Kamûde beldesinden Kafsa şehrine gidilir. Korunaklı bir şehirdir, etrafında taştan kale duvarı vardır. İçerisinde şehrin içine akan su kaynakları mevcuttur. Taş döşelidir. Çevresinde çok sayıda bina vardır. Ürünü niteliklidir.

350

Kafsa'dan Kastiliyye şehirlerine varılır. Burası geniş bir arazide dört şehirdir. Zeytini ve hurması ile ünlüdür. En büyük şehri Tевzer denen valilerin kaldığı şehirdir. İkincisi Hâmme, üçüncüsü Takıyûs, dördüncüsü ise Nafta'dır. Bu şehirlerin etrafında dört çeşit toprak vardır. Şehirlerin halkı yerleşik Rumlar, Afrikalılar ve Berberlerden Acem bir kavimdir. Kastiliyye şehirlerinden Nefzâve şehirlerine üç merhalelidir. Nefzâve birkaç şehirdir. Valilerin kaldığı en büyük şehri Bişşera'dır. Burada yerleşik Afrikalılardan ve Berberlerden bir topluluk vardır. Güney tarafına düşen şehirlerin etrafını kum kaplamıştır. Kayrevan'ın güneyinde Sahil denen bir yer vardır. Deniz sahili değildir. Topraklarının çoğunluğunda zeytinler, ağaçlar ve üzüm bağları vardır. Burası birbirine bitişik köylerden oluşur. Beldenin, birine diğerine Kabîşe denen iki şehri vardır. Sahil beldesinden iki merhaledir. Burası deniz kenarındadır ve Akdeniz suları kale duvarlarını döver. Sahil beldesinin sonudur. Esfâkus'tan Benzart denen yere, yürüyerek sekiz gündür. Çoğu merhalelerinde birbirine yakın kaleler vardır. Murâbitlar ve Abbâdlar burada kalırlar.

Kayrevân'dan Zâb beldelerine on merhaledir. Zâb'ın en büyük şehri valilerin kaldığı Tunbe'dir. Kureys'ten Araplar ile Cünd'den ve Afrikalı, Rum ve Berberlerden bir Acem topluluğu vardır. Zâb geniş bir beldedir. Buradan Bâgâya denen eski bir şehre varılır. Burada Cünd'den olanlar ile Horasan ehlinde ve Rumların kalanlarından Acem kabileler vardır. Çevresindeki, üzerine kar düşen Evras denen görkemli dağda Hewwâra'dan Berber bir kavim vardır. Sonra Ticis denen ve Bâgâya arazisinde olan şehir gelir.

351

Etrafında Nefz Berberlerinden Acem bir topluluk vardır. Sonra Mîle denen büyük ve görkemli bir şehir gelir. Mamur ve mukavemetli, bugüne kadar valinin gelmediği bir yerdir. Kalesinin altında bir kale daha vardır. Bu kalede İbnu'l-Agleb tarafında olan Benî Süleym'den Musa b. Abbas İbn Abdüssamed denen bir adam vardır. Deniz sahilleri bu şehirden yakındır. Burada "Cîcel", Kal'atu Hattâb, İskîde, ve Denhâce denen limanlar vardır. Bölgenin tümü mamurdur; ağaçları ve ürünü boldur. Bu ağaçlar dağlarda, su kaynaklarının oldukları yerlerdedir. Sonra Satîf şehri gelir. Burada İbnu'l-Agleb'in valileri olan Benî Esed b. Huzeyme'den bir kabile vardır. Sonra Bilizme şehri gelir. Halkı Benî Temîm'den ve Benî Temîm'in mevâlilerindendir. Bu vakitlerde İbnu'l-Agleb'e karşı ayaklanmışlardı. Sonra Nikâvus şehri gelir; mamur, aynı zamanda ağacı ve ürünü boldur. Cünd'den bir kavim vardır. Çevresinde Zenâte soyundan olan Muknâne'den Berber bir topluluk, civarlarında ise Evrabe denen bir topluluk yaşamaktadır. Tunbe, Zâb'ın en büyük şehridir. Zâb arazisinin ortası aynı zamanda valilerin kaldığı yerdir. Sonra Makkara şehri gelir; çok sayıda kalesi vardır ve en büyük yerleşimi Makkara'dır. Halkı Benî Dabbe'den bir topluluktur. Acemlerden de bir topluluk vardır. Etrafında ise Berberlerden Benû Zendâc, ve denen bir topluluk bulunmaktadır. Buradan , Talma ve kalelerine gidilir. Bu kalelerde Benî Temîm ve Benî Sa'd'dan Benû Samâme denen bir topluluk yaşamaktadır. İbn Agleb'e karşı ayaklanmışlardı. İbnu'l-Agleb bunların bir kısmını yenmiş ve hapsetmişti. Sonra dağın eteğindeki şehri gelir. Buranın halkı da İbnu'l-Agleb'e karşı ayaklanmıştı. Ayaklananlar Havvâra'dan Benû Sem'an, Benû Vercîl ve diğerleriydi. Sonra Erbe şehri gelir.

352

Burası Zâb şehirlerinin Magrib tarafında sonuncusu ve Benî Agleb arazisinin sonudur. Buraya başıboş giremezler.

Birisi Zâb arazisinden batıya doğru çıktığında Benû Berzâl denen kavme varır. Bunlar Zenâte'dan Benî Dammer'in bir koludurlar. Bunların hepsi tacirdirler.

Buraya kadar ayırdığımız yerde Afrika'nın fethini ve haberlerini aktardık.

Buradan itibaren Hasan b. Süleyman İbn Süleyman b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'in çoğunlukta olduğu bölgedir. Elindeki şehirlerin ilki Hâz denen yerdir. Halkı Zenâte'nin bir kolu olan ve Benû Yerniyân denen yerleşik bir Berberî kavimdir. Sonra gelen şehirlerin halkı Sinhâce'den ve Berâis olarak bilinen Zevâta'dandır; inşaat, ziraat ve hayvancılık ehlidirler. Hâz şehrine, kendisiyle Ednâ arazisi arasında kalan belde nisbet edilir. Burası yürüyerek üç günlük mesafedir. Sonra Benû Demmer denen Zenâta'dan bir kavmin yaşadığı geniş bir belde gelir. Bunların tümü tacirdirler. Musâdîf b. Certîl denen bir reisleri vardır. Beldede ziraat ve hayvancılık yapılır. Hâz ile arası bir merhaledir. Buradan Hısn-ı İbn Kirâm denen kaleye varılır. Halkı tacir değil, çiftçidir; ve beldeleri tarım beldesidir. Buradan Mettice denen beldeye varılır. Benû Muhammed b. Cafer denilen Hasan İbn Ebî Talib'in soyundan gelenler çoğunlukta. Geniş bir beldedir ve birkaç kalesi ve şehri vardır, tarım ve inşaat beldesidir. Musâdîf b. Certîl kalesi ile arası deniz yönünde yürüyerek üç gündür. Sonra Medkere şehri gelir. Burada Muhammed b. Süleyman b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib'in neslinden insanlar bulunur.

353

Sonra Hadrâ şehri gelir; buraya çok sayıda şehir, kale, köy ve mezra bitişiktir. Beldede Muhammed b. Süleyman b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib'in soyu çoğunlukta. Onlardan olan bütün insanlar şehir ve civarında kale içerisinde mukimdirler; sayıları fazladır. Ellerindeki son şehir, deniz kenarına yakın olan Sûk-ı İbrahim şehridir. Meşhur bir şehirdir ve İsa b. İbrahim b. Muhammed b. Süleyman b. Abdullah b. Hasan b. Hasan denen birisi vardır. Buradan Tâhert'e varılır. Tâhert, görkemli ve büyük bir şehirdir; Magrib'in Irak'ı olarak anılır. Halkı karışık bir insan topluluğudur. Benû Muhammed b. Eflah b. Abdülvaḥḥâb b. Abdurrahman b. Rüstem Fârisî denen İranlı bir kavim çoğunluğu oluşturur. Abdullah İbn Rüstem İfrîkiyye'yi idare etmekteydi. Oğlu Tâhert'e varmış; böylelikle İbâdî ve Magrib İbâdîlerinin reisle-

ri olmuşlardı. Tâhert şehrine Tâhert'e nisbet edilen büyük bir şehirdir. Burası Muhammed b. Eflah b. Abdülvahhâb b. Abdurrahman b. Rüstem'in itaatindedir. Deniz kenarında gemilerin demirlediği Ferruh limanı denen bir kalesi vardır.

19. Endülüs Yarımadası ve Şehirleri

Endülüs yarımadasına gitmek isteyen kişi, Kayrevân'dan Tunus'a sapar. Daha önce zikretmiş olduğumuz üzere burası Akdeniz sahilindedir. Buradan gemiye biner ve denizin içlerine doğru açılmadan sahili takip ederek 10 gün boyunca denizde ilerler. Tenes denen mevkide Endülüs yarımadasının hizasına gelir. Tâhert ile arası yürüyerek 4 günlük bir mesafedir. Tâhert'a varıldığında Endülüs yarımadasına yakınlaşır.

354

Buradan Tüdmîr denen mevkiye varıncaya kadar gece ve gündüz demeden denizin karanlıklarını aşar. Burası geniş ve mamur bir belgedir. Birine "Asker", diğerine ise "Lûrka" denen iki şehri vardır. Bunların her biri idarî merkezdir. Sonra buradan çıkarak çoğunluğunu Benî Ümeyye'den olanların oluşturduğu Kurtuba denen şehre varır. Bu mevkiden altı gün boyunca birbirine bitişik köylerin, binaların, meraların, vadilerin, nehirlerin, su kaynaklarının ve tarlaların arasından yürür. Tüdmîr şehrinden Kurtuba şehrine varmadan önce Bîra denen şehre varır. Buraya ilk önce yerleşenler Dimaşk bölgesinden, Mudar, Kays ve Efnâ'dan Arap kabileleridir. Kurtuba ile arası yürüyerek iki gündür. Batısında Rayye denen şehir vardır. Buraya Yemen'in değişik soylarından ve Ürdün bölgesinden bir topluluk yerleşmiştir. Rayye'nin batısında Şedûne şehri vardır. Çoğunluğunu Yemenlilerin oluşturduğu, aralarında Nizâr'dan olanlar da bulunan Hıms bölgesinden gelenler yerleşmiştir. Şedûne'nin batısında Cezîre şehrine Berberler yerleşmiştir; aralarında az sayıda karışık bir Arap topluluğu vardır. Cezîre'nin batısında Kurtuba Nehri'nin kenarında İşbiliye şehri vardır. Kendilerine Rûs denen Yahudiler 226/840-841 yılında buraya girmişler, çalıp soymuşlar; talan ve katliam yapmışlardır. İşbiliye'nin batısında Leble şehri vardır. Musa b. Nusayr Lahmî'nin mevlâsı Tarık'la beraber bu

beldeye ilk girenler Araplardı. Batısında Bâcce şehri yer alır. Buraya da Tarık'la beraber Araplar yerleşmişlerdir. Batısında, Akdeniz kenarında, Uşbüne şehri vardır. Batısında ve yine deniz kenarında Uhsûbune şehri vardır. İşte burası Hazar Denizi'ne benzeyen denizin kenarındaki Endülüs'tür. Bu şehrin doğu tarafında, büyük bir nehir kenarında Mâride şehri vardır. Kurtuba ile arası dört gündür. Burası Kurtuba'nın batısı ve Celâleka denen şirk topraklarının başladığı yerdir.

355

İşte burası Cezîre'dedir. Kurtuba'dan doğu yönüne yola çıkıldığında Ceyyan şehrine varır. Burada Kınnesrîn ve Avâsım bölgelerinden olanlar yaşar. Onlar Ma'ad ve Yemen'den karışık Araplardır. Ceyyan'dan kuzey yönünde Tuleytula şehrine varılır. Ulaşılması zor ve görkemli bir şehirdir. Yarımada buradan ulaşılması daha güç bir şehir yoktur. Arap, Berber ve Mevâlilerden karışık olan halk, Emevîlere baş kaldırmıştı. Burada Duveyr denen bir nehir vardır. Tuleytula'dan doğuya doğru Vâdî'l-Hicâra denen şehre varılır. Berberlerden b. Ferec Sanhâcî denen kişi burayı Benî Ümeyye adına idare etmekteydi. Oğlu ve neslinden olanlar, kendisinden sonra yine bu görevle bölgeye vardılar. Doğusunda Sarakusta şehri vardır. Burası Ebruh Nehri kenarında Endülüs sınır şehirlerinin en büyüklerindendir. Kuzeyinde Tutîle (*Tulaytula/Toledo*) şehri vardır. Beskuns denen müşrik topraklarının sınırındadır. Bu şehrin kuzeyinde Caskıs denen Efrenc'in toplandığı Vaşka şehri yer alır. Sarakusta'nın kible yönünde Turtûşa şehri vardır. Burası Efrencilerin bir arada olduğu Endülüs'ün son sınır şehridir. Sarakusta'dan akan nehrin kenarındadır. Turtûşa'dan batıya doğru Belensiye şehrine varılır. Burası geniş ve görkemli bir beldedir. Buraya Benî Ümeyye'ye itaat etmeyen Berber kabileleri yerleşmişlerdir. Beldede Şakra denen büyük bir nehir vardır. Buradan yarımada'nın ilk beldesi olan Tüdmîr'e varılır. İşte buralar Endülüs ve şehirleridir.

Şimdi Magrib yolundaki Tâhert'e geri dönelim:

Tâhert şehrinde, İbn Eflah Rüstemi'nin arazisini geçtikten sonra Hevvâra'dan İbn Mesâle İbâdî denen bir adamın memleketine gelinir.

356

Ancak İbn Eflah'a baş kaldırmakta ve savaşmaktadırlar. Oturduğu şehre Cebel denir. Buradan Yelel denen deniz kenarına yakın şehre yarım günlük mesafedir. Mezraları, köyleri, binaları, tarlaları ve ağaçları vardır. İbn Mesâle Hevârî'nin memleketinden zikrettiklerimizden başka Benî Muhammed b. Süleyman b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın memleketine varılır. Burası Medkere şehridir. Evleri Semtilâs denen büyük şehirdedir. Halkı Berber neslinden ve çoğunluğunu Benû Matmâta denen kavmin oluşturduğu diğer kabilelerden bir topluluktur. Kalabalık bir nesildir. Memleketlerinde Ayzerc denen büyük bir şehirleri vardır. Bir kısmı burada yaşar. Bu şehrin halkı Matmâta'dandır. Kendilerinden Ubeydullah adlı birinin hâkimi olduğu Berber dilinden Arapçaya aktarıldığında "Medînetü'l-Hasene" denen bir şehir daha vardır. Sonra Magrib'deki Tilmisan denen meşhur ve büyük şehre varılır. Etrafında taştan bir duvar vardır. Alt tarafında taştan bir duvar daha vardır. Kalabalık nüfusu ve aynı zamanda köşkler ve yüksek evler yer almaktadır. Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Süleyman denen, içlerinden birisi bu şehre yerleşmiştir. Şehrin civarında kendilerine Miknâse ve denen Berber bir topluluk vardır. Sonra Medînetü'l-Aleviyyîn olarak isimlendirilen şehre varılır. Muhammed b. Süleyman'ın neslinden Alevilerin elindeydi. Daha sonra buraları terktiler. Buraya ise Zenâte meliklerinin oğullarından olan Ali b. Hamid b. Merhum Zenâti denen adam gelip yerleşti. Sonra buradan Numâlta denen şehre varılır. Burada Muhammed b. Ali İbn Muhammed b. Süleyman vardır. Benî Muhammed b. Süleyman b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın son memleketi Fâlûsen şehridir. Burası büyük bir şehirdir.

357

Halkı Matmâta'dan, Terce'den, Cezzûle'den, Sinhâce'den, Encefe'den vedan Berber soyudur. Benî Muhammed b. Süleyman'ın memleketinden sonra Himyer'den olduğu iddia edilen Salih b. Said denen adamın memleketi gelir. Beldenin halkı kendilerinin Nefziyyûn beldesinden olduklarını sanmaktadırlar. Yerleştikleri en büyük

şehrin ismi Akdeniz kıyısındaki Nukur'dur. Hişam b. Abdülmelik b. Mervân'ın soyundan ve Mervân ailesinden kişiler, Benî Abbas'dan Endülüs yarımadasına kaçtıkları zaman işte bu şehirden geçmişlerdi. Buradan Salih b. Sa'îd Himyerî'nin memleketi binalar, kaleler, köyler, evler, tarım, hayvancılık ve bereket içerisinden yürüyerek on gündür. Memleketin sonu dağın eteğinde, alt tarafında nehirler, vadiler ve binalar bulunan..... şehridir. Sonra Benî İdris b. İdris b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib'in memleketine varılır. Memleketlerinin ilki Gumeyra denen beldedir. Burada Ubeydullah b. Ömer b. İdris denen birisi vardır. Sonra Melhâs Lihâne denen beldeye varılır. Burada Sûs Aksâ ve Tanca hacıları toplanır. Hâkimi olan kişi Ali b. Ömer b. İdris'tir. Sonra Kal'atu Sadîne gelir; büyük bir beldedir. Muhammed b. Ömer b. İdris buradadır. Sonra Kal'atu Sadîne'den denen büyük bir nehre, binalara, kaleleri olan geniş bir beldeye varılır. Davud b. İdris b. İdris neslinden insanlar vardır. Buradan Sebû denen nehre varılır. Burada Hamza b. Davud b. İdris b. İdris vardır. Sonra Medîneti Afrikiyâ denen ve Fâs denen nehrin kenarındaki büyük şehre girilir.

358

Yahya b. Yahya b. İdris b. İdris buradadır. Görkemli, yapıları ve evleri çok olan bir şehirdir. Batı tarafında ve dünyanın pekçok nehrinden daha büyük olduğu söylenen, üzerinde un öğütülen üç bin değirmen bulunan Fâs Nehri yönünde Medîneti Ehli'l-Endülüs olarak isimlendirilen bir şehir vardır. Davud b. İdris b. Yahya ve Yahya b. Yahya'dan melikine baş kaldırıp kendini savunan ve savaşılan herkes buraya yerleşiktir. Fâs tarafında denen bir şehir vardır. Burada yerleşik Berberlerden Berkasâneliler meskûndurlar. Fâs Nehri'nin iki kenarında görkemli binalar, köyler, meralar ve tarlalar yer almaktadır. Suları güney yönündeki su kaynaklarındandır. Ancak nehrin sularının ne arttığını, ne de azaldığını; halbuki Sebû denen nehrin sularının giderek azaldığını söylüyorlar. Bunu belirtmiştik. Sebû Nehri Akdeniz'e dökülür. Benî İdris memleketi geniş ve büyüktür. Ebû Ma'bed Abdurrahman b. Muhammed İbn Meymûn b. Abdülvahhâb b. Abdurrahman b. Rüstem Tâhertî'nin bana bildirdiğine göre, Tâhert büyük,

meskûn, dağlar ve vadiler arasında bir şehirdir; boş bir yeri yoktur. Akdeniz ile arası yürüyerek üç mildir. Bu mesafenin bir kısmı deniz seviyesinde, bir kısmı tuzlu arazide ve bir kısmı ise Vâdî Şelif denen vadidedir. Kenarında yerleşim yerleri ve binalar vardır. Nîl'in Mısır'ı suladığı gibi burayı sular. Çevresinde safran, susam, keten ve buna benzer şeylerin tarımı yapılır. Güney yönünde Ankabak denen dağa varılır; oradan Nefze bölgesine çıkılır; buradan da Akdeniz'e varılır. Tâhert ehlinin suyu nehirlerden ve su kaynaklarındandır. Bazıları çölden, bazıları güney yönündeki Cezzû denen dağlık bölgedendir. Belde-nin tarımında kuraklık olmaz; sadece buraya rüzgâr gelirse veya soğuk olursa kuraklık olur. Bu Sûs'a bitişik bir dağdır. Burayı Sûs halkı De-ran olarak isimlendirir; Tâhert'te Cezzû olarak isimlendirilir; Zâb'da Evras olarak isimlendirilir.

359

Tâhert'ten yola çıkan bir kişi güney ile batı arasındaki yolu tutar. Evzkâ denen şehre üç merhale yürür. Buradakilerin çoğunluğu Benû Mesra denen Zenâtî'nın bir koludur. Reisleri Abdurrahman b. Ude-mevt b. Sinan'dır. Kendinden sonra yerine oğlu geçmişti. Zeyd denen oğlu Sârîne'ye göç etti. Oğlu da kendisi ile beraberdi. Evzkâ şehrin-den batıya doğru giden bir kişi Zenâta topraklarına varır. Yaklaşık yedi merhalelik bir yürüyüşten sonra Sicilmâsa'ya varır. Bu yürüyüş düz bir arazide değil, bazı yerleri boş olan kırsal bir arazidedir.

20. Sicilmâsa

Sicilmâsa Ziz Nehri kenarında bir şehirdir. Ne bir su kaynağı ve ne de bir kuyu vardır. Deniz ile arası birkaç merhaledir. Halkı karışık-tır. Çoğunluğunu Berberlerin Sinhâce kolu oluşturur. Tarımları tütün ve darıdır. Suların azlığından dolayı tarımı yağmur mevsiminde yapar-lar. Eğer yağmur yağmazsa, tarım yapamazlar. Sicilmâsa'dan Benî Der'a olarak bilinen yere varılır. Burada Yahya b. İdris Alevî'nin bü-yük olmayan Tâmdelt şehri vardır. Etrafında kale duvarı bulunmakta-dır. Abdullah b. İdris buradandı. Çevresinde altın ve gümüş madenleri bitki gibi çoktur. Rüzgârların bunları havalandırdığı söylenir. Çoğunlu-ğu oluşturan halk Benû Tercâ denen Berber kavimdir.

21. Sûsu'l-Aksâ

Tâmdelt şehrinden Sûs şehrine varılır. Burası Sûsu'l-Aksâ'dır. Benû Abdullah b. İdris buraya yerleşmişti. Halkı, çoğunluğunu Medâse'den olanların oluşturduğu Berber bir kavimdir. Sûsu'l-Aksâ'dan Agmât denen beldeye varılır.

360

Burası bereketli bir beldedir. Düz ve dağlık alanlardaki arazilerde tarlalar ve mezralar vardır. Ehli Sinhâce'den Berberî bir kavimdir. Agmât'tan Mâsse'ye varılır. Mâsse deniz kenarında bir şehirdir; tüccarlar gelip giderler. Mescid-i Behlül olarak bilinen bir mescidi vardır. İçerisinde deniz kenarında bir ribat⁶⁰ vardır. Yüklendiği Übülle'den açılan ve Sîn'e giden kumaş gemileri Mescid-i Behlül'ün yanından denize ulaşırlar.

Sicilmâsa'dan kim güneye ilerlerse Sûdan arazisine varır. Sûdan'ın diğer yerlerine gitmek isteyen, boş ve çöllerle kaplı arazide yaklaşık elli rihle yürür ve çölde Sinhâcelilerden Enbiyeliler denen bir kavimle karşılaşır. Sabit bir uğraşları yoktur. Kendi aralarında âdet olarak sarıklarına sarınırlar ve başka bir gömlek giymezler. Elbiselerine kuşak bağlarlar. Geçimleri devedendir. Bunların tarımları ve tarımsal gıdaları yoktur. Sonra Gast denen beldeye varılır; burası, içerisinde evler bulunan mamur bir vadidir. Dini ve yolu olmayan bir melik vardır. Sûdan beldeleri ve yurtları çokça savaşırlar.

60 Ribat, konak, han ve tekke anlamında kullanılmaktadır. Burada daha ziyade Müslüman zaviyesi anlamına gelmektedir.

DİZİN

-A-

- A'mâd, 109
Abbâd b. Hüseyin Habatî, 78
Abbâd b. Ziyâd, 63, 78
Abbâdlar, 121
Abbas Abdullah b. Muhammed, 83
Abbas b. Ali b. Mehdî, 43
Abbas b. Cafer b. Muhammed b. Eş'as, 84
Abbas b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib, 25, 34
Abbas Sokağı, 24
Abbas, 19, 26
Abbasîler, 11
Abbasiye, 26
Abbasoğullarının Ziyaretgâhı (Zerâu Benî Abbas), 49
Abdâsî, 98
Abdirrabbih b. Abdullah b. Umeyr Leysî, 64
Abdirrabbih b. Abdurrahman, 64
Abdulaziz b. Abdullah İbn Mir, 63
Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib, 55
Abdullah b. Abbas, 62
Abdullah b. Amir, 61
Abdullah b. Ebî Burde, 66
Abdullah b. Hâzım Arfece, 79
Abdullah b. Hâzım Sülemî, 60, 75, 76
Abdullah b. Hâzım, 78
Abdullah b. İdris, 128
Abdullah b. Mes'ûd, 90
Abdullah b. Mir b. Kureyz b. Rabî'a İbn Habîb b. Abdişems, 75
Abdullah b. Mir b. Kureyz, 59, 60, 62
Abdullah b. Mir, 76
Abdullah b. Muhriz, 24, 25
Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz, 66, 66
Abdullah b. Ömer b. Hattâb, 120
Abdullah b. Revâha, 102
Abdullah b. Sa'd b. EbîSerh, 119, 112, 120
Abdullah b. Salih b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib, 100
Abdullah b. Salih b. Hâşimî, 100
Abdullah b. Sümera, 62, 71
Abdullah b. Tahir Nisâbur, 60
Abdullah b. Tahir, 32, 59, 87
Abdullah b. Ümeyye b. Abdullah b. Halid b. Useyd, 63
Abdullah b. Ziyâd İbn Ebî Leylâ Has'amî, 35
Abdullah b. Zübeyr, 120
Abdullah Hâtım b. Nu'man Bâhilî, 76
Abdullah İbn Adiy b. Hârise b. Rabî'a b. Abdülaziz b. Abdişems, 63

Abdullah İbn Ebî Burde b. Ebî Musa
Eş'arî, 65

Abdullah İbn Hâzım Sülemî, 79

Abdullah İbn Mir b. Kureyz, 57

Abdullah İbn Rabî' İbn Habîb, 77

Abdullah İbn Sumera b. Cübeyd b.
Abdişems, 68

Abdullah Me mûn, 36

Abdurrahman b. Muhammed b.
Eş'as Kindî, 63

Abdurrahman b. Nu'aym Gâmidî, 81

Abdurrahman b. Süleym Kinânî, 64

Abdurrahman b. Sümera İbn Habîb
b. Abdişems, 62

Abdurrahman b. Sümera İbn Habîb, 77

Abdurrahman b. Sümera, 68, 76

Abdurrahman b. Udemevt b. Sinan,
128

Abdurrahman İbn Nu'aym Gâmidî, 65

Abdurrahman İbn Semura, 61

Abdurrahman, 64

Abdüye Sokağı, 24

Abdülbekir b. Abdülhamid b. Abdur-
rahman b. Zeyd b. Hattâb, 36

Abdülcabbar b. Abdurrahman Ezdî,
32, 57, 83

Abdülkerim b. Salîb b. Atıyye Hanefî,
82

Abdülmelik b. Mervan, 63, 79

Abdülmelik b. Yezid Curcânî, 32

Abdülmelikî, 45

Abdülvahhâb b. Abdurrahman b.
Rüstem Fârisî, 118

Abdülvahhâb b. Ali b. Mehdi, 43

Abdülvahhâb b. İbrahim İbn Muham-
med b. Ali b. Abdullah b. Ab-
bas, 25

Abdüsselâm b. Muferrec, 119

Abeze Kubâz, 98

Abs, 90

Abşâya, 107

Acem/Acemler, 16, 51, 53, 54, 55,
56, 57, 59, 60, 61, 72, 89,
98, 103, 104, 108, 120

Acemü's-Süfle, 56

Acrud, 113

Âdem (as), 12

Aden, 96

Adiy b. Ertât Fezarî, 65, 81

Adiy b. Hâtım, 90

Adiy b. Zeyd Abbâdi Şâ'ir, 89

Afrika/Afrikalılar, 19, 32, 121, 123

Afşin Hayzer b. Kavus Uşrûsenî, 42

Afşin, 42, 44

Agmât, 129

Ahbaru Ümemî's-Salife, 12

Ahmed b. Ebî Yakub, 38

Ahmed b. Halid, 40

Ahmed b. Hasib, 44, 98

Ahmed b. İsrayil el-Kâtib, 47

Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım, 38

Ahmed Mu'temid b. Mütevekkil, 49

Ahnef b. Kays Temîmî, 75

Ahnef b. Kays, 60, 61, 71

Ahvaz, 20, 31, 45, 54, 56, 98

Akabe, 91, 103, 114

Akabetu'r-Rummân, 101

Akabetü'l-Medeniyyîn, 93

Akdeniz, 89, 111, 112, 113, 114,
115, 116, 118, 121, 125,
127, 128

Akfâs Sokağı, 30

Akik Kebîr, 92

Akik Sağır, 92

Akk, 96

Akka, 103

Akkiyyi Sokağı, 24

Aksar, 108

- Âl Nuaym, 39
 Alâ'i Sokağı, 24
 Alâu'l-Hâdim, 35
 Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdül-
 muttalib, 102
 Ali b. Ebî Talib, 76, 90
 Ali b. Hamid b. Merhum Zenâti, 126
 Ali b. Hişam b. Hüsrev Merverûdî, 86
 Ali b. İsa b. Mâhân, 86
 Ali b. Ömer b. İdris, 127
 Ali İbn Hişam b. Ferrahusrev, 60
 Ali İbn İsa b. Mahân, 85
 Allâkî Ednâ, 107
 Allâkî, 109, 110
 Altın Kapı, 23
 Altınay, Ramazan, 10
 Alve, 109
 Anevâs, 104
 Âmir b. İsmail Muslî, 29
 Amman, 102
 Amr b. Âs, 103, 105, 117, 118
 Amr b. Ferec, 40
 Amr b. Hâris b. Ebî Dırâr, 90
 Amr b. Hureys, 90
 Amr b. Sem'ân Harrânî, 28
 Amr İbn Leys, 88
 Amr İbn Meymûn Evdî, 90
 Amr İbrû'l-Âs b. Vâil Sehmî, 112
 Âmul, 58
 Anbar Caddesi, 30
 Anbar 20, 25, 68
 Andişârâ', 70
 Ankabak, 128
 Ans, 96
 Antâbulus, 117
 Antakya, 41
 Anûşirvan, 97
 Anzarzûs, 101
 Arâ, 95
 Arabâtu'l-Muhaddes, 46
 Arap/Araplar, 12, 15, 16, 18, 26,
 29, 43, 51, 52, 53, 54, 55,
 56, 57, 58, 59, 60, 61, 72,
 74, 89, 90, 92, 95, 98,
 103, 104, 107, 108, 115, 118,
 121, 125
 Arc, 93
 Aresmende, 74
 Arfece b. Verd Sa'dî, 79
 Ârhan, 69
 Arış, 105
 Arûs, 107
 Arzem, 91
 Asân, 68
 Asayış Meclisi (Meclisü'-Şurta), 32
 Ashâbu'd-Da've, 26
 Ashâbul'l-Umud, 31
 Asım b. Abdullah b. Yezid Hilâlî, 82
 Askalân, 104, 105
 Asker, 124
 Askeru'l-Mehdî, 36, 38
 Asr, 95, 96
 Aşağı Mısır, 112
 Aşağı Surât (Surâtu's-Suflâ), 26
 Aşem, 95
 Atıyye Sokağı, 24
 Atika, 97
 Atrâbulus, 118
 Attârîn, 94
 Avâsım, 125
 Avf b. Nizâr Yemâmî, 30
 Avnîd, 113
 Aynu Şems, 110
 Aynu'z-Zeytûne, 118
 Aynûnâ, 113
 Ayr Dağı, 92
 Ayyâş Mantûf, 26
 Ayzâb, 109
 Azerbaycan, 20, 35, 43, 51, 53,
 54, 87

-B-

- ba'bek, 54
 ba'lebekke, 101, 102
 ba'rabâyâ, 45
 babanhâ, 110
 babe, 112
 bâbek, 42
 babil, 12
 bâbilyûn, 105
 bâbu Kutrabbul, 32
 bâbu'l-Âmme, 43
 bâbu'l-Anbar, 36
 bâbu'l-Baradân, 36
 bâbu'l-Bustân, 44
 bâbu'l-Câbiye, 101
 bâbu'l-Kerh Caddesi, 28
 bâbu'l-Kerh, 27
 bâbu'l-Muhavvel Caddesi, 27
 bâbu'l-Mukayyer, 35, 36
 bâbu'ş-Şâm Caddesi, 25
 bâbu'ş-Şarkî, 101
 bâcce, 125
 bâdegîs, 61, 85
 bâderâyâ, 98
 bâdı, 96
 bâdûraya, 18
 bâgâya, 121
 bâğayyîn, 25
 bâğdat Kapısı, 36
 bâğdat, 11, 17, 18, 20, 27, 29, 31, 33, 34, 37, 38, 39, 41, 45, 46, 49, 51, 85, 86, 89, 97, 98
 bâğlân, 69
 bâhamşa, 39
 bâhârân, 72
 bâharz, 59
 bâhâtî, 58
 bâhreyn, 20, 97
 bâhru'l-Azam, 92
 Bahtîşû, 43
 Bâkend, 72
 Bakkâra, 105
 Bâkusâyâ, 98
 Balkîn, 110
 Bâmeyân Dağı, 70
 Bâmir, 70
 Bâmiyân, 70
 Bâniyâs, 102
 Baradân Köprüsü (Kantaratu Baradân), 35
 Baradân, 39
 Barallus, 111
 Bârân, 56
 Barâsâ, 27
 Barbâ, 107
 Bâsârân, 70
 Bâsîf, 73, 74
 Basra Kapısı, 21, 23, 24, 26, 28
 Basra Übülle, 97
 Basra, 18, 20, 33, 41, 45, 46, 54, 56, 63, 75, 76, 81, 91, 99, 117
 Batı Vadisi, 44
 Bâtine, 99
 Batn-ı Merre, 113
 Batn-ı Nahle, 92
 Batn-ı Vâh, 109
 Battâtîn, 94
 Bavâkil, 106
 Bâverd, 59, 85
 Bâzâm, 80
 Becce, 108
 Becelîler, 90
 Becîle, 91
 Bedâ, 113
 Bedekûn, 112
 Bedru'l-Vasîf, 35
 Behnesâ, 106
 Behrâ, 100
 Behurasîr, 97

- Bekr b. Vâil, 66
 Bekr, 66, 91
 Bel, 67
 Belâzurî, 9
 Belce, 96
 Belh Nehri, 70, 71, 72
 Belh, 31, 61, 68, 69, 71, 82, 85
 Belha, 95
 Belhü'l-A'zam Nehri, 71
 Belî, 108
 Beliy, 109, 114
 Belkâ, 102
 Belkayn, 102
 Belkuvârâ, 46
 Belmer, 62
 Benî Hâşim, 38
 Bemme Kalesi, 88
 Bena, 110
 Benâtu Na's, 50
 Bencehâr, 69
 Benî Abbas, 127
 Benî Abdülkays, 56
 Benî Agleb, 119
 Benî Bekr b. Vâil, 67
 Benî Cumh Kapısı, 94
 Benî Dâbbe, 56, 102, 122
 Benî Der, 128
 Benî Esed b. Huzeyme, 122
 Benî Esed, 91
 Benî Evd, 90
 Benî Fihri, 93
 Benî Hanîfe, 56, 102, 108
 Benî Hâris b. Ka'b, 96
 Benî Hâşim Kapısı, 94
 Benî Hâşim, 91, 102, 120
 Benî İdris b. İdris b. Abdullah b. Hasan
 b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib, 127
 Benî İdris, 127
 Benî Kinâne, 93, 96
 Benî Mazin, 92
 Benî Mecîd, 96
 Benî Mecîd, 96
 Benî Mir Meydanı, 91
 Benî Mir, 96
 Benî Mudlic, 112, 114
 Benî Muhammed b. Süleyman b. Ab-
 dullah b. Hasan b. Hasan, 126
 Benî Muhammed b. Süleyman, 126
 Benî Muhârib, 92
 Benî Mürre, 102
 Benî Nasr, 89
 Benî Süleyman, 93, 109, 122
 Benî Şemh b. Fezâre, 90
 Benî Şeyban, 74
 Benî Temîm, 89, 122
 Benî Teymullah b. Sa'lebe, 67
 Benî Ümeyye, 101, 124, 125
 Benî Yuşkura Meydanı, 91
 Benû Abdullah b. İdris, 129
 Benû Demmer, 123
 Benû Hilâl, 95
 Benû Leys, 95
 Benû Matmâta, 126
 Benû Melîle, 118
 Benû Mermezebân, 118
 Benû Mesra, 128
 Benû Mesrâta, 118
 Benû Muhammed b. Cafer, 123
 Benû Muhammed b. Eflah b. Abdül-
 vahhâb b. Abdurrahman b. Rüs-
 tem Fârisî, 123
 Benû Mürre, 102
 Benû Nasr, 95
 Benû Numeyr, 95
 Benû Samsâme, 122
 Benû Sem'ân, 122
 Benû Tercâ, 128
 Benû Ukayl, 95
 Benû Vercîl, 122
 Benû Verfele, 118

Benû Versatife, 118
 Benû Yerniyân, 123
 Benû Zendâc, 122
 Benzart, 121
 Berad, 101
 Berâha, 55
 Berâis, 123
 Berân, 56
 Berâvistân, 55
 Berberler, 114, 121, 128
 Berd, 92
 Berğâmuş Türkî Caddesi, 44
 Berka, 114, 115
 Berkarûz, 55
 Berkasâneliler, 127
 Bermek, 85
 Bermekîler, 69
 Bermeş, 44
 Bernik, 115
 Berriyye, 114
 Bervan, 69
 Berze'a, 53
 Berzend, 53
 Besâtîn, 46
 Beseniyye, 102
 Beskuns, 125
 Besta, 110
 Beşşâr Sûku'l-Heysem, 30
 Beşşar, 116
 Betâih, 99
 Bevvârî, 91
 Beydiyye, 108
 Beylekan, 53
 Beymend, 67
 Beyne'l-Vâdiyeyn, 96
 Beyrut, 102
 Beysân, 103
 Beyş, 95, 96
 Beytu Cibrîn, 104
 Beytu İbn Ziyâd, 108

Beytullâhi'l-Haram, 19
 Beytü'l-Haram, 117
 Beytü'l-Makdis, 104
 Beytü'l-Mâl, 23, 27, 38
 Bezehşân, 69, 70, 72
 Bezze, 54
 Bılâk, 108
 Bikâ, 101
 Bikişse, 84
 Bilizme, 122
 Bîmâ, 112
 Bîra, 124
 Birinci Köprü, 36
 Bişemmûr, 107
 Bişr b. Meymûn, 30
 Bişr, 91
 Bişşera, 121
 Bitâhart, 118
 Bitân, 91
 Bû Minâ, 114
 Buce, 110
 Buceyr b. Selheb, 66
 Bucûm, 111
 Budât, 89
 Buğa'l-Kebîr, 44
 Buğa's-Sağîr, 44
 Buhara, 31, 72, 73, 79, 80
 Buhâriyye Mescidi, 30
 Buhayra, 112
 Buhra, 113
 Buhtân, 92
 Bukayla, 89
 Bukeyr b. Vişâh, 79
 Bulunyâş, 101
 Bulyanâ, 107
 Bunû Luhân, 118
 Bunya, 105
 Bûre, 111
 Burhan, 56
 Bûsîr Kûridis, 106

Bûsir, 110
 Busrâ, 102
 Bust, 62, 67
 Bustânu İbn Mir, 92
 Bustânu'î-Kuss, 30
 Bustânu'l-Tahir, 36
 Bûşenc, 61
 Bûtîc, 106
 Buveyb, 108
 Buyûrd, 59
 Bûzân b. Halid Kirmânî, 31
 Büyük Cadde, 28
 Büyük Çarşı, 43
 Büyük Divânu'l-Hara (Divânu'l-Hara-
 ci'l-A'zam), 42
 Büyük Divânu'l-Harac, 44
 Büyük Fırat, 33
 Büyük Kısra, 97
 Büyük Manastır, 114
 Büyük Nehir, 48
 Büyük Surât (Surâtu'l-Uzmâ), 26

-C-Ç-

Ca'de b. Hübeyre b. Ebî Vehb b.
 Amr b. A'iz Mahzûmî, 76
 Ca'feriyye, 48, 49
 Câbalk, 55
 Cafer b. Ebî Talib, 93, 102
 Cafer b. Hanzala Behrânî, 82
 Cafer b. Mansûr, 28
 Cafer b. Muhammed b. Eş'as Huzâî, 84
 Cafer Hayyât, 43
 Cafer Huşşekî, 38
 Cafer Mütevekkil b. Mu'tasım, 46
 Cafer Sokağı, 32
 Cafer, 32, 43
 Câlev, 116
 Câm, 59
 Câr, 93, 113
 Câsim, 103

Caskıs, 125
 Câvidânîler, 54
 Cebbâne Bişr, 90
 Cebbâne, 91
 Cebbûl, 98
 Cebel, 20, 43, 45, 51, 87, 126
 Cebele, 101
 Cebeli Sâ'id, 107
 Cebelü Senîr, 102
 Cebelü'l-Ahmer, 108
 Cebelü'l-Beyâd, 108
 Cebelü'l-Celîl, 102
 Cebi Tufâha, 94
 Cedâne, 115
 Cedîd, 47
 Celâleka, 125
 Celûlâi'l-Vakîa, 52
 Cened, 96
 Cenes, 117
 Cerâra, 60
 Ceraş, 103
 Cerceâyâ, 98
 Cerir b. Abdullah, 91
 Cerîr İbn Abdullah Becelî, 90
 Cermkâsân, 56
 Cerrâh b. Abdullah Hakemî, 65, 81
 Cevf, 94
 Cevher b. Merrâr İclî, 83
 Cevlan, 102
 Cevsek Hâkanî, 41
 Cevsek, 46, 49
 Cevseku'l-Hâkanî, 40
 Ceyhun, 61
 Ceyşan, 96
 Ceyy, 56
 Ceyyan, 56
 Cezîre, 25, 26, 35, 45, 119, 124, 125
 Cezzârîn, 94
 Cezzû, 128
 Cezzûle, 126

Cıyâdu'l-Kebîr, 94
 Cibâl, 102
 Cibrîl b. Yahya Becelî, 35, 84
 Cîcel, 122
 Cidde, 95
 Cirm, 69
 Cirubt, 67
 Cîsr-i Kulzum, 113
 Cîsr-i Sûrât, 89
 Cîsru'n-Nehrevân, 51, 52
 Ciyad, 94
 Ciyâdu's-Sağîr, 94
 Cîze, 106
 Cubbe Amîra, 113
 Cubbi'l-Avsec, 114
 Cubbi'r-Remel, 114
 Cubeyl, 102
 Cubeyriyyîn, 94
 Cublân, 96
 Cudâneliler, 115
 Cudey b. Ali Kirmânî Ezdî, 82
 Cuheyne, 90, 92, 108, 109, 114
 Cuhfe, 93, 95, 113
 Cuma Mescidi, 23, 34, 36, 43, 47,
 105, 115
 Curaş, 96
 Curcîr, 105
 Curves, 71
 Cûsiye, 101
 Cuveynî, 62
 Cuzâm, 115
 Cûzecân, 68, 82
 Cübeyr b. Talha, 90
 Cüdde, 95, 96
 Cünd, 120, 121
 Cüneyd b. Abdurrahman b. Amr b. Hâ-
 rise b. Hârice b. Sinan Murî, 82
 Cürcan, 51, 58, 59
 Cürcanlı, 32
 Cüzam, 104, 105

Cüzcan, 67
 Çin, 11, 17

-D-

Dâliye İbn Hammâd, 45
 Dâmegân, 57, 59
 Dandanakan, 60
 Dankân, 95, 96
 Dârezenkâ, 70
 Dârim Sokağı, 24
 Dâru Afşin, 46
 Dâru Mâlullah, 94
 Dârû Ömer b. Sa'd, 90
 Dâru'l-Âmme, 38, 43
 Dâru'l-Halife, 43
 Dâru'l-Hilâfe, 24
 Dâru'l-İmâre, 105
 Dâru'l-Velid, 91
 Dâru'r-Rakîk, 31
 Dâru'r-Remle, 105
 Dâru'r-Rûmiyyûn, 27
 Dâru's-Sinâ'a, 103
 Davud b. Ebî Davud, 72
 Davud b. İdris b. İdris, 127
 Davud b. İdris b. Yahya, 127
 Davud b. Süleyman Kâtib, 30
 Davud Nabatî, 30
 Dayyîka Sokağı, 24
 De Goeje, Michael Janus, 13
 Debikî, 111
 Debûsiyye, 73
 Deccâc Nehri, 29, 33
 Deh, 109
 Dehlek, 96
 Dellâs, 106
 Demîrâ, 110
 Demirci, Dr. Mustafa, 10
 Dendera, 107
 Denhâce, 122
 Deran, 128

Deryahenîn, 70
 Desîne, 96
 Devs, 95
 Deylem Nehri, 58
 Deylem, 17, 53, 57
 Deyr-i Bûşenûde, 107
 Deyru'l-Atîk, 18
 Deyru'l-Kûl, 97
 Dimaşk, 19, 101, 102, 103, 124
 Dimaşkı, 39
 Dicle, 17, 18, 20, 25, 28, 29, 31,
 32, 33, 36, 37, 39, 42, 45,
 46, 51, 97, 99
 Dihkân, 67
 Dika, 108
 Dimyat, 111
 Dinever, 52, 53, 54, 57, 87
 Divân-ı Harac, 28, 30
 Divânu'd-Diyâ, 48
 Divânu'l-Berîd, 48
 Divânu'l-Cünd ve'-ş-Şakeriyye, 48
 Divânu'l-Cünd, 23, 90
 Divânu'l-Harac, 23, 48
 Divânu'l-Mevâlî ve'l-Gilmân, 48
 Divânu'r-Resâil, 23
 Divânu's-Sadakat, 26
 Divânu'z-Zımâm, 48
 Divânü'l-Ahşâm, 23
 Divânü'l-Hâtîm, 23
 Divânü'l-Havâic, 23
 Diyâr-ı Mudar, 20
 Diyâr-ı Rabî, 20, 45
 Dizbâd, 60
 Doğu Kadısı, 28
 Dokuzoğuz, 75
 Duceyl, 33, 54
 Dunkul, 110
 Duver, 42, 46, 48
 Duveyr, 125
 Düver-i Sakîf, 91
 Düvi Ebî Salih, 30

-E-

Ebâ Abdullah Becelî, 91
 Ebâ Avn Abdülmelik b. Yezid, 84
 Ebâ Berza'â, 63
 Ebâ Cebîra Ensârî, 90
 Ebâ Davud Halid b. İbrahim Zühli, 83
 Ebâ Harb, 70
 Ebâ Mes'ûd Ukbe b. Amr Ensârî, 90
 Ebâ Musa Eş'arî, 90
 Ebâ Müslim, 97
 Ebâ Necm İmran b. İsmail b. İmran, 66
 Eban b. Sadaka Kâtib, 35
 Ebher, 53
 Ebî Abbâd Sâbit b. Yahya, 57
 Ebî Ahmed b. Reşid, 44
 Ebî Ahmed Caddesi, 42, 44
 Ebî Ahmed Sokağı, 24
 Ebî Ahmed, 43
 Ebî Ali Ahmed b. Ömer b. Rusteh, 13
 Ebî Avn, 32
 Ebî Cafer Mansûr, 61
 Ebî Cafer, 31, 32, 32, 34
 Ebî Esed b. Merzebân Fâreyâbî, 31
 Ebî Eyyûb Hûzî Mûriyânî, 31
 Ebî Eyyûb Süleyman b. Eyyûb, 31
 Ebî Futrus Nehri, 103
 Ebî Hâlid Anbârî, 30
 Ebî Hanîfe Sokağı, 24
 Ebî Hureyre Muhammed b. Ferruh
 Kâid, 35
 Ebî Kurra Sokağı, 24
 Ebî Salih Yahya b. Abdurrahman, 30
 Ebî Şerik, 119
 Ebî Ubeyd Muaviye b. Bermek Belhî, 35
 Ebî Vakkas, 18
 Ebî Ziyâd, 92
 Ebi'l-Anbar, 26
 Ebi'l-Ca'fâ, 43

Ebi'l-Verd Kevser b. Yemân, 27
 Ebi'l-Vezir, 40, 41, 43
 Ebi's-Serrâ Şâmî, 27
 Ebraşehr, 59
 Ebruh Nehri, 125
 Ebû Abdullah Mu'tez, 48
 Ebû Ahmed b. Reşîd, 43
 Ebû Amr Şârî, 85
 Ebû Cafer Mansur, 20, 38, 67, 83
 Ebû Cafer Temîm b. Amr, 67
 Ebû Cafer Temîm, 67
 Ebû İshak, 40
 Ebû Kubeyş Dağı, 94
 Ebû Ma'bed Abdurrahman b. Muhammed İbn Meymûn b. Abdül-vahhâb b. Abdurrahman b. Rüstem Tâhertî, 127
 Ebû Müslim, 66, 83
 Ebû Ubeyde b. Cerrâh, 100, 101, 103, 105
 Ebu'l-Abbas, 10
 Ebvâ, 93
 Ebvâb, 109
 Ebyen, 96
 Ecdâbiye, 115, 116
 Ecfur, 91
 Ecinne, 46
 Eciye, 115
 Ednâ, 123
 Efârika, 118
 Efnâ, 124
 Efrâhûn, 111
 Efrenc, 125
 Efyah, 51
 Ehl-i Beyt, 25
 Ehnes, 106
 Elhân, 96
 Elhi Sinhâce, 129
 Elyas, 118

Emevîler, 125
 Emîru'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib, 62
 Emîru'l-Mü'minîn Mansûr, 32, 97
 Emîru'l-Mü'minîn, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 58
 Enbiyeliler, 129
 Encefe, 126
 Enderâb, 69, 70
 Endülüs, 11, 120, 124, 125, 127
 Ensar, 26
 Ensînâ, 106
 Erbâd, 34
 Erbe, 122
 Erdebil, 53
 Erdistan, 56
 Ermeni, 119
 Ermenistan, 11
 Ermeniyeye, 19, 20, 35, 98
 Esbahbaz, 58
 Esbahbaz-ı Horasan, 58
 Esbânbur, 97
 Esbîşâb, 31
 Esbîşâbe'l-A'zam, 74
 Esed b. Abdullah, 81, 82
 Esed b. Mâlik b. Heysem Huzâ'î, 35
 Esed, 91
 Esfah b. Abdullah Kelbî, 65
 Esfâkus, 121
 Esfarâîn, 59
 Esker Caddesi, 44
 Esker, 47
 Eskeru'l-Mehdî, 34
 Eski Cami, 43
 Eski Köprü (Kantaratu'l-Atika), 27, 28
 Eslem b. Zür'a Kilâbî, 77
 Eslem b. Zür'a, 78
 Eslem İbn Zür'a b. Amr b. Sa'ik Kilâbî, 77
 Eslem Sokağı, 24

Eslem, 93
 Esnâ, 108
 Eş'ariler, 55, 96, 103
 Eşas b. Kays Kindî, 90
 Eşca', 91
 Eşheb b. Bişr Kelbî, 64
 Eşnâs et-Türkî, 41
 Eşnâs, 39, 41, 47
 Eşras b. Abdullah Sülemî, 82
 Etfû, 108
 Etmîm, 100
 Etrâblus, 102
 Etrib, 110
 Evcele, 116
 Evrabe, 122
 Evras, 121
 Evs b. Sa'lebe Teymî, 61
 Evs, 93
 Evsiye, 111
 Evzkâ, 128
 Eyle, 105
 Eyyub b. İsa Şeravî, 28
 Ezâhir, 94
 Ezd, 60, 91, 95, 95, 96, 115
 Ezher b. Züheyr, 26
 Ezher, 26
 Ezlâc, 45
 Ezriât, 102
 Ezruh, 102
 Ezvacu'n-Nebî, 92

-F-

Fâdih, 94
 Fadl b. Mervân, 39, 44
 Fadl b. Rabî, 36
 Fadl b. Süleyman Tûsî, 31, 84
 Fadl b. Yahya b. Halid b. Bermek, 69, 71
 Fadl b. Yahya b. Halid b. Sem Hu-zâi, 84

Fadl b. Yahya b. Halid, 85
 Fadl b. Yahya, 70, 71
 Fadl İbn Ca'vene Râzî, 30
 Fahl, 103
 Fâik, 54
 Fâikayn, 55
 Fâkûs, 105
 Fâlûsen, 126
 Fâmiye, 100
 Faramâ, 105
 Fâris, 20
 Fâriyâb, 68
 Fars/Farslılar, 12, 52, 27, 54, 97
 Fârûc, 116
 Fâs, 127
 Fatîta, 114
 Fâv, 107
 Fayda, Mustafa, 9
 Fecce Gâravend, 71
 Fehman, 56
 Fehrac, 67
 Fehrah, 68
 Felek, 94
 Feleku İbn Zubeyr, 94
 Fellûce, 89
 Femu's-Silh, 98
 Fennezbûr, 68
 Ferâhan, 55
 Feramâ, 111
 Ferber, 72
 Ferferûn, 107
 Fergana/Ferganalılar, 32, 41, 44, 69, 74
 Ferîdin, 56
 Feth b. Hakan, 47
 Fethu'l-İfrikîyye, 12
 Feyyûm, 106
 Fezzân, 117
 Fırat, 17, 20, 20, 25, 27, 33, 35, 73, 89, 97

Filistin, 103, 104
 Firavun, 106, 110
 Furât Badeklâ, 89
 Fûrûz, 55
 Fustat, 105
 Fustat, 114
Fütûhu'l-Büldân, 9

-G-

Gâdiru'l-Arabî, 118
 Galâfika, 96
 Gamr b. Abbas Has'amî, 35
 Gamra, 92
 Garbî, 115
 Gassân b. Abbad, 87
 Gassân, 101, 102, 115
 Gast, 129
 Gayfe, 105
 Gazvan Sokağı, 24
 Gazvân, 25
 Gazze, 104, 105
 Gîfâr, 95
 Gitrîf İbn Atâ, 84
 Gîdiri Hum, 93
 Gumarî, 40
 Gumeyra, 127
 Gûr, 102
 Gûravend, 69, 70, 71
 Gûta, 102
 Gûzik, 80

-H-

Habbâb b. Eret, 90
 Habeş, 17
 Habîb b. Rağbân Humsî, 27
 Haccâc b. Yusuf, 24, 25, 31
 Haccâc, 63, 64, 79, 80, 94, 98
 Hacerü'l-Esved, 94
 Hâcir, 91

Hacûn, 94
 Hadâribe, 110
 Hadâribeli, 110
 Hadrâ, 123
 Hadramevt, 96
 Hadrâu Muaviye, 101
 Hadrâu Vâsî, 98
 Hadûr, 96
 Hafs b. Osman, 32
 Hâiru'l-Hayr, 41
 Hakan Urtuc b. Ebi'l-Feth b. Hakan, 40
 Hakem b. Amr, 76
 Hakem b. Yusuf Belhî, 31
 Hakem b. Yusuf Sokağı, 24
 Hakem, 95, 96
 Hakîm A'var, 84
 Haklayn, 96
 Haksar, 60
 Halep, 99
 Halîc, 45
 Halid b. Abdullah İbn Yezid b. Esed
 b. Kürz Kasrî, 81
 Halid b. Abdullah Kasrî, 65, 91
 Halid b. Bermek, 36
 Halid b. Muammer Sedûsî, 77
 Halid b. Urfuta, 90
 Halid b. Velîd, 101, 103
 Halid İbn Abdullah Kasrî, 82
 Halid İbn Velîd, 30
 Halife Ebu'l-Abbas (Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib, 19
 Halife Mansur, 21
 Halife Me'mûn, 58
 Halil b. Hâşim Bâverdî, 30
 Hama, 100
 Hammâdü'l-Berberî, 120
 Hammâm Geçidi, 94
 Hammârbek, 72
 Hâmme, 121

- Hamûye Hâdim, 35
 Hamza b. Davud b. İdris b. İdris, 127
 Hamza b. Mâlik b. Heysem Huzâî, 84
 Hanbel İbn Mâlik, 32
 Hânıkayn, 92
 Hânîkîn, 52
 Hannâb, 67
 Harad, 96
 Haras Sokağı, 24
 Haraşî, 35
 Harâz, 96
 Harb b. Abdullah Belhî, 31
 Harb b. Abdullah, 25, 31
 Harb b. Katan Muharrik Hilâlî, 66
 Harb, 31
 Hard, 96
 Hardan, 72
 Hârezm, 31, 69, 70, 79, 80
 Hârezmiyye Mahallesi, 29
 Harfaş Soğdı, 31
 Haribe, 108
 Haribeti'l-melik, 107
 Haribetü'l-Kavm, 114
 Haribetü'l-Melik, 107
 Hâris b. Ka'b, 95
 Hâris b. Rukâd Hârezmî, 29
 Hâris, 29
 Hârise b. Esed b. Bik, 70
 Harra Benî Süleyman, 92
 Harrik, 104
 Harşene, 99
 Harun b. Nu'aym, 42
 Harun er-Reşîd, 30, 36, 40, 57, 59, 69, 71, 73, 84, 85, 95, 112, 116, 120
 Harun İbn Mu'tasım Vâsık, 38
 Harun Vâsık b. Mu'tasım, 46
 Harûn, 70
 Hârunî, 46
 Hârzem, 59
 Has'am, 95, 96
 Hasan b. Ali b. Ebî Talib, 93
 Hasan b. Alî b. Me'mûnî, 42
 Hasan b. Ca'ferât, 30
 Hasan b. Kahtabe, 29
 Hasan b. Sehl, 98
 Hasan b. Süleyman İbn Süleyman b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib, 123
 Hasan b. Zeyd Tâlibî, 87
 Hasan İbn Ebî Talib, 123
 Hasan İbn Sehl, 42
 Hasan Şeravî, 26
 Hasan Şir, 71
 Hasebe, 95, 96
 Hasîb, 85
 Hasnak, 74
 Hast, 69
 Hasûf, 96
 Hasûm, 107
 Hâşim b. Abdimenâf, 104
 Hâşim b. Bânîcûr, 42, 72, 72
 Hâşim b. Ma'rûf, 30
 Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas, 90
 Hâşimler, 47
 Hâşimiye, 20
 Hâşimiyye'l-Mübâreke, 83
 Hâşimoğulları, 17
 Hâtim b. Dâvud, 70
 Hâtim b. Numan Bâhili, 60
 Hattâb İbn Nâfi'i't-Tahâvî, 30
 Hattu'l-Hizâmiye, 94
 Havernak, 90
 Havlân, 96
 Havrâ, 113
 Havrân, 102
 Havvâra, 117
 Hayfu'l-Kâdî, 92
 Hayr, 41, 47

Hayru'l-Cedîd, 44
 Hayruzân Köprüsü, 98
 Hays, 96
 Hayvân, 95
 Hayyaz, 112
 Hâz, 123
 Hazar Denizi, 57, 58, 59, 125
 Hazar, 17
 Hazarlar, 44
 Hâzım b. Huzeyme Temîmî, 83
 Hazrec, 93
 Heccir, 110
 Helâverd, 70, 72
 Hemdân, 56, 100, 101
 Hemdânlılar, 91
 Hemel, 95
 Hemezân, 53, 54, 55
 Herat, 59
 Heraz, 61
 Herseme b. A'yan, 85, 86
 Hewvâra, 121, 125
 Hevzen, 96
 Heysem b. Muaviye, 30
 Heysem Sokağı, 23
 Hıms, 99, 100, 101, 124
 Hırde, 96
 Hırıbtâ, 112
 Hısfîn, 103
 Hısn-ı İbn Kirâm, 123
 Hıyâl, 90
 Hıyâm-ı Unkûd, 94
 Hızânetü's-Silâh, 28, 35
 Hicaz, 19, 35, 89, 91, 109, 113
 Hilal, 57
 Hilâl, 95
 Himyer, 62, 96, 100, 126
 Hind Denizi, 61, 71
 Hind Okyanusu, 68
 Hind, 12, 17, 62, 68, 97
 Hindcân, 55

Hindistan, 11
 Hindmend, 62
 Hira, 94
 Hirakl Manastırı, 98
 Hire, 20, 89, 90
 Hişam b. Abdülmelik b. Mervân, 65, 101, 127
 Hişam b. Abdülmelik, 66, 81
 Hişam b. Amr Taglibî, 25
 Hizam b. Galib, 42
 Hizam, 43
 Hizânetü's-Silâh, 23
 Horasan Kapısı, 21, 24, 25, 32
 Horasan, 11, 19, 20, 28, 32, 43, 44, 45, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 117, 119, 121
 Horasanlı Karkâs Hâdim, 43
 Hristiyan, 39
 Hristiyanlar, 38
 Hû, 107
 Hucende, 74, 81
 Hucr, 96
 Hulbuk, 70
 Hulm, 69
 Hulvan, 52
 Humera, 104
 Humejd b. Abdülhamid b. Rib'î Tâ'î Tûsî, 86
 Humejd b. Kahtabe Tâ'î, 27, 84
 Humeyme, 102
 Humlân, 96
 Hurûc, 68
 Husayb, 96
 Hussâbu Cedy, 50
 Hussâbu Teymen, 50
 Husûf, 96
 Huşbetu Bâbek, 43
 Huşşek, 62

Huttel, 31, 72
 Huvâş, 62
 Huvey, 52
 Hûz, 94
 Hûza, 69
 Huzâ'a, 56, 93, 95
 Huzeyfe b. Yemân, 90, 97
 Huzeyme, 34, 36
 Hürremîler, 56
 Hüseyin Sokağı, 24
 Hüseyin Tucibî, 120
 Hz. Ömer, 53

-İ-İ-

İclîler, 54
 İcliyyü, 107
 İklîbiyye, 119
 Irak, 17, 18, 19, 63, 65, 66, 79,
 80, 81, 82, 83, 86, 88, 89,
 90, 123
 Irka, 102
 İyâd, 100
 İbâdîler, 91, 117
 İblîl, 110
 İbn Amr, 67
 İbn Bureyhe Sokağı, 24
 İbn Ebî Duâd, 40, 44, 100
 İbn Eflah Rüstemî, 125
 İbn Eflah, 126
 İbn Hübeyre Fezârî, 65
 İbn Hübeyre, 83
 İbn Mesâle Hevârî, 126
 İbn Mesâle İbâdî, 125
 İbn Mesud, 90
 İbn Mir, 94
 İbn Mus'ab Bûşencî, 87
 İbn Müslim, 64
 İbn Ömer Nehri, 99
 İbn Rağbân Mescidi, 28

İbn Ravda ve Gilmâni'l-Hicâbe, 32
 İbn Zübeyr, 63
 İbnu'l-Agleb, 118, 120, 122
 İbnu'l-Eş'as, 119
 İbrahim b. Abbas, 66
 İbrahim b. Ahmed, 119
 İbrahim b. Asım Ukaylî, 66
 İbrahim b. Cibr, 71
 İbrahim b. İshak, 32
 İbrahim b. Muhammed Fezarî, 24
 İbrahim b. Riyâh Vadisi, 44
 İbrahim b. Riyâh, 44, 47
 İbrahim İbn Humejd Merverûzî, 67
 İbrahim Müeyyed, 46
 İbrahim, 19
 İfrîkiyye, 118, 119, 123
 İgrâ, 113
 İhmîm, 107
 İhnû, 111
 İliyâ, 104
 İmâre b. Hamza, 25
 İmran b. Fasîl Burcumî, 78
 İmran b. Vaddâh, 24, 29, 31
 İmrân Mecâlid, 119
 İran/İranlılar, 11, 52, 97, 102
 İrmenî, 98, 106
 İsa b. Ali Nehri, 27
 İsa b. Ali, 27
 İsa b. Cafer, 28
 İsa b. İbrahim b. Muhammed b. Sü-
 leyman b. Abdullah b. Hasan b.
 Hasan, 123
 İsa b. İdris b. Ma'kıl b. Şeyh b.
 Umeyr İclî Ebî Dulef, 54
 İsa b. İdris İclî, 55
 İsa b. Mansûr Sokağı, 24
 İsa b. Necih, 32
 İsa'l-Azm, 33
 İsfahan, 20, 43, 51, 53, 54, 55,
 56, 57

İshak b. İbrahim Vadisi, 42
 İshak b. İbrahim, 44, 87
 İshak b. İsa b. Ali Hâşimî, 29
 İshak b. İsa b. Ali, 27
 İshak b. Yahya b. Muaz, 35, 42, 57
 İshakî, 45
 İskenderiye, 106, 111, 112
 İskî'z, 122
 İsmail b. Ali b. Abdullah b. Abbas b.
 Abdülmuttalib, 34
 İsme b. Ebî İsme Sebî'i, 86
 İsrâyl Sokağı, 24
 İşbiliye, 124
 İştâhanc, 31, 74
 İştâhanciyye, 44
 İtâc, 44
 İtâh, 39
 İtâhî, 45
 İyâd, 101
 İyâdlılar, 100
 İyân, 95

-K-

Kâ'a, 91
 Ka'kâ, 65
 Ka'kâ' b. Süveyd b. Abdurrahman b.
 Üveys b. Buceyr b. Üveys Min-
 karî, 65
 Ka'yûbe, 27
 Ka'yûbe'l-Basrî, 27
 Kabav, 109
 Kâbe, 94
 Kabîşe, 121
 Kabru İbn Mes'ûd, 108
 Kâbul, 69, 71, 85
 Kâbulşâh, 31, 69, 70, 71, 85
 Kâbûs b. Semeyda, 30
 Kâbus, 118
 Kaddârîn Sokağı, 30
 Kades, 103

Kâdî'l-Kudât Yahya b. Eksem, 87
 Kâdî'l-Kudâtlık, 43
 Kafsa, 121
 Kahkâva, 106
 Kahtabe İbn Şebîb, 27
 Kahtabe, 83, 98
 Kahtân, 119
 Kal'atu Bemme, 67
 Kal'atu Hattâb, 122
 Kal'atu Sadîne, 127
 Kâlis, 113
 Kalleîn, 91
 Kaşâne, 118
 Kâmidân, 56
 Kamûde, 120, 121
 Kanavnâ, 95, 96
 Kandeher, 62, 69, 70, 82
 Kârâ, 101
 Karâu, 91
 Karaza b. Ka'b Ensârî, 57
 Kârbenk, 70
 Kârin, 83
 Karistân, 67
 Karkara, 113
 Karluklar, 75
 Karmâsîn, 52
 Karn, 95
 Karneyn, 62
 Karnu's-Surât, 18
 Kârs, 55
 Kartasâ, 112
 Karzman, 55
 Kâsân, 74
 Kâsek, 72
 Kasr İbn Hübeyre, 89
 Kasr, 105, 108
 Kasr-ı Fadl b. Rabî, 35
 Kasr-ı Şirin, 52
 Kasr-ı Vaddâh, 28, 29
 Kasrı's-Şemmâs, 114

- Kasru Benî Hibbân, 118
 Kasru'l-Atş, 116
 Kasru'l-İbâdî, 116
 Kasru'r-Rih, 60
 Kastiliyye, 121
 Kaşmîr, 69
 Katrabbul Kapısı, 25
 Kâtûl, 39
 Kavâtil, 52
 Kavâziyân, 72
 Kâvsân, 71
 Kaymak, 75
 Kayrevân, 118, 119, 120, 124
 Kays b. Aylân, 92
 Kays b. Heysem b. Esmâ b. Salt Sü-
 lemî, 75
 Kays b. Heysem Sülemî, 78
 Kays, 57, 90, 95, 101, 102, 104,
 106, 124
 Kayseriyye, 104, 105
 Kazvin, 43, 51, 53, 57
 Kebursirâ', 70
 Kedrâ, 96
 Kefertâb, 100
 Kelb, 100
 Kelbî, 107
 Kenâis, 114
 Kendâkin, 79
 Kerac, 54, 55, 57
 Kerh, 24, 33, 34, 35, 38, 41, 42,
 47, 48
 Kerhâyâ Nehri, 21, 22, 27, 29, 33
 Kern, F., 13
 Kesker, 45, 98
 Kıbtîler, 112
 Kıft, 107, 108
 Kınâ, 107
 Kinnesrîn, 99, 125
 Kırkî, 110
 Kızıldeniz, 105
 Kîlbak, 60, 92, 95, 96, 104, 112
 Kinde, 91, 100, 101, 104
 Kindeli, 100
 Kindeliler, 90, 96
 Kiran, 62
 Kirman, 68, 69, 71, 88
 Kirmâniyye Mahallesi, 31
 Kisrâ Anûşirvan, 18, 56
 Kisrâ, 52, 58
 Kisrâlar (Sâsanîler), 18
 Kişşe, 70, 73, 79
Kitâbu'l- A'laki'n-Nefise, 13
Kitâbu'l-Buldân, 9
Kitâbu'l-Ekalim, 9
Kitâbu'l-Memâlik ve'l-Mesâlik, 9
 Kral, 62
 Ku'aykiân, 94
 Kuba, 93
 Kubâziyân, 70
 Kubbâ' Hârîse b. Abdullah Manzûmî, 63
 Kubbetu'l-Hadrâ, 98
 Kubeybe, 96
 Kudâa, 120
 Kudem, 95
 Kudeyd, 93, 113
 Kufâ'a, 96
 Kûfe Kapısı, 21, 23, 24, 25, 26,
 28, 29
 Kûfe, 18, 19, 20, 33, 35, 46, 53,
 56, 65, 75, 89, 91, 98, 117
 Kûfeli Eyyûb b. Mağîre Fezarî Soka-
 ğı, 30
 Kûfiyyîn, 30
 Kûhistan, 59, 67
 Kulsum b. Hidm, 93
 Kum, 43, 51, 55, 56
 Kumâd, 70
 Kûmis, 57, 59
 Kûmu'l-Mihran, 107
 Kûmu's-Sâhûnî, 107

Kumundan, 55
 Kunâse, 27
 Kunûkird, 60
 Kurâ Süflâ, 46
 Kuray' Belevî, 120
 Kurbâ, 95
 Kurbayt, 110
 Kûrdur, 55
 Kureyş, 26, 93, 102, 119, 120, 121
 Kurtuba, 124
 Kurzumân, 68
 Kûs, 108
 Kusam b. Abbas b. Abdülmuttalib, 78
 Kusam b. Abbas b. Ubeydullah b.
 Abbas b. Abdülmuttalib, 34
 Kusaybe, 113
 Kuss, 30
 Kusûru'r-Rûm, 114
 Kuşâniyye, 73
 Kuşmâhan, 60
 Kutayyife, 101
 Kuteybe b. Müslim Bâhili, 64, 73, 80
 Kuteybe b. Müslim, 80
 Kuvaru Batnı Rif, 111
 Kuveru'l-Cebel, 19
 Kuveru'l-Havf, 110
 Kuvvârîriyyi Sokağı, 24
 Kuzey Afrika, 11
 Küçük Mübarek Çarşısı (Suveyka
 Mübarek), 43
 Künderm, 68
 Kürtler, 52, 56

-L-

Lahc, 96
 Lahm, 89, 104, 115, 116
 Lamta, 117
 Lâzikiyye, 41, 100
 Leclâc Mutetabbib, 30
 Leiden, 13

Leys, 84
 Lilessu Kasr, 118
 Lûbiye, 112
 Luhân, 118
 Lûrka, 124
 Lut Gölü, 104
 Luvâta b. Berre b. Kays Aylan, 115
 Luvâta, 114, 115, 116, 118
 Luybeh, 56
 Lübde, 117
 Lübnan Sayda, 102
 Lüdde, 103, 104

-M-

Ma'âb, 102, 125
 Ma'an b. Zâide Şeybânî, 61
 Ma'arratu'n-Nu'mân, 100
 Ma'den Nekra, 92
 Ma'deni Benî Süleyym, 92
 Ma'kır, 95, 96
 Ma'rib, 96
 Ma'şûk, 49
 Ma'zin, 96
 Mâderâyâ, 98
 Madmûmîn, 42
 Magrib/Magribliler, 11, 20, 45, 99,
 105, 111, 113, 114, 118,
 119, 123
 Mağûn, 67
 Mâhân Sâmegânî, 31
 Mâhu Kûfe, 53
 Mâhu'l-Basra, 54
 Makadûniye, 99
 Makkara, 122
 Mâlik b. Haysem Huzâi, 66
 Mâlik b. Reyb Şâir, 78
 Maltıye, 20
 Mânek, 74
 Mankûra, 104
 Mansûr b. Cumhur, 66

- Mansûr Ma'an b. Zaide b. Matar b.
 Şerik Şeybânî, 67
 Mansûr Tanbezî, 119, 120
 Mansûr, 23, 26, 27, 30, 34, 35,
 36, 37, 57, 70, 83, 84
 Mansûra, 20
 Marâkiye, 112
 Mârîde, 125
 Mas'ûbe, 114
 Mâsebezân, 51, 52
 Mâsele b. Lûta, 114
 Mâsele, 114
 Mâsend, 70
 Masîl, 112
 Mâsse, 129
 Massîsa, 20
 Mâşâ'allah b. Sâriye, 21
 Matbak Sokağı, 23
 Matîra, 39, 42, 44, 46
 Matmâta, 126
 Mâu's-Sahra, 109
 Mâvâ, 110
 Maveraünnehir, 74, 77, 79, 81
 Mâzerân, 71
 Mâziyâr Muhammed b. Kârin, 58
 Mâziyâr, 58
 Me'âfir, 96
 Me'an, 114
 Me'dinu't-Tibre, 108
 Me'hûze, 47, 48
 Me'mûn, 36, 38, 39, 40, 57, 60,
 85, 86, 87, 98
 Meâdini'z-Zümürüz, 107
 Meâdinu Süleyim, 95
 Meâfir, 96
 Meci'l-Kal'a, 52
 Mecnah, 96
 Medâin, 18, 49, 97
 Medâse, 129
 Medine, 34, 38, 89, 92, 93, 113
 Medîneti Afrîkiyâ, 127
 Medîneti Ebî Cafer, 21
 Medîneti Ehli'l-Endülüs, 127
 Medînetu Feyd, 91
 Medînetü'l-Aleviyyîn, 126
 Medînetü'l-Hasene, 126
 Medkere, 123, 126
 Medyen, 105, 113
 Megâga, 115
 Megâyir Rakîm, 114
 Mehcem, 95, 96
 Mehdi b. Mansûr, 34
 Mehdi, 28, 32, 35, 36, 57, 84, 94
 Mehneha, 116
 Mekâbir, 107
 Mekke, 51, 89, 91, 92, 93, 94, 95,
 105, 109, 113
 Melhâs Lihâne, 127
 Melik Tarhan, 68
 Melikân, 95
 Mellâha, 55
 Memâlik ve'l-Mesâlik, 12
 Menâzir, 31
 Menâziru'l-Kübrâ, 56
 Mendâse, 116
 Mendeb, 96
 Menf, 106
 Menî' b. Muaviye İbn Ferve Minkarî, 64
 Menûcân, 55, 67
 Menûf Süflâ, 111
 Merâga, 53
 Merâva, 114
 Merend, 53
 Meris, 108, 112
 Merra'z-Zahrân, 93, 95
 Merrârî'l-İclî, 32
 Merv, 31, 59, 70, 71, 72, 76, 78,
 81, 85, 86
 Mervân b. Muhamed b. Mervân b.
 Hakem, 83

- Mervân b. Muhammed b. Mervân, 89
 Merve, 94, 95
 Merverrûziyye Sokağı, 24
 Merverrûziyye, 30
 Merverûd, 71, 79
 Merviyyîn, 112
 Meryût, 112
 Merzebân, 31
 Mescid-i Behlül, 129
 Mescid-i Haram, 94
 Mescidi'l-Harâm, 94
 Mesih, 107
 Meslem İbn Said b. Eslem b. Zür'a
 Kilâbî, 81
 Mesleme b. Abdülmelik, 81
 Mesrûr Semâne Hadim, 43
 Mesrûrî, 45
 Mesûse, 115
 Mesver, 96
 Metâbih, 94
 Mettice, 123
 Mevr, 96
 Meyânic, 53
 Meysan, 98
 Mezâlim, 35
 Mezâr, 98
 Mezâta, 116
 Mezdûran, 60
 Mezhic, 55
 Mezra', 96
 Mısır, 11, 19, 20, 46, 93, 95, 105,
 106, 107, 109, 110, 111, 113,
 114, 128
 Mihran, 109
 Mihricânkuzaf, 51
 Mile, 102, 104, 122
 Minâ, 114
 Minare Sokağı, 24
 Mir b. Dubâre Mürri, 66
 Mir b. Kureyz, 71
 Mîra, 45
 Mîrabin, 56
 Mîriyyîn, 117
 Mislâh, 92
 Misma' b. Misma' Mâlik Şeybânî, 64
 Mizâb, 109
 Mu'arras, 118
 Mu'cemu'l-Buldân, 9
 Mu'mân b. Mukarrin Muzennî, 54
 Mu'tasım, 36, 37, 38, 40, 45, 46,
 49, 58, 74
 Mu'te, 102
 Mu'temid Ahmed b. Mütevekkil, 38
 Mu'tez Ebû Abdullah b. Mütevekkil, 38
 Mu'tez, 46, 49
 Muaviye b. Ebî Süfyan, 18, 61, 68,
 102, 104, 105
 Muaviye İbn Yezid b. Mühelleb, 65
 Muaviye, 58, 62, 63, 72, 76, 77,
 78, 112, 119
 Muaz b. Müslim Râzî, 35, 84
 Muaz b. Müslim, 84
 Mucâşi Sokağı, 24
 Mudar, 26, 74, 109, 119
 Mudar, 124
 Mufaddal b. Mühelleb, 80
 Muferrita, 114, 115
 Mugayse, 113
 Mûgile, 119
 Mugise, 91
 Muğise Me'vân, 92
 Muhacir b. Amr, 26
 Muhammed b. Abdullah b. Tahir, 29
 Muhammed b. Abdülmelik Zeyyât,
 40, 44
 Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Ab-
 bas, 26
 Muhammed b. Ali İbn Muhammed b.
 Süleyman, 126

- Muhammed b. Ali, 20, 30
 Muhammed b. Eflah b. Abdülvahhâb
 b. Abdurrahman b. Rüstem, 124
 Muhammed b. İsa b. Nehik, 86
 Muhammed b. Kâsım b. Muhammd
 b. Süleyman, 126
 Muhammed b. Musa Müneccim, 47
 Muhammed b. Süleyman b. Abdullah
 b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî
 Tâlib, 123
 Muhammed b. Süleyman, 126
 Muhammed b. Şeybân b. Mâlik, 64
 Muhammed b. Tahir, 88
 Muhammed Emîn b. Harun er-Reşîd, 36
 Muhammed Emîn, 36, 85
 Muhammed İbn Eş'âs Huzâ'î, 35
 Muhammed İbn Muzâhim, 70
 Muhammed Mehdi, 20
 Muhammed Muntasır b. Mütevekkil, 48
 Muhammed Muntasır, 46
 Muhammed Mühtedî İbn Vâsık, 49
 Muhammed Mühtedî, 12
 Muhammed, 40
 Muhammedâbâd, 54
 Muhammediye, 57
 Muharrim, 35, 36
 Muhassab, 94
 Muhavvel Kapısı, 24, 27
 Muhelhil Sokağı, 24
 Mukannâ, 84
 Mukhliniski, A., 13
 Muknâne, 122
 Mukrâ, 96
 Mukran, 62, 68
 Mukurrâ, 110
 Mul, 60, 61, 71
 Muleydis, 112
 Multan, 69
 Mumeddâr, 31
 Munhûs, 113
 Muntasır Muhammed b. Mütevekkil, 38
 Muntasır, 49, 87
 Murâbitlar, 121
 Murad, 91
 Mûriyân, 31
 Mus'ab b. Zübeyr, 63, 79
 Musa b. Abbas İbn Abdüssamed, 122
 Musa b. Ka'b Temîmî, 30
 Musa b. Nusayr Lahmî, 124
 Musa el-Hâdî, 36
 Musa Hâdî, 84
 Musâdîf b. Certîl, 123
 Musta'in Ahmed b. Muhammed İbn
 Mu'tasım, 49
 Mustaîn, 38, 87
 Musul, 20, 35, 45, 46
 Muşâş, 95
 Muzân b. Bistam, 70
 Muzeyne, 92, 93
 Mübarek Mağribî, 43
 Mübarek Türkî, 35
 Mübarek, 98
 Müdrik b. Mühelleb, 65
 Müeccel, 119
 Mühelleb b. Ebî Safra, 63, 78, 79
 Mühelleb b. Ebî Sufra, 76
 Mühelleb İbn Ebî Safra, 77
 Mühtedî Muhammed b. Vâsık, 38
 Mühtedî, 49
 Münk, 70
 Müseyyeb b. Necebe Fezârî, 90
 Müseyyeb b. Züheyr Sabbiyyi, 26
 Müseyyeb b. Züheyr, 29
 Müseyyeb İbn Züheyr Dabbî, 84
 Müseyyeb Mescidi, 26
Müşakletü'n-Nas li Zamanihim ve-
ma Yağlibu aleyhim fi Külli
Asrin, 12
 Mütevekkil Alallah, 115
 Mütevekkil Cafer b. Mu'tasım, 38
 Mütevekkil, 37, 42, 43, 44, 47, 48,
 49, 87
 Müvelledler, 41, 42

-N-

Nâbulus, 104
 Nâfi' Sokağı, 24
 Nahle, 95
 Nahm, 96
 Nahşab, 70, 73
 Nakîze Kalesi, 111
 Nasr b. Seyyar, 82, 83
 Nasr İbn Seyyar Leysî, 82
 Nasr İbn Seyyar, 82
 Nboll, T. G. J. Juy, 13
 Nebî Süleyman b. Davud, 100
 Nebke, 113
 Necâh b. Seleme el-Kâtib, 47
 Necef, 89
 Necibliler, 26
 Necih, 32
 Necran, 95, 96
 Necşi, 96
 Nedve Kapısı, 94
 Nefer, 94
 Nefûse, 118
 Nefzâve, 121
 Nefze, 128
 Nefziyyûn, 126
 Nehhâsîn Kapısı (Köleler Kapısı), 28
 Nehravan Nehri, 34
 Nehrevan Köprüsü, 51
 Nehrevân, 97
 Nehr-i Musa, 57
 Nehri Sâbüs, 98
 Nehr-i Yûsuf, 89
 Nehru'l-Mehdî, 34
 Nehru'l-Melek, 97
 Nekra, 92
 Nermâşîr, 67
 Nesâ, 59
 Nesef, 73
 Nesterû, 112
 Netû, 110
 Nevbaht (Zû Baht), 21

Nevesâ, 110
 Nezf, 122
 Nizâr, 124
 Nihâvend, 54
 Nikâvus, 122
 Nil, 98, 105, 106, 107, 108, 111,
 112, 114, 128
 Nisâbur, 58, 59, 61, 75, 82, 87, 88
 Nizek Tarhan, 80
 Nu'aymiye Sokağı, 24
 Nu'mâbâz, 98
 Nu'man b. Avf Yeşküri, 64
 Nu'man b. Münzir, 89
 Nu'maniye, 98
 Nuaym b. Hâzim Ebû Harun b. Nu-
 aym, 39
 Nû-Baht, 98
 Nûbe, 108, 109, 110
 Nûbehar, 69
 Nuh b. Esed, 38
 Nûkân, 59
 Nukur, 127
 Numâlta, 125
 Nusayr Vasîf, 35
 Nustûrî Hristiyanları, 18

-O-Ö-

Osman b. Affan, 18, 54, 71, 75,
 93, 112, 120
 Osman İbn Affan, 113, 119
 Osman, 59, 60, 61, 62, 68, 71, 76
 Ömer b. Abbas b. Umeyr b. Utarid
 b. Hacib b. Zûrâra, 66
 Ömer b. Abdülaziz b. Mervân, 80
 Ömer b. Abdülaziz, 65, 81
 Ömer b. Ferec, 40
 Ömer b. Hattâb, 18, 35, 52, 57,
 90, 91, 99, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 112, 118, 119
 Ömer b. Hübeyre Fezâri, 81

Ömer b. Ubeydullah b. Muammer
Temîmî, 78

Ömer, 44

-P-R-

Petersburg Üniversitesi, 13

Ra'su'l-Merv, 55

Rabî Sokağı, 24

Rabî, 28, 29, 31, 35

Rabî' b. Ziyâd b. Enes b. Deyyân b.
Kıtn b. Ziyâd Hârisî, 77

Rabî' b. Ziyâd Hârisî, 62

Rabî'a, 26, 74, 82, 84, 102, 108,
109, 119, 120

Raddâd İbn Zâzâ, 31

Raddâdiyye, 31

Râdemle, 56

Rafah, 105

Râfi' b. Leys b. Nasr b. Seyyar b.
Râfi' Leysî, 85

Râfika, 20

Rahbe, 90

Rahsû, 96

Rakb, 96

Rakka, 20, 33

Rameliyye, 31

Rammâda, 114

Rastan, 100

Rasûlullah, 19

Râşid Mağribî, 43

Râşt, 70

Ratak, 67

Râven, 69

Ravh b. Hâtim Mühellebî, 83

Ravh b. Hâtim, 35

Ravha, 93

Rayşân, 96

Rayye, 124

Razzâzîn, 94

Recâ b. Ebî'd-Dahhâk, 86, 87, 98

Remle, 103, 105

Reşid, 111

Rey, 45, 51, 53, 55, 57, 58, 69,
80, 83, 86

Reyhân, 95

Rıfk, 109

Rıza Ali b. Musa b. Cafer b. Muham-
med b. Ali b. Hüseyin, 59

Rıza Ali b. Musa İbn Cafer b. Mu-
hammed b. Ali b. Hüseyin b.
Ali b. Ebî Talib, 86

Rib'i b. Kâs Anbarî Kûfî, 62

Ribât, 111

Ribâve Kirmânî, 28

Rife, 107

Rihâ, 102

Rim, 95

Rima', 96

Ru'be b. Yuhanna, 113

Ruayla Beyâd, 95

Ruaylâi'l-Hevze, 95

Ruha'l-Batrik, 36

Ruham, 108

Ruhât, 95

Ruhhac, 62, 64

Rum, 12, 22, 26, 99, 100, 119

Rûme Kuyusu, 92

Rûmiyye, 97

Rûmiyyîn, 27

Rumlar, 27, 103, 115, 116, 121

Rûs, 124

Rusâfe, 34, 36, 38

Rûstâbik, 70

Rutbîl, 62, 64, 65

Ruveydeşt, 56

Ruveyse, 93

-S-

Sâ, 112

Sa'd b. Ebî Vakkas Zührî, 18

Sa'd b. Ebî Vakkas, 52, 90, 97
 Sa'd b. Kays, 90
 Sa'de, 96
 Sa'id Haraşı, 35
 Sa'id Haraşı, 84
 Sâ'id Mevlâ Ebî Cafer Sokağı, 24
 Sâ'id, 96
 Sabbah Sokağı, 30
 Sabit b. Musa Kâtib, 35
 Sâbit Hâdim, 43
 Sabra, 118
 Sad'a, 91
 Sadif, 115
 Safâ Kapısı, 94
 Safâ, 94
 Saffâr, 88
 Sağâniyân, 70
 Sahibu'l-Musalla Salih, 86
 Sahibu'l-Yemen, 120
 Sâhibu'r-Rikkab, 29
 Said b. Abdülaziz b. Hârise b. Hakem b. Ebî'l-As, 81
 Said b. Amr Haraşı, 81
 Said b. As b. Ümeyye b. Abdişems, 75
 Said b. Da'lec Temîmî, 30
 Said b. Hayseme Ensârî, 93
 Said b. Osman b. Affan, 72
 Said b. Osman, 58, 77, 78
 Said b. Ömer b. Yahya b. As A'vez, 66
 Saidiyyin, 91
 Sakar, 94
 Sakif, 56
 Sal'lebiyye, 91
 Salâ, 113
 Salı Pazarı (Sûku's-Sülesâi), 29
 Salih Abbasî, 44
 Salih b. Sa'id Himyerî, 127
 Salih b. Said, 126
 Salih Beledî, 30
 Salih, 32

Sâlihîn, 89
 Sâlim, 91
 Sam b. Nuh, 40
 Sam'âkan, 68
 Samarra, 36, 37, 38, 39, 42, 45, 48, 49
 Sân, 110
 San'a, 95, 96
 Santa, 109
 Sarakusta, 125
 Sârhûd, 71
 Sârîne, 128
 Sâsânî, 27
 Satîf, 122
 Savreyn, 92
 Savsakân, 60
 Savverân, 100
 Saymara, 51, 52
 Sebastî, 104
 Sebîr, 94
 Sebû, 127
 Sedîr, 90
 Sefsid, 107
 Sehâ, 111
 Seham, 96
 Seklekend, 69
 Sekûn, 96
 Sel'â, 95
 Selâhit, 96
 Selamas, 53
 Selâme b. Sem'an Buhârî, 30
 Selâsetu Ebvâb, 51
 Seleme Vâsîf, 35
 Selemiyye, 100
 Selih, 100
 Selile, 92
 Sellâm b. Abraş, 39
 Sellam, 35
 Selm b. Ahvaz Hilâlî, 82
 Selm b. Kuteybe Bahilî, 35

Selm b. Ziyâd İbn Ebîh, 59
 Selm b. Ziyâd, 63, 73, 78
 Selmâ, 91
 Selmân b. Rabî, 90
 Selmân b. Rabî'a Bâhîlî, 90
 Selmânı Fârisî, 56, 97
 Selûkiye, 99
 Semâ'a Sokağı, 24
 Semennûd, 110
 Semerkand Nehri, 74
 Semerkand, 38
 Semerkand, 70, 72, 73, 74, 77, 80, 85
 Semeyda Sokağı, 24
 Semîrau, 91
 Semtilâs, 126
 Senâcira, 120
 Senâra vez, 62
 Seniyyeti Mervân, 92
 Seniyyetü'l-Medeniyyîn, 94
 Serahs, 59, 60, 68, 86
 Serât, 53
 Sercis Sokağı, 24
 Serdab, 55
 Serdkâsân, 56
 Serîce, 42
 Serîce'l-A'zam Caddesi, 43
 Serrâ b. Abdullah b. Hâris b. Abbas b. Abdülmuttalib, 34
 Serrâ, 95
 Serri b. Abdullah b. Asım b. Mîsma', 65
 Serv, 96
 Servistan, 67
 Sevâd, 33, 41, 45, 51, 52, 89, 98, 103
 Sevedân, 95
 Sevr, 94
 Sevvâr Meydanı, 35
 Sevvâr, 35
 Seyf, 46

Seyyâl b. Münzir b. Nu'man Şeybânî, 65
 Seyyâle, 93
 Seyyib ve Hübeyre b. Amr, 30
 Sıkiliyye, 119
 Sicilmâsa, 128, 129
 Sicistan, 51, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 75, 76, 77, 79, 87
 Sîmâ Dimeşki, 44
 Simincân, 69
 Sîn, 36, 129
 Sincar, 120
 Sind, 17, 20, 62, 67, 97
 Sinhâce, 123, 126, 128
 Sinhâceliler, 129
 Sinhân, 95
 Siracân, 67
 Sîrevân, 51
 Sirrayn, 95, 96
 Sitâra, 55
 Soğâniyân, 72
 Soğd, 31, 70, 73, 74, 79, 81, 84
 Sûbe, 109
 Subeytila, 120
 Succe, 96
 Sûc-ı Huneys, 90
 Sudan, 108, 117
 Sûdan, 129
 Suğur, 20
 Suğurlar, 88
 Suhtît, 109
 Sûk-ı Esed, 89
 Sûk-ı İbrâhim, 123
 Sukkâ'in Sokağı, 24
 Sûku Hudayr, 36
 Sûku'l-Atş, 35
 Sukyâ Benî Gifâr, 93
 Sûkyâ, 113
 Suleym, 28
 Surât Nehri, 26

Surât, 28, 89
 Surâtu'l-Ulyâ, 27
 Surâtu's-Süflâ, 25
 Suriye, 11
 Surra Men Raé, 40
 Surt, 116
 Sûrus, 69
 Surûtu'l-Uzmâ, 27
 Sûs Aksâ, 127
 Sûs, 54, 128, 129
 Sûsa, 119
 Sûsu'l-Aksâ, 129
 Suve, 115
 Suveyd, 28
 Suveyka Abdûlvahhâb, 25, 26, 30
 Suveyka Ebi'l-Verd, 27
 Süfyan b. Muaviye Mühellebî, 35
 Süheyl, 50
 Süleyman b. Abdûlmelik b. Mervan, 58
 Süleyman b. Abdûlmelik, 80, 103
 Süleyman b. Ebî Cafer, 32
 Süleyman b. Mecâlid, 25, 29, 30, 31
 Süleyman Sokağı, 24
 Sünfâz, 83
 Süryanî, 12
 Süveyde, 102
 Süyelman b. Abdûlmelik, 65

-Ş-

Şagb, 113
 Şâh Behâr, 71
 Şahcihan, 78
 Şâhika, 62
 Şakra, 125
 Şam Kapısı Çarşısı (Sûkî Bâbu'ş-Şam), 31
 Şam Kapısı Hapishanesi (Sicn-i Bâbu'ş-Şam), 31
 Şam Kapısı, 21, 23, 24, 25, 29, 31

Şam, 18, 19, 20, 41, 45, 66, 81, 82, 100, 101, 105, 111, 113, 116
 Şâmirîler, 104
 Şâriu'l-A'zam, 44
 Şariu'l-Hayr, 44
 Şarkıyye, 28
 Şarkî, 115
 Şâş, 74
 Şatâ, 111
 Şâziyâh, 59
 Şebâs, 112
 Şecereteyn, 105
 Şedûne, 124
 Şehir Güvenlik Meclisi, 43
 Şehrazûr, 53
 Şemmâsiye, 36, 39
 Şer'ab, 96
 Şeraviler, 26
 Şerce, 95, 96
 Şercetu'l-Karîş, 96
 Şerefü'l-Ba'l, 113
 Şerrât, 102
 Şevâfî, 96
 Şeyh b. Amîra Sokağı, 24
 Şeyzer, 100
 Şıkınân, 72, 85
 Şihâb b. Kesir bi-Hadreti Nevbaht, 24
 Şihabuddin b. Kesir, 25
 Şihhîr, 30
 Şirâk, 112
 Şirin, 52
 Şiz, 53
 Şu'be b. Yezid Kâbilî, 30
 Şubûrkân, 68
 Şukûk, 91
 Şûman, 72
 Şurat Sokağı, 23
 Şureyh b. Hâris Tâ'î, 90
 Şükriyyü, 107

-T-

- Tâbak bin Sumeyye Nehri, 33
 Taberî, 24, 58
 Taberistan, 51, 58, 83, 87, 103
 Taberiyye, 58
 Tabeseyn, 59
 Tâdelt, 128
 Tâhâ, 106
 Tâhert, 120, 123, 124, 128
 Tahir b. Hâris, 29
 Tahir b. Hüseyin b. Mus'ab, 61
 Tahir b. Hüseyin İbn Mus'ab Bûşen-
 cî, 86
 Tahir b. Hüseyin, 87
 Tahirîler, 11, 12, 59
 Tahiroğulları, 12
 Tâhûne, 114
 Taif, 89
 Takıyûs, 121
 Tâlekân, 68, 80
 Tâlekâniyye, 68
 Talha b. Abdullah b. Halef Huzâ'î, 63
 Talha b. Abdullah, 63
 Talha b. Tahir b. Hüseyin, 87
 Talha b. Ubeydullah, 90
 Talhaların Talhası Talha b. Abdullah
 b. Halef Huzâ'î, 78
 Tamâm, 95
 Tamarra, 51
 Tâmdelt, 129
 Tamsakân, 67
 Tamû, 95
 Tanca, 127
 Tarâbiye, 110
 Tarafa, 92
 Tararistan, 52
 Târekân, 69
 Tarık, 124, 125
 Tarnût, 112, 114
 Tarsus, 38
 Taverğa, 117
 Tay, 58, 90, 100
 Taybe, 92
 Taylılar, 90, 91
 Tayrhan, 38, 39
 Tayris, 55
 Teb'al, 113
 Tebâle, 95, 96
 Tebbânin Köprüsü (Kantaratu't-Teb-
 bânin), 32
 Tebriz, 53
 Tebük, 113
 Tedmür, 100
 Tehlâle, 115
 Telestâne, 60
 Tellemennes, 99, 100
 Temame'd-Deylemî, 32
 Temîm, 56, 60, 66, 91
 Temîmü'l-Fergânî, 32
 Temme, 100
 Teñes, 124
 Tennîs, 111
 Terâkiye, 99
 Terce, 126
 Teslis, 95
 Tevarga, 116
 Tevzer, 121
 Teymara, 56
 Tibet (Tübbet), 17, 19, 51, 69, 81
 Tibr, 107, 108
 Ticis, 121
 Tide, 111
 Tilmisan, 126
 Tirmîz, 70, 71, 72
 Toharistan, 70, 71, 74, 77, 79, 85
 Toharistanu'l-Ulyâ, 72
 Tolunoğulları, 11, 12
 Tubba' Yemânî, 62
 Tufantoz, Dr. Abdurrahim, 10

Tuffâha, 94
 Tuleytula, 125
 Tulumeyse, 115
 Tunbe, 122
 Tunus, 120, 124
 Turtûşa, 125
 Tûs, 59, 75, 85
 Tustar, 56
 Tûsu'l-Uzmâ, 59
 Tuvve, 111
 Tûz, 91
 Tüdmîr, 124, 125
 Türk/Türkler, 17, 39, 38, 41, 44,
 49, 60, 70, 72, 73, 74, 75
 Türkeş, 75
 Türkistan, 51, 72, 75

-U-Ü-

Ubeydullah b. Alâ, 67
 Ubeydullah b. Ebî Bekre, 62, 63
 Ubeydullah b. Ebî Bekre, 79
 Ubeydullah b. Muhammed b. Safvân
 Kâdî, 35
 Ubeydullah b. Ömer b. İdris, 127
 Ubeydullah b. Ziyâd, 77, 78
 Ubeydullah, 126
 Uceyf b. Anbase, 42
 Uceyf, 74
 Ufey'ıye, 92
 Uhrûc, 96
 Uhsûbune, 125
 Uhud Dağı, 92
 Ukayl min Kays, 95
 Ukaz, 95
 Ukbe b. Nâfi' Fihri, 118
 Ukbe b. Selm Hunâî, 35, 84
 Ukbe, 119
 Ulkân, 96
 Ulyeb, 95
 Umak, 92

Umâre b. Hamza b. Meymûn, 35
 Umâre b. Temîm Lahmî, 64
 Umâre İbn Ruveybe Temîmî, 90
 Umerî, 45
 Umman, 20, 97
 Unne, 96
 Urfe, 95
 Urmiye, 53
 Urş min Câzân, 95, 96
 Urtuc, 41
 Urunt, 100
 Urve Kuyusu, 92
 Usâme b. Zeyd, 90
 Usayle, 92
 Useyd b. Abdullah Huzâ'î, 83
 Useyr Meydanı, 91
 Uşfân, 93, 95, 113
 Uşrûşene, 73, 74
 Uşrûseniyye, 42, 44
 Uşvân, 108, 110
 Usyut, 106
 Uşbûne, 125
 Uşmûneyn, 106
 Uşturmağâk, 60
 Uzeyfer, 108
 Uzre, 100
 Übülle, 20, 45, 129
 Ümeyye b. Abdullah b. Halid b.
 Useyd b. Ebi'l-İs b. Ümeyye,
 63, 79
 Ümeyye, 79
 Ümeyyeoğulları, 18, 19
 Ümmü Cafer binti Cafer b. Cafer İbn
 Emîru'l-Mü'minin Mansûr, 94
 Ümmü Cafer, 30, 32
 Ürdün Nehri, 103
 Ürdün, 65, 103, 124
 Üsâme b. Zeyd, 104

-V-

Vaddâh, 28
 Vâdih Sokağı, 24
 Vâdih, 11, 25, 29, 30, 31
 Vâdî Mahîl, 114
 Vâdi Serâvil, 119
 Vâdî Şelif, 128
 Vâdî'l-Hicâra, 125
 Vâdî'l-Kebîr, 53
 Vâdî'l-Sîyrem, 53
 Vaha'd-Dâhile, 107
 Vâha'l-Hârîce, 107
 Vâhile, 115
 Vahş, 70, 72
 Vâkisa, 91
 Vârim, 60
 Vâsâb, 96
 Vâscerd, 72
 Vâsık (Harun b. Mu'tasım), 37, 43, 49, 55, 87
 Vâsıt, 20, 45, 46, 97, 98, 99
 Vâsif, 41, 44, 46
 Vaşcird, 72
 Vaşka, 125
 Vech, 113
 Veddân, 116
 Vekî' b. Bekr b. Vâil Ezdî, 63
 Vekî' b. Devrikiyye, 79
 Vekî' b. Ebî Sûd Temîmî, 80
 Velîd b. Abdûlmelik, 64, 73, 80, 101
 Velîd b. Yezid b. Abdûlmelik, 82
 Velvâlic, 69
 Verah, 55
 Verdarâh, 55
 Verdâse, 117
 Verrâde, 105
 Versan, 53
 Vezdâce, 120
 Vezîra, 96
 Vezîrî, 41

-Y-

Yafa, 104
 Yahsibeyn, 95
 Yahsub, 100
 Yahûdiyye, 56, 116
 Yahya b. Eksem, 43
 Yahya b. İdris Alevî, 128
 Yahya b. Velîd Çarşısı, 36
 Yahya b. Yahya b. İdris b. İdri, 127
 Yahya b. Yahya, 127
 Yaktîn b. Musa, 26
 Yakub b. Davud es-Sülemî, 35
 Yakub b. Leys Saffâr, 87
 Yakub, 43
 Yasin, 26
 Yayha b. Zeyd b. Hüseyin, 82
 Yebe, 95, 96
 Yeklâ, 95
 Yelel, 126
 Yelemlem, 95
 Yemâme, 20, 34, 97, 108, 109
 Yemâmiyye Sokağı, 30
 Yemen Arapları, 56, 116
 Yemen, 26, 61, 74, 82, 95, 97, 100, 101, 102, 109, 113, 115, 118, 124, 125
 Yemenliler, 124
 Yeni Köprü (Kantaratu'l-Cedide), 28
 Yerranî, 94
 Yesar, 113
 Yezd, 56
 Yezdücürd, 58
 Yezid b. Abdûlmelik b. Mervân, 65, 81
 Yezid b. İzzan Kelbî, 66
 Yezid b. Velîd b. Abdûlmelik, 66
 Yezid b. Mezyed b. Zâide Şeybânî, 84
 Yezid b. Mezyed b. Zâide, 67
 Yezid b. Mezyed, 67
 Yezid b. Muaviye, 59, 63, 73, 78, 79
 Yezid b. Mühelleb b. Ebî Safra, 65

Yezid b. Mühalleb, 58, 65, 79, 80
 Yezid b. Ömer b. Hübeyre Fezarî,
 66, 98
 Yezid b. Rabî'a b. Müferriğ Himyerî, 78
 Yezid b. Ziyâd, 63
 Yezid İbn Gurayf Hemdânî, 65
 Yezid İbn Mansûr Himyerî, 35
 Yezid İbn Ömer b. Hübeyre Fezarî, 89
 Yezid Şeravî, 30
 Yubnâ, 104
 Yukarı Mısır, 106, 112
 Yukarı Surât (Surâtü'l-Ulyâ), 26
 Yukarı Zâb, 98
 Yunan, 12
 Yusuf b. Ömer Sakafî, 66, 82
 Yusuf Bermu'l-Harûrî, 84
 Yusuf, 66
 Yûz, 70

-Z-

Zâb, 121, 122
 Zâb'da Evras, 128
 Zâhir, 102
 Zâlık, 62
 Zâmin, 74
 Zâtu İrk, 92, 95
 Zâtu'l-Humâm, 114
 Zebede, 92
 Zebîbü'l-Kuşmahânî, 60
 Zebîd, 96
 Zegâviyyîn, 117
 Zekeriya b. Kırkî, 110
 Zekeriyya b. Şihhîr, 30
 Zekûde, 114, 115
 Zemme, 71
 Zenâfice, 110
 Zenâra, 115
 Zenâta, 114, 115, 118, 128
 Zenâte, 122, 123
 Zencan, 51, 53

Zenîf, 95, 96
 Zerenc, 62, 67
 Zerence'l-Uzmâ, 62
 Zerk, 60
 Zerûd, 91
 Zevâta, 117, 123
 Zevîle, 117
 Zeyd b. Hârise, 102
 Zeyla', 96
 Zırhçı Vâsîf, 39
 Zî Cura, 96
 Zî Haşeb, 113
 Zî Tuvâ, 93
 Zî'l- Merve, 113
 Zî'l-Alemeyn Ali İbn Ebî Said İbn
 Hâle Fadl b. Sehl, 86
 Zî'r-Riâseteyn Fadl b. Sehl, 39
 Zimâr, 95
 Ziyâd b. Esî Süfyan, 76
 Ziyâd b. Mansûr Hârisî, 35
 Ziyâd, 63, 77
 Ziyâdetullah b. Agleb, 120
 Ziyâdetullah b. İbrahim b. Agleb,
 119
 Ziyâdiyyi Sokağı, 24
 Ziz Nehri, 128
 Zuba, 113
 Zubeyd, 96, 100
 Zugar, 102
 Zukâku'n-Nâr, 94
 Zuvâl, 96
 Zûzan, 59
 Zü'l-Alak, 95
 Zü'l-Huleyfe, 93
 Zübâle, 91
 Zübeydiyye, 52
 Zübeyr b. Avvâm, 90
 Zübeyr, 79